

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

CİLT 4 SAYI 4

YIL 2021

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

VOLUME 4 ISSUE 4

YEAR 2021

e-ISSN 2687-5624

ANKARA

ATAD
Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi
e-ISSN 2687-5624
Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

EDİTÖR

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

SAYI EDİTÖRÜ

Prof. Dr. Nuri YAVUZ

ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Şarika BERBER

Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DURDU

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İBRAHİMOĞLU

Dr. Talib Mahmud KARA AHMET

Dr. Öğr. Gör. Kutaiba FARHAT

EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Yaşam KARAÇAY

Arş. Gör. Nagehan KÜÇÜKYILDIZ

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, Beyrut Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Açıkşes, Fırat Üniversitesi ,
Prof. Dr. Orhan Yazıcı, İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, Beyrut Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Çevik Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Arvin Çoruh Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Açıkşes, Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr.Orhan Yazıcı, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut
Doç. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi

İLETİŞİM

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye
+90 (507) 924 25 26
E-Posta

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atadergi>

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

14 Temmuz 2021

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

OWNER

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ISSUE EDITOR

Prof. Dr. Nuri YAVUZ

EDITOR BOARD

Prof.Dr.Abdurrahım Abu Husayn,American University of Beirut
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University
Prof. Dr. Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh University
Prof. Dr. Erdal Açıkşes, Fırat University
Prof. Dr. Orhan Avcı, İnönü University
Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt University
Assoc. Prof. Dr. Necdet Uysal, Ankara University

PUBLISHING AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdurrahım Abu-Husayn, American University of Beirut
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University
Prof. Dr. Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh University
Prof. Dr. Erdal Açıkşes, Fırat University
Assoc. Prof. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut
Assoc. Prof. Dr. Necdet Aysal, Ankara University
Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt University

COMMUNICATION

JAH

Journal of Academic History And Studies
Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye:
+90 (507) 924 25 26

E-Mail

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Online

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atadergi>

PUBLICATION TYPE

Referred International Journal

PUBLICATION DATE

14 July 2021

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

INDEXES & DATABASES

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖRDEN

Değerli okurlar,

2019 yılında tarih bilimi ve tarihin disiplinler arası ilişkili olduğu toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi alanlarında yapılmış özgün çalışmaları sunmayı amaç edinerek yayın hayatına başlayan ATAD dergisinin 2021 yılının Haziran sayısını sizlerle buluşturuyoruz.

ATAD, sadece tarih alanında değil, Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ilişkin Tarih Eğitimi, Tarih Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi, Bölgesel Araştırmalar, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika gibi sosyal bilimler alanına yeni bakış açıları kazandırabilecek incelemelere, bu alanlara kuramsal ve metodolojik katkı sağlayabilecek eleştirel tahlil ve araştırmalara yer verebileceği gibi, yukarıdaki disiplinlere veya disiplinler arası alanlara konu olacak kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine de imkan sağlamaktadır. ATAD 2021 yılının Haziran sayısında bilim dünyasına tarih bilimi başta olmak üzere bölgesel konuları da kapsayan 9 makale kazandırmıştır.

Modern çağın bilgiye ulaşmada kolaylık sağlayan açık erişim ortamı üzerinden yayın yapan ATAD, sosyal bilimler alanında daha fazla okuyucuya ulaşmayı hedeflemektedir. ATAD'ın Aralık sayısının yayınlanmasında katkı sunan ve emeği geçen bilim insanlarına teşekkür etmek istiyorum..

ATAD Dergi Editörü

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 1 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDITORIAL

Dear readers,

We are bringing you the June 2021 issue of the ATAD journal, which started its publication life in 2019 with the aim of presenting original studies in the social, cultural, political and economic fields in which history science and history are interdisciplinary.

ATAD, not only in the field of history, but also in different disciplines of social sciences such as History Education, History Sociology, History of Religions, History of Sects, Regional Studies, Political Science, International Relations and Political Science, International Relations and Foreign Policy. As well as providing critical analysis and research that can contribute theoretically and methodologically to these fields, it also provides opportunity for book promotions and article translations that will be the subject of the above disciplines or interdisciplinary fields. In the June 2021 issue of ATAD, the scientific world has brought 9 articles covering regional topics, especially historical science.

Broadcasting through the open access environment that provides convenience in accessing information of the modern age, ATAD aims to reach more readers in the field of social sciences. I would like to thank the scientists who contributed and contributed to the publication of ATAD's June issue.

JAHS Editör

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 2 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

İÇİNDEKİLER

Makaleler-Articles	
Venedik ve Safevî Kaynaklarına Göre Çaldıran Savaşı Masoumeh EKHTİARİ CHAROYMAGHİ	4
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Açılan Topçu Mesaha Mektebi Derya GEÇİLİ	28
18. ve 20. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yaşamları: (İstanbul, İzmir ve Selanik) Esin YÜZBAŞI, Melike SARIKÇIOĞLU	48
Mısır Tıbbının Gizemi Papirüsler Mustafa HAYIRLIDAĞ	68
Kosova Krizinin Çözümünde, NATO'nun Barışı Destekleme Harekâtına Türkiye'nin Katkıları Davud KAPUCU	86
Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla Yabancı Uzmanlara Hazırlatılan Örnek İnceleme Güngör TOPLU, Yaşar SEMİZ	114
Atabegler Dönemine Ait Erbil Muzafferiye Minaresi Ömer EROĞLU	162
Afyon (Karahisâr-ı Sâhip) Türk Ocağı'nın Kapatılması, Alacak ve Borçları, Emlâkının Tasfiyesi Aslıhan KILINÇ	177
Türk Modernleşmesine Bir Örnek: Burhaniye Halkevi ve Faaliyetleri İnan YILMAZ	190

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi:15.06.2021

Submitted: 15.06.2021

Kabul Tarihi: 13.07.2021

Accepted: 13.07.2021

Masoumeh EKHTİARİ CHAROYMAGHİ¹

VENEDİK VE SAFEVÎ KAYNAKLARINA GÖRE ÇALDIRAN SAVAŞI

Öz: Çaldıran Savaşı, 23 Ağustos 1514'te Osmanlılar ve Safevî Devleti arasında meydana gelen en önemli savaştır. Bu iki büyük devletin Çaldıran Savaştı'ndakarşı karşıya gelmesi, o dönem Avrupa ülkelerinde ve özellikle Venedik'de çok etkili olmuştur. Bunun sebebi, Venediklilerin Safevîleri, Osmanlılar karşısında yıkılmaz bir kale olarak görmesidir. Çaldıran Savaştı; Safevîler, Osmanlılar ve Avrupalı tarihçiler tarafından farklı zaviyelerden anlatılmıştır. Bu makale; Safevî topraklarına seyahat eden, Çaldıran Savaştı'na tanıklık eden ya da savaşa katılanların aktardıklarını kaleme alan Venediklilerin yazdıkları eserleri kaynak göstererek, Çaldıran Savaştı'nı yeni bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu makalenin esas amacı, Çaldıran Savaştı hakkındaki Farsça ve İtalyanca çeşitli rivayetleri mukayese ve tahlil ederek mevcut metinlerdeki farklılık ve benzerlikleri aydınlatarak bu savaőtın karanlık noktalarını açığa çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Çaldıran Savaştı, Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim, Venedikli Seyyahlar, Safevîler, Osmanlı.

¹ Dr., Moscow State University, History Department, macuekhtiari@yahoo.com, ORCID
<https://orcid.org/0000-0002-8148-6685>

The Battle of Çaldıran According to the Venetian and Safavid Sources

Abstract: The Battle of Chaldiran (Persian: جنگ چالدران) is the most critical war which came about between the Ottoman Empire and the Safavid on 23 August 1514. The news of the war and the confrontation of the two great states reverberated in Europe at that time, in particular Venice. This is because the Venetians perceived the Shah's state as an invincible and insurmountable fortress against the Ottomans. The Battle of Chaldiran heretofore written by Safavid, Ottoman, and European historians by different perspectives. This article aimed to explain this war with a new perspective, citing the works written by the Venetians who traveled to the Safavid lands and saw or heard the Battle of Chaldiran. The aim of this article is to compare and analyze the various narrations in Persian and Italian accounts about the Battle of Chaldiran, to clarify the differences and similarities in these texts and to reveal the recondite and obscure facet of it.

Keywords: Battle of Chaldiran, Shah İsmail, Selim I (Yavuz Sultan Selim), Venetian Voyagers, Iran, Ottoman.

GİRİŞ

Osmanlıların Avrupa'ya doğru ilerlemesi, Venediklilerde Şark'ta müttefik arayışına sevk etmiştir. Venediklilerde Osmanlılara karşı Safevîlerle ittifak hayali, Uzun Hasan döneminden (1452-1478) itibaren şekillenmiştir. Bu durum Safevî Hanedanlığı'nın kuruluşunda da devam etmiştir. Esas itibariyle Venediklilerin deniz ticaretiyle uğraşmaları, Karadeniz ve Akdeniz'deki kaynaklarının Osmanlıların eline geçmesi, Venediklileri, kendilerine şarkta güvенеbilecekleri bir müttefik aramaya iten nedenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Venedikliler, Safevî ile Osmanlı Devleti arasında çoğunlukla mezhebî ve siyasî ihtilaflar üzerinden meydana gelen hadiseleri dikkatle takip etmişlerdi. Konsolosların yazdıkları raporlar, seyahatnameler, hatıratlar ve yazılmış başka eserler bize Safevî Dönemi'ne ait tarih sayfalarında o dönemin karanlık noktalarını aydınlatacak nitelikte olan önemli bilgiler vermektedir. Çaldıran Savaşı, Safevîler ve Osmanlılar arasındaki ilk büyük savaştır. Çaldıran Savaşı'nda Safevîlerin askerî açıdan mağlup olması ve aynı zamanda Şah İsmailin, yenilemez olduğu düşüncesini zihinlerden silinmesinin neden olurken ona atfedilen ilahî gücün de olmadığı anlaşılmıştır. Osmanlılar ve

Safevîler, bu savaşı kendi kaynaklarına ve bakış açlarına göre taraflı olarak yazmışlardır. Bu araştırmamızda, Çaldıran Savaşı Venedik kaynaklarına dayanarak tarafsız bir şekilde açıklanmıştır. İran kaynakları çoğunlukla Safevî ordusunu daha detaylı anlatıp Osmanlı ordusu hakkında detaylı bilgi vermezken, Venedik kaynakları iki ordunun savaş pozisyonu ve ordu düzeni hakkında bilgiler vermiştir. Venediklilerin İran ile irtibatı İlhanlılar Dönemi (1256-1353) kadar uzandığından dolayı Venediklilerin geçmişten o güne dek İran'la olan ilişkisini merkeze almak gerekmektedir.

Dönemin Venedikli gezginleri, diplomatik ve ticari gelişmelerin her ikisiyle birden ilgilenmişlerdir. Esas görevleri Osmanlılar'a karşı Akkoyunlu-Venedik ilişkilerini güçlendirmek olan Venedikli tacir-elçiler, Venedik'i, Doğu Anadolu ve İran'ın iktisadî durumu konusunda da bilgilendirmişlerdir.² Bu seyyahlardan olan 'Polo Ailesi', şarka gelen ilk seyyâhlardır. Niccolo Polo ve kardeşi Mafio, Marco Polo henüz çocuk yaştaiken babası Niccolo ve amcası Mafio Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret yaparlarken ticaretlerini de Asya'ya seyahat ederek genişlettiler. Polo Ailesi'nden sonra İlhanlı Sultanı Argun'un (1284-1291) sarayına gelen Buscarello De Ghizolfiv de tacir ve Cenovalı bir diplomattı. 1289'da Argun, onu elçi olarak Papa IV. Nikolay'a, Fransız ve İngiliz sarayına göndermiş, aynı yıl Fransız Kralı IV. Filip ile görüşüp Argun'un Kral'a yazdığı mektubu takdim etmiştir. Mektubta; İlhanlıların isteğinin Hristiyanlarla birlikte Mısır'a ordu göndermek olduğu bilgisi verilmektedir. 1290 yılı ocak ayında Sultan Argun da aynı içerikli mektubu İngiltere Kralı I. Edward'a göndermiştir. Buscarello 1292'de Tebriz'e geri döndükten sonra 1301'de Papa'dan bir mektup taşıdığı için Gazan Han tarafından yeni bir görev verilmiştir. Han ve Nasturilerin patriği III. Yahbullah'ın mektubunu, 12 Mart 1303'te I. Edward'a getiren Buscarello, daha sonra kaynaklarda yer almamasına rağmen onun 1317 yılından önce öldüğü düşünülmektedir.³

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan döneminde İran ve Venedik arasındaki ilişkiler yeni bir ivme kazanmıştır. Uzun Hasan ve Fatih Sultan Mehmet arasında meydana gelen Otlukbeli Savaşı'ndan önce Venedik ve Akkoyunlular arasında da ikili görüşmeler olmuştur. 1464 ve 1465'te Akkoyunlu elçiler, Venedik'e

² Woods, J. E. (1993). *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, İstanbul: Milliyet Yay, 53.

³ Richard, J. (1995). "Polo, Marco" *Encyclopedia Iranica*, 4,569.

Masoumeh EKHTIARI CHAROYMAGHI
Venedik ve Safevî Kaynakları'na Göre Çaldıran Savaşı

gitmişlerdir. Elçi Kasım Hasan, Uzun Hasan'ın Osmanlılarla savaşıma konusundaki istekliliğini dile getirmiştir⁴

Bu gelişmelerden hareketle Sultan Mehmet ve Uzun Hasan arasındaki Otlukbeli Savaşı ortaya çıktığında, Uzun Hasan Venediklilerden askeri yardım talep etmiştir. Venedik, yardımları yola çıkarmasına rağmen Uzun Hasan'a gelen top ve tüfekler, Osmanlıların limanı ele geçirdiği için limana yaklaşmamıştır. Gelen yardımlar, Venedik'e geri gönderilmişti. Bu askeri yardımlarla gelen seyyah Barbaro ise askerî malzemeleri indiremediğinden Tebriz'e eli boş gitmişti.⁵ Hatta Venedikliler, Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmet arasında gerçekleşen Otlukbeli Savaşı'na gönderdikleri silahlar ulaşmamış olsa da Uzun Hasan'ı desteklemişlerdi (11 Ağustos 1473).

Uzun Hasan'ın ölümüyle birlikte Venedik ve İran arasındaki ilişkiler kopmuştu. Akkoyunlu sultanı Yakup'un döneminde (1478-1490) hiçbir Avrupalı, İran'a gitmemiştir. Venedikliler ile İran arasındaki ilişkiler, Safevîlerin Akkoyunluları yıkmasından sonra azalmadığı gibi aksine artmıştı. Osmanlılar ve Safevîler arasında mezhebî ihtilafların fazla olmasına rağmen; Safevîler, Akkoyunlulara nazaran iktidarda daha güçlü olmuştu. Bu durum Venediklilerin Osmanlılara karşı Safevîlerle ittifak yapma ümidini yeşertmişti. Osmanlıların denizlerde güçlenmesi, Venedik'in siyasî ve ekonomik hayatını günden güne daha fazla tehlikeye sokmuştu. Osmanlıların Akdeniz'in güney ve doğu sahillerini ele geçirmesi, Venedik'i zor durumda bırakırken Osmanlı tehlikesinden dolayı Safevîler'den yardım istemesi, Venedik-Safevi yakınlaşmasına neden olmuştur. Venedikliler, İran'daki Akkoyunlu Devleti'nin yıkılması sonrası yaşanan siyasî değişimler ve Safevîler'in İran'da gücü ele geçirmelerini dikkatle izlemişlerdi. Şöyle ki; Halep ve diğer şehirlerdeki Venedik elçilerinin raporları ile diplomatlarının İstanbul'dan yazdıkları mektuplarda, Şah İsmail'in tahta çıkmasını Venedik Meclisi'ne haber vermişlerdi. Şah İsmail saltanatının başlamasıyla (1501-1524) İran ile yeniden irtibat kurulmuştu. Bu doğrultuda Constantino Lascari, yeni şah hakkında bilgi toplamak için İran'a gönderildi. Her ne kadar İran'a gelmediyse de Karaman Bey'inden Şah İsmail hakkında aldığı bilgileri mektuplarla Venedik'e gönderdi.⁶ Şüphesiz Venedik Devleti'nin takibi

⁴ Woods, *a.g.e.*, 219.

⁵ *a.g.e.*, 223.

⁶ Sanuto, M. (1887). *I Diari Di Marino Sanuto*, 58 vol, Venezia: Fratelli Visentini, 353.

sebebiyle Ocak 1505'te şah İsmail'in mektubu Venedik Doçesi'ne ulaştı.⁷ Bu ilişkiler, Venedik ve Safeviler arasında şah Sultan Hüseyn'e kadar sürecek olan ilişkinin başlangıcını oluşturmuştur.

Bu araştırmadaki Venedik kaynakları; kitaplar, belgeler ve konsolosluk raporlarından oluşmaktadır. Bu kaynaklardan en önemlisi Francesco Sansovino'nun Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki *Historia universale dell'origine et imperio de Turchi*** adlı eseridir. Sansovino, ömrünün çoğunu Venedik'te geçirirken babasının şöhretli olması sebebiyle senato ile yakın ilişkisi olmuştu. Bundan dolaydır ki bütün mektup, belge ve raporları kullanarak bu kitabı yazmuştı. Kendisine âit matbaası olan Sansovino, kitaplarını da orada basmuştı. Yayımladığı bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu, Safevî ve Osmanlı savaşları hakkında bilgiler vermektedir. Diğer bir eser Antonio Giovanni Menavino'nun 1551'de yayınlanmış *'I costumi, et la vita de Turchi di Gio. Antonio Menavino Genovese da vultri**** adlı eseridir. Kendisi şah İsmail'in ordusu ile aldırın'da bulunduğu için savaşta esir düşmüş, savaştan sonra ise Venedik'e kaçmuştur. Diğer eser de 1567'de iki cilt halinde yayınlanan Ciprian Manente'nin *Delle Historie di Ciprian Manente da Orvieto* adlı eseridir. 1. Cilt, 970'ten 1400 yılına kadar, 2. Cilt ise 1400'den 1563 yılına kadar meydana gelen hadiseleri anlatmaktadır. İkinci cilt, araştırmamız için önemli bir kaynak niteliğindedir. Zira, eserde Safevî dönemi hakkında çok değerli bilgilere yer verilmektedir. Bunun yanısıra Marino Sanuto'nun *'I diari di Marino sanuto* adlı eserini de zikretmek gerekmektedir. Venedikli olan bu asilzâde (1466-1536) Venedik tarafından farklı memuriyetlere gönderilmiştir. Sanuto'nun sayısız belgeye ulaşma imkânı olduğu için bu eseri, benzeri olmayan bir not mecmuasıdır. Müellif, kırk bin sayfadan oluşan elli sekiz ciltlik bu eserinde, zamanında vuku bulan hadiselere işaret etmektedir. Müellif eserinde; muhabereleden ele geçirdiği veya memurların kendisine ulaştırdığı bilgileri, casusların ve tüccarların buldukları mahallerden gönderdiği haber, belge, şahit olduğu hadiseleri, siyasi krizleri, Venedik şehri ve çevresinde meydana gelen gelişmeleri, yabancı ziyaretçileri, Osmanlı temsilcilerini ve onların şehir içinde

⁷ Berchet, G. (1865). *La Repubblica di Venezia e La Persia*, Torino: G.B. Paravia e comp, 83.

*** Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yer Numarası: A.I/8407 Yayın Bilgisi: Venetia: Apresso Francesco Sansovino, 1560.

**** Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yer Numarası A.I/8428 Yayın Bilgisi Fiorenza: Apresso Lorenzo Torrentino, 1551; Türkçesi Dergâh Yayınları'ndan " Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme" adıyla basılmıştır.

meydana getirdikleri etki ve tepkileri titizlikle değerlendirmiştir⁸. Bu eserin değerini iki kat artıran bir diğer özelliği aynı zaman diliminde farklı coğrafyalarda meydana gelen farklı hadiseleri tek tek kaydetmesidir.

Venedik Kaynakları'na göre Çaldıran Savaşı

İran ve Osmanlı düşmanlığı Emir Timur ile Yıldırım Beyazıt arasında gerçekleşen Ankara Savaşı (1402) ile başlarken Akkoyunlu ve Karakoyunlu Beyleri de bu düşmanlığa devam ettirmiştir. Uzun Hasan'ın hükümlerlik dönemi (1452-1478) İran ve Osmanlı arasında şiddetli çarpışmaların olduğu bir dönemdir. Uzun Hasan ve Fatih Sultan Mehmet'in (1451-1481) arasında gerçekleşen çeşitli çarpışmalarda Fatih Sultan Mehmet galip gelmiştir. Fatih ve Uzun Hasan arasında olan Otlukbeli Savaşı'nı (1473) diğer savaşlardan ayıran önemli özelliği ise Venediklilerin Uzun Hasan ile ittifak yapmasıdır.⁹ Safevîlerin İran'da hâkimiyeti ele geçirmesinden sonra da Venedikliler İran'la ilişkilerini uzun müddet sürdürmüşlerdir. Osmanlı ve Safevî arasındaki düşmanlık, Safevîlerin daha önceki hanedanlardan farklı olarak Şiî mezhebini kabul etmesiyle başka bir hal almıştır. Unutulmaması gereken şu ki Safevîler, ilk dönemler Tebriz ve civarının çoğunlukla Sünnî olmasından dolayı bu yöre halkına güvenememişti. Hatta, Şah İsmail'e bazı reformlarını hayata zorla geçirmesi sebebiyle devlet erkânı tarafından bu konuda dikkatli olması önerilmişti.¹⁰ Bu sebeple, Şah İsmail askerî gücünü sağlamak için, 1502-1503 yıllarında müritleri olan Anadolu Türkmenlere yönelmişti. II. Bayezid'e bir mektup göndererek kendisine bağlı sûfilerin Erdebil'deki tekkeye gelmeleri için onlara izin vermesini istemişti. Ancak onun bu isteği Sultan II. Bayezid tarafından kabul edilmemişti¹¹.

Osmanlı Devleti tarafından birtakım tedbirler alınmasına rağmen Türkmenlerin Safevîlere göçleri devam etmişti Buna ilaveten Osmanlı 'nın Safevîler ile mücadelesine 'ehl-i sünnet ulemâ ve fukahası' da destek vermişti. Ayrıca, Şah

⁸ Şakiroğlu, M. H. (2009) "Sanudo Marino" DİA, 36, 110 (erişim: 7 Kasım 2020).

⁹ Cappelletti, G. (1850). *Storia Della Repubblica Di Venezia Dal Suo Principio Sino Al Doggi*, Venezia: privil. Stabilimento nazionale di G. Antonelli editore. Doglioni, 333.

¹⁰ F Müsevî Erdebilî Necefi, F. (1388). *Tarih-i Erdebil ve Danimendân*, C. 1, Tahran: Matbaet'ül-edeb,86.

¹¹ Sümer, F. (1992). *Safevîler Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara: Güven Matbaası, 23.

İsmail'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki taht kavgalarına müdahil olması ve Osmanlıların iç işlerine karışması iki devletin karşı karşıya gelmesine zemin hazırlamıştı. Yavuz Sultan Selim'in zihninde, Abbasîler'den sonra "Halife-i Müslimîn" olma düşüncesi yer alırken bu düşünceyi fiiliyata dökmek için Safevîlere saldırma kararı almıştı. Çok farklı etkenler de ona aradığı fırsatı vermişti. Nihayetinde Çaldıran Savaşı, dünya çapında yankı uyandırmıştı. Hem İran hem Avrupa'da büyük değişimlere sebep olan bu savaş, Şah İsmail'in mağlubiyetinin yanı sıra onun efsanevî yenilmezlik ve sunî kutsiyetini yerle bir etmiştir. Bu savaş, Şah İsmail'i ömrünün sonuna kadar münzevî bir hayat yaşamasına sebep olmuştu. Yavuz Sultan Selim'in bu zaferi, Venediklileri Osmanlılara karşı koymak için yeni bir yol arayışına sevk etmiştir. Çaldıran Savaşı'nın alevlenmesinin nedenlerinden biri; Yavuz Sultan Selim'in, Safevî ve Venedik ittifakından haberdar olması ve bir bahane ile bu ittifakı engellemeye çalışmas görülmektedir. Ortaya çıkan birkaç hadise, Yavuz Sultan Selim'in Safevîlere karşı savaş ilan etmesine zemin hazırlamıştı. Bunlardan biri Şah İsmail ile Venedik Doçesi Leonardo Lorenzo arasında mektuplaşmaların olmasıdır. Bununla birlikte Şah İsmail'in, Leonardo Lorenza'ya gönderdiği mektup 1505'te Doçe'ye ulaştı. Şah İsmail Venedik Doçesi 'ne gönderdiği mektubunun sonunda; "Ümit Ediyorum ki düşmanlar (Yavuz Sultan Selim) karşısında zafer kazanalım" ifadesini kullanmıştır.¹² Bu ifadeden hareketle "düşman" Yavuz Sultan Selim diye düşünülebilir.

Yavuz Sultan Selim'in, Şah İsmail'in Anadolu'da yayılmasına mâni olmak istemesi de diğer bir sebep olarak görülmektedir. Safevîler'in Anadolu'da yayılmasını engellemek için onlara karşı ciddi hazırlıklara başlayan Yavuz Sultan Selim, Trabzon Valisi iken, Şah İsmail'in güçlendiğini ve İmparatorluk için ciddî tehlike olabilecek Kızılbaş fitnesinin ehemmiyetini fark etmişti. Marino Sanuto 'nun Şam'dan gönderdiği 1510 yılı Eylül ayındaki hadiselerden haber veren mektubunda; "Şah İsmail, Türklere karşı ordu hazırlamış ve Sultan Yavuz Selim'in Safevîler'den aldığı Erzincan'ı geri almak için harekete geçtiği ama nihâyetinde Şah İsmail'in ordusunun Erzincan yerine İran'ın doğusuna Özbeklere karşı hareket ettiği" bildirilmişti.¹³ Bu gelişmeler esansında Şah İsmail, müritleri vasıtasıyla Anadolu ve Osmanlıların durumu hakkında istihbarat

¹² Berchet, G. (1865). *La Repubblica Di Venezia e La Persia*, Torino: G.B. Paravia e comp, 83.

¹³ Sanuto, a.g.e., 477.

almaktaydı. Şah İsmail'in ordusu 1512'de Nûr Ali Halîfe'nin kumandanlığında Anadolu'nun içine nüfuz ederken Tokat Şehri'ni yağmalamıştı.¹⁴

Ebubekir bin Abdullah, "II. Beyazıt'ın Şiîleri sürgün etmesi ve bunların Yavuz Sultan Selim tarafından öldürülmesi, Şah İsmail'in Anadolu'daki Şiîlerin işkence görmesine sessiz kalamayacağını" iddia ediyordu. Aynı şekilde Ebubekir, Osmanlı'nın ise "kendi hâkimiyetindeki topraklarda Şiîler ve Şiî Mezhebi'ni istemediğini bunun yanı sıra Osmanlıların İran halkının kendileri için yeni olan Şiîlikle bağı olmadığını ve Şah İsmail ile yapılacak savaşta Şah'ın yanında savaşmayacaklarını" düşünmüştü. Bu düşüncelere ek olarak; " Osmanlılar, Safevîler'i mezhep değiştirip Şiîleştikleri için kâfir addediyor ve bu sebeple onlara ilan edecekleri savaş gaza ve cihat olarak görüyorlardı. Osmanlılar, İran'ı Acem diyarı olarak zikredip kendilerini de İslâm Ordusu sayıyorlardı. Bu vesileyle kendi savaşlarını Müslüman Arapların Sasanîlerle savaşmasına benzetmişler" olarak değerlendirmiştir¹⁵.

Osmanlı şeyhülislamı Kemalpaşazade ve diğer ulemanın, Şiîlerin kâfir olduklarına dâir verdikleri fetvalar da bu ihtilafı körüklemişti. Örneğin; Kemalpaşazade de fetvalarında şu hususlar öne çıkmaktadır¹⁶:

"Şah İsmail taraftarlarının dinden çıktığı, ülkelerinin "dârülharb", erkekleri ve kadınlarıyla nikâhın bâtil, doğacak çocuklarınsa "veled-i zina" olduğu; kestiklerinin yenmeyeceği, savaş halinde erkeklerinin katlinin vacip, kadınlarının ve çocuklarının köle alınmasının uygun olduğu; zındıklığını açıkça ortaya koyan kişinin de katledilmesi gerektiği idi. Burada Hz. Ali dışındaki üç halifenin hilafetini kabul etmemenin, hatta Sünnî mezhebe mensup bulunmadığını söyleyenlerin 'kâfir' olacağı tezi de önceki görüşlerden hareketle savunulmaktaydı."

Yukarıdaki konuları içeren ve halkın anlayacağı dilde yazılmış bir diğer fetvayı da İstanbul kadısı Sarıgörez Nureddin Efendi vermiştir.¹⁷ Örneğin; İstanbul

¹⁴ Rûmlü, H.B. (1357). *Ahsenü't-Tevârîh, Tashîh ve Tahşîye Abdülhüseyn Nevâyî*, Tahran: İntişârât-ı Babek (Tahûrî), 176.

¹⁵ Ebubekir bin Abdullah, (1387). *Tarîh-i Osman Paşa*, tashih eden Yunus Zeyrek, terc. Nasrullah Salihî, Tahran: Tahûrî, 45.

¹⁶ Emecen, F. (2018). *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Kapı Yay,107.

¹⁷ Emecen, F., *a.g.e*, 107-108.

Venedik Balyosu¹⁸ Bernardo Navagero, Venedik Senatosu'na yazdığı raporda; "bir ehl-i sünnet müftüsünün bir şiiyi öldürmek, bir hristiyanı öldürmek gibidir. Bir şinin malını yağmalamak bir hristiyanın malını yağlamak gibidir şekilde fetva verdiğini" bildirmiştir.¹⁹

Şah İsmail'in, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkmasına rağmen ona rakip olanları himaye ettiği gibi Şah İsmail Safevî, Osmanlı tahtına oturan Yavuz Sultan Selim'i de alışılagelen geleneklerin aksine tebrik etmemiştir. Zira, Şah İsmail, Sultan II. Beyazıt'ın veliahtı olan Ahmet'i himaye etmişti. Belki de bu sebeple Nûr Ali Halife, Tokat şehrini ateşe vermişti. Ustaclu Muhammed Han, Diyarbakır'ı işgal ettikten sonra Yavuz Sultan Selim'e tehdit mektupları ve kadın elbiseleri gönderip onu savaşa kıskırtmıştı.²⁰ İki hükümdar da mektuplarında birbirlerine; "Selim, -bir şeyh ailesi zürriyetinden olan- İsmail'in menşesine telmih ve istihza için *hurka, asâ, misvâk ile kuşaktan ibaret şeyhlere mahsûs eşya ihdâ etti.*" gibi ağır ifadeler kullanmıştı²¹

Osmanlı ordusu Çemen civarında çadırlarını kurduktan sonra (25 Cemaziyevvel /18 Temmuz) bir Acem sefiri gelerek Yavuz Sultan Selim'in üç mektubunun cevabını getirip afyon dolu bir altın kutu teslim etti. Afyon gönderilmesi metaforudur olduğundan iki anlama gelir ki; biri keyf anlamında afyondan sarhoşluk hasıl olması; diğeri ise, "sen afyon keyfiyle sarhoş olduğun cihetle hiçbir şey bilmiyorsun; evvelâ işin hakikatini anlamalısın" anlamına gelmektedir.²²

Venedik kaynaklarına göre savaşın en büyük sebebi, Yavuz Sultan Selim'in kardeşi Ahmet ve çocuklarının tahtta hak etme iddialarına Şah İsmail'in destek vermesi ve Yavuz Sultan Selim'e karşı savaşmaları için bunları tahrik ve teşvik etmesidir. Yavuz Sultan Selim ile kardeşinin savaşı ve Çaldıran Savaşı arasındaki müddetin kısa olması, Venediklilerin bu iddiasının doğruluğunu göstermektedir. Cipriano Manente'ye göre; "1513'te Şehzade Ahmet, Sufi'nin (Şah İsmail) ve Halep Emiri'nin desteğiyle kurulmuş olan büyük bir ordu ile Bursa

¹⁸ Bailos ve balyoz imlaları ile de yazılan bu kelime Venedik konsolosları için kullanılsa da bazen diğerk devlet temsilcileri için de bu kavram kullanılmıştır; Şakiroğlu, M.H., (1992). Balyos, DİA, 1992, C. 5, 23-47.

¹⁹ Alberi, E. (1853). *La Relazione Degli Ambasciatori Veneti Al Senato*, V.8, Firenze: 86.

²⁰ Şamlu, V. K. (1371). *Kısâsü'l-Hakanî*, Tashih Seyyid Hasan Sâdât Nasırî, C.2, Tahrân: Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, 44.

²¹ Hammer, J. V. (2008). *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 3, İstanbul: Üçdal Neşriyat,139.

²² Hammer. *a.g.e.*, 140.

Masoumeh EKHTIARI CHAROYMAGHI
Venedik ve Safevî Kaynakları'na Göre Çaldıran Savaşı

*yakınlarına geldi. Kardeşi Selim, Türk ve Tatarlardan oluşan ordusuyla Şehzade Ahmet'e karşı savaştı. Şehzade Ahmet, attan düşüp yakalanıp boğduruldu" olarak ifade edilmektedir.*²³

Doglioni ise ; “ Şehzade Ahmed'in oğlu olan Şehzade Murat, Sûfi'nin (Şah İsmail) yanına İran'a kaçtı ve Sûfi onu çok iyi karşıladı. Hatta, kızını Murat'a verip onu Ustaclu'nun kumandanlığında tahtı ve tacı alması için gönderdi.” olarak değerlendirmektedir²⁴. Sanuto Marino'nun 1514 Eylül'de notlarında da bulunan Kıbrıs'tan gönderdiği mektupta Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'in sarayına elçi gönderip Şehzade Ahmet'in oğlu Şehzade Murat'ı iade etmesini istediğini yazmıştır. Şah İsmail, Şehzade Murat'ı çağırıp bu konu hakkındaki fikrini sormuştur. Şehzade Murat da; ‘*Selim, babama ne yaptıysa aynısını bana da yapacaktır*’, demiş ve gitmekten sakınmıştır. Şah İsmail de elçinin iki kulağı ve burnunu kesmiştir.²⁵

Uzun bir süre Osmanlı sarayında tutsak olan Antonio Menavino, Şah İsmail'in Şehzade Ahmet'in oğlu Şehzade Murat'ın, Selim'den intikam ve tahtı alması için 30.000 süvariye onun emrine verdiğini belirtmektedir. Zira, “tahtın varisi olan Şehzade Ahmet'i ortadan kaldırmak için harekete geçmişti. Şehzade Ahmet, I. Selim'e karşı isyana kalkışmış, bu isyanda Şehzade Ahmet'in oğulları Şehzade Murat ve Şehzade Alâaddin, I. Selim'e karşı çıkmıştı. I. Selim, Şehzade Alâaddin'in Bursa'da halka karşı baskı yaptığını haber alınca Bursa'ya hareket etmiştir. Yenişehir'de yapılan savaşta yardım için Bursa'ya gelen Şehzade Ahmet yakalanarak yine Kapıcıbaşı Sinan Ağa'nın kemendi ile boğularak öldürüldü.”²⁶ Şah İsmail'in “*Selim'den intikam alıp babanın hükûmetini geri alman için bu ordu emrin altındadır.*” sözünden hareketle Murat da emrine verilen orduyla Anadolu'ya hareket etmişti. Yavuz Sultan Selim, bu durumu görünce, büyük bir ordu hazırlığına başladı.²⁷ Bütün bu keşmekeş sonunda 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Savaşı meydana geldi.

²³ Manente, C. (1567). *Delle Historie Di Ciprian Manente da Orvieto*, Vinegia: Appresso Gabriel Giolito De Ferrari, 1567, C. 2, s. 189.

²⁴Doglioni, G.N. (1622). *Compendio Historico Universale Di tutte le Cosenotabile Successenelmondo, Dal Principio Della Sua Creation Finhora*, Venetia: appressonicolomisserini, 83.

²⁵ Sanuto, M. a.g.e, 86.

²⁶ Eroğlu, H. (2003). “Osmanlı'ya Karşı Savaşan Osmanlı Şehzadesi: Şehzade Ahmet'in Oğlu Şehzade Kasım 907/1501-924/1518”, OTAM Sayı: 13, Ankara,227-236.

²⁷ Menavino, A. (1551). *I Costumi Et La Vita De Turchi*, Fiorenza: Appresso Lorenzo Torrenti,177.

Venedik Kaynaklarında Çaldıran Savaşı

İki büyük devlet arasında gerçekleşen Çaldıran Savaşı, o zamanın Venedik kaynaklarında geniş yer bulmuş ve büyük yazarlar bu savaş hakkında kitaplar yazmışlardır. Giovanni Tomaso Minadoi (1594), *Historia della Guerra fra Turchi et Persiani, Türkler ve İranlılar'ın Savaşı*'' adlı eserinde Çaldıran Ovası'nın orada Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail'in savaşmasından dolayı meşhur olduğunu yazmaktadır.²⁸ *Ismael et Tamas re di Persia* adlı eserinde Safevîlerin şecerelerini anlatan Theodoro Spandugino Şah İsmail'in Haydar'dan doğduğunu söyler. Ona göre Türklerin babası olan Yavuz Sultan Selim, Çaldıran (Tebriz ile Hoy bölgesi arasındadır) Savaşı'nda Şah İsmail'i yenip meşhur olan kişidir. Ayrıca yazar, bu eserinde savaş günü yaralanıp kaçan İsmail'in bu hareketini o güne dek Safevîlerin hiç âşinâ olmadıkları güçlü sesi ve Türklerin cesareti olarak yorumlamaktadır.²⁹

X. Papa Leon'un yardımcısı olan ve Papa'nın şarktaki farklı diplomatlarla yazışmalarından haberdar olan Paolo Giovio ise kitabında savaş ile ilgili şöyle bir ifade kullanmaktadır: "*Sultân Selîm, kardeşi Sultân Ahmed'e yardım eden herkesten intikam alarak Macar Kralı ile sulh anlaşması yapıp babası Beyazıt'ın Venediklilerle yaptığı barış anlaşmasını teyit ettikten sonra 1514'te 200.000 kişi ile Şah İsmail ile savaşmaya gitti.*"³⁰

Uzun bir süre Osmanlı sarayında esir olan ve Çaldıran Savaşı'na Osmanlı ordusuyla katılan Antonio Menavino, Şehzade Murat'ın, ebeveyninin intikamını almak için Anadolu'dan geçerek birçok yeri aldığını Yavuz Sultan Selim'e haber verdiklerini yazmaktadır. Bu durum karşısında Yavuz Sultan Selim'in sinirlenip Şehzadeyi, babasını öldürdüğü iple boğacağına yemin edip bütün valilerine yirmi gün içinde Anadolu'da toplanmaları için emir göndermişti. Ayrıca Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'ya iki kat askerle Anadolu'da bulunmasını emretti. Nihayet, otuz bin Piyade Bölüğü ile yola çıktı. Bununla beraber Rumeli bölgesinde öşür vergisi ödeyenlerin, üç yıllık vergilerini ödemelerini emretti. İki

²⁸ Minado, G. T. (1594). *Historia Della Guerra Fraturchi Et Persiani*, Venetia: Appresso Andrea MuschioeBarezzo Barezzi, 64.

²⁹ Spandugino, T. (1600). *Vita di Sach Ismael Et Tamas Re Di Persia Chiamati Soffi*, in *Historia universal dell'origine T Guerre Et Imperio De Turchi di Sansovino*, Venetia: Presso Alessandro di Vecchi., 132.

³⁰ Giovio, P. (1541). *Commentary Delle cose De Turchi*, Venetia: In casa De Figlioli Di Aldo., 19.

yüz Piriñ topunu ise at arabası ile yüz demir topu da develere yükleyerek ordusuyla yola çıkıttı. Ordunun maddî ihtiyaçlarını da temin ederek orduya İran'ın bütün ganimetlerini vereceğini vadetti. Yavuz Sultan Selim'in sefere çıkma haberini duyan Şehzade Murat, ekili tarlaları Şah İsmail'in emriyle yakıp İran Sınırı'na çekildi. Fırat Nehri'ni geçerek Şah İsmail'in büyük ordusunun ona yardım edeceği yerde karargâhını kurdu. Yavuz Sultan Selim iki Beylerbeyi'ni Şehzade Murat'la savaşmaları için gönderip kendisi Sivas'a gitti. Piyadeleri arkasına alarak kendilerini kollamalarını istemişti. Büyük savaş günü, büyük sultan Fırat Nehri'ne varmış ve Şehzade Murat'ın köprüyü tahrip ettiğini görmüştü. Sultan Selim, Şehzade Murat'ın doksan bin kişi ile dağlık bölgede ordugâhını kurduğunu anlayıp bütün topları Fırat Nehri'nin kenarına yerleştirdi. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in orada mı yoksa İran'da ordu hazırlamakla mı meşgul olduğundan emin değildi. Türk Sultanı (Selim) ordusunun nehirden geçememesinden endişe ediyordu. Bu sebeple köprü inşa etmeye başladı. Köprüyü yaptıktan sonra, önce Rumeli Beylerbeyi, sonra Anadolu Beylerbeyi ordularıyla köprüden geçti. Sultan ise köprüden bir gün sonra geçmeye karar verdi. Ayrıca savaşta hazır olanlara yapılan gerekli ödemeye ilaveten savaş ganimetlerinden de vereceğini vadetti. Bu sebeple bu sefere çok kişi katıldı.³¹

Tebriz'de olan Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'in sefer haberini aldığıında ordusu Horasan'da olduğu için yeni bir ordu hazırlamaya başladı. Süratle Muhammed Han Ustaclu ve Saropire gibi iki büyük komutanını Diyarbakır'a gönderdi. Orada yirmi bine yakın asker toplayıp Fırat Nehri'ne doğru hareket ettiler. Yavuz Sultan Selim'in büyük bir ordu ile orada olduğunu duyduklarında, kendilerinde onla savaşacak güç göremeyip Hoy Şehri'ne doğru yola çıktılar. Ve orada Çaldıran Ovası'nda karargâhlarını kurdular ve Şah İsmail de onlara katıldı. Sonra, Hoy'dan Tebriz'e daha çok asker toplamak için geri dönmüştür. Çaldıran 'da kalan iki Beylerbeyi Osmanlı ordusunun yaklaştığını görünce, onlara hücum etmeye karar verdiler. Şah İsmail'in iki beylerbeyi komutası altındaki orduyu Hoy'a göndermesinin sebebi Osmanlı ordusunu oyalayıp kendisinin ordu toplamak için zaman kazanmak istemesidir.

Marino Santano, eserinde; Yavuz Sultan Selim'in, Sûfi'nin (Şah İsmail) ülkesinin hududuna varıp ona çok zarar verdiğini yazıyor. Sûfi, bu haberi duyduğunda

³¹ Menavino, *a.g.e.*, 177; Sansovino, *a.g.e.*, 26.

ordu toplamış ve bizzat savaşa katılmıştır. İki büyük kumandanını silahlı süvarilerle savaşa gönderdi. Bu ordu on gün sonra Han'ın (Yavuz Sultan Selim) ordusu ile karşı karşıya geldi. Yavuz Sultan Selim'in ordusunun 200.000 ya da 300.000 olduğu tahmin ediliyor. Savaşta bizzat bulunan Menavino rakamı üç yüz bin olarak zikreder ama çoğu 'tarihçi'ye göre 200.000'dir. şah İsmail'in ordusunun ise yirmi bin ve doksan bin arasında olduğunu söylemektedir.

Venedik tarihçileri'nin çoğu şah İsmail'in ordusunun iki kısma bölündüğünü yazmaktadır. Bu iki kısma ayrılan ordu sırayla savaştı. Sanoto'ya göre şah İsmail'in bu ordusunun sayısı 73.000 idi. Menavino, şehzade Murat'ın şah İsmail'in ordusunda bulunduğu bilgisini verirken, diğer tarihçiler bu konuda sessiz kalmışlardır. Sadece, Sanoto kitabında, Sûfi'nin (şah İsmail), kendi kumandanlarını çok fazla askerle sınıra gönderdiğini yazmaktadır. Sanoto ise, daha önce zikredilen şehzade Murat'ın şah İsmail'in emriyle Anadolu'da bazı yerleri aldığını, geri döndüğünde ise ekili tarlaları yaktığından sadece üstü kapalı bir şekilde bahsederken isim vermemektedir. Giovio'nun eserine göre sonunda savaştan kaçmak imkânsız olduğundan, iki taraf savaş pozisyonu almıştır. O gün Selim'in seksen bin süvarisi vardı. Sağ cenah taraf Hasan Paşa, sol cenah taraf ise Sinan Paşa komutası altındaydı. (Giovio eserinde bir yerde Sinan Paşa'yı Osmanlı Ordusu'nun sol cenahının, başka bir yerde ise sağ cenahın kumandanı olarak zikrediyor.) Ordunun ön safları paralı asker olan ve savaş ganimetleri için savaşa katılan akıncılardan oluşmuştu. Orta tarafta ise piyade 'Azaplar' yer alıyordu. Azaplar'dan sonra topçular düz bir hatta sıralanmıştır ve dört bin süvari bunları korumakla görevlendirilmışti. Yeniçeriler ise ikişer olarak bu topların etrafını çevrelemışti.³²

Giovio, şah İsmail'in Çaldıran'da bulunan Yavuz Sultan Selim'in karşısına, dünyada benzeri olmayan süvarileriyle çıktığını yazarken topu ve piyade ordusunun olmadığını bildirmektedir. şah İsmail ordusunu ikiye böldü. Bir bölümünü Ustaclu komutasına verdi, diğerinin komutasını ise kendi üstlendi.³³ Sûfi (şah İsmail), çok az askerle savaşa gelmiş ve bütün ümidini Çaldıran'a gelen on iki bin süvarisine bağlamıştı.³⁴ Yavuz Sultan Selim, şah İsmail'in süvari ordusuyla karşı karşıya geldi. Dikkat çeken şu ki Venedik kaynaklarında Ustaclu

³² Giovio, P. (1654). *De Fattillustri Di selim İmperador De Turchi (In Historia Universale ...Di Sansovino)*, Venetia: Presso Sebastiano Combi., 323.

³³ Giovio, P., *Commentary Delle cose De Turchi*, 19.

³⁴ Spandugino, T., *A.g.e.*, s. 132.

kabilesinden Çaldıran Savaşı'nda bulunan Muhammed Han Ustaclu ve Sarıpire gibi iki kumandanı birbirine karıştırıldığı ve kimden bahsedildiği belli değildir. Sanoto'nun eserine göre Osmanlı ordusunun savaş pozisyonu şöyledir: *"Yavuz Sultan Selim, ordusunu üç kısma böldü. Sağ tarafın kumandanlığını Rumeli Beylerbeyi'ne ve sol tarafın kumandanlığını Anadolu Beylerbeyi Arnavut Sinan Paşa'ya vermiştir. Sultan, maiyetiyle birlikte ordunun ortasında saf tuttu.*³⁵

Şah İsmail hiddet ve şiddetle Osmanlı ordusunun sağ tarafına hücum edip Hasan Paşa'yı öldürdü. Diğer taraftan Muhammed Han Ustaclu'nun bölüğü de Osmanlı topraklarından ağır bir darbe aldı. Bunun sebebi de ordusunun geç ricat etmesidir. Ustaclu'nun bölüğü Sinan Paşa'nın hücumuna maruz kalarak Muhammed Han Ustaclu kendisine isabet eden top güllesiyle ölmüştü.³⁶ Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın kumanda ettiği ordunun ise Safevî ordusundan ağır bir darbe aldığını gören Sinan Paşa'nın askerleri korktukları için köprüden nehre atlayarak geri çekilmek istemişlerdi.³⁷

Sinan Paşa vaziyeti böyle görünce Yavuz Sultan Selim'in yanına gidip şu taktiği önermişti: *"Taktik şuydu; toprakları geriye taşınacak ve bu sırada Sinan Paşa Safevî ordusuna hücum ederek onların karşısında kaybetmiş izlenimini verip geri çekilecekti".* Bunu gören Safevî ordusu bunları takip edecek, Osmanlı ordusunun kenara çekilmesiyle toprakları ateşlenecek ve Safevî ordusu hezimete uğrayacaktı. Sultan, bu planı kabul etti. Savaş başladığı zaman Safevî ordusuna yakın olan Sinan Paşa, birdenbire geri çekildi. Sinan Paşa'nın taktiğinden haberdar olmayan Yeniçeriler Sinan Paşa'nın kaybettiğini sanarak ona yardım için emir almadan Safevî Ordusu'na hücum etmişlerdi.³⁸ Bu sırada Safevî süvarileri Osmanlı topraklarına çok yaklaşmış ve atılan toprakları atları ürküttüğü için atlar topraklara doğru koşmaya başlamıştı. Bu süvarilerin komutanı Ustaclu Muhammed Han öldüğü için ne yapacağını bilmeyen süvariler, toprakları hücum ettiler. Bunların bir kısmı zırhlarının ağırlığı ve atların terlemesinden dolayı atlardan düşüp öldürmüşlerdi. Diğer bir kısmı ise atlarıyla nehre düşüp boğulmuşlardı.³⁹ Ama buna rağmen süvarilerin bir kısmı toprakları koruyan Azapların yetersiz

³⁵ Sanoto, a.g.e., 47.

³⁶ Giovinio, P., *De Fattillustri Di selim Imperador De Turchi (In Historia Universale ...Di Sansovino)*, 323.

³⁷ Menavino, a.g.e., 177.

³⁸ Sanoto, a.g.e., 48.

³⁹ Giovinio, P., *De Fattillustri Di selim Imperador De Turchi (in historia universale... di Sansovino)*, 323; *Commentary Delle cose De Turchi*, 60.

kalmasından dolayı toplara ulaşmış ve bunu gören Sultan, topların ateş edilmesi emrini vermiştir. Sultan'a, plandan haberi olmayan ve Sinan Paşa'ya yardım etmek için Safevî ordusunun içine girerek savaşan yeniçerilerin olması sebebiyle bu planın yapılmaması söylendi. Yavuz Sultan Selim ise, bunu kabul etmeyip topların ateş etmesi emrini verdi. İki ordudan çok fazla asker asker öldü.⁴⁰

Bu esnada şah İsmail, tüfek mermisiyle sol omuzundan yaralandı. Yarasını kontrol etmek için savaş meydanının dışına ıktı. Venedikli tarihçi Doglioni ve Spandugino'ya göre şah İsmail'in yaralanması şüphesiz Yavuz Sultan Selim'in faydasınaydı. Çünkü şah İsmail Safevî'nin yaralandığını gören askerler şah İsmail gibi savaş meydanını terk etmişlerdi. Böylece kesin olan zaferi geri tepmişlerdi. şah'ın ciddi yarası olmadığı belli olunca ve kurşunun sadece zırhına zarar verdiği anlaşılınca, şah meydana dönmeye karar verdi. Ama Ustaclu'nun ölüm haberini aldı. Buna ilaveten yeni yaralandığı için şah, yarasının ciddi olmadığını dşndyordu. Buna rağmen devlet erkânı yarasının ciddî olabileceğini düşündüğü için, savaş meydanını terk etmesi gerektiğini söyledi.⁴¹

şah İsmail, kaçışının firar sayılmaması için dörtgen hâlinde ve çok yavaş bir şekilde geri çekilip Tebriz'e doğru yola ıktı. Tebriz halkına şehrin kapılarını Türklere açmalarını ve Osmanlı ordusunun şehre hasar vermemesi için gereksiz mukavemete girmemelerini emredip Hamedan'a doğru hareket etti. Osmanlı ordusu da onu takip etmekten yorulduğu için takibi bıraktı.⁴² Türkler savaşı kazandılar ve Tebriz halkı Osmanlı sultanını karşıladı. Osmanlı ordusu halktan hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehre girdi. şehre girdiklerinde altın işlemeli çadırlar, pamuklu ve değerli ipekli kumaşlar ve kocalarını bekleyen necp kadınlara dokunmadılar. Yavuz Sultan Selim, bu savaşta otuz bin askerini kaybetti.⁴³ Savaşta bulunan Menavino şöyle devam eder: Safevî Ordusu, Osmanlı ordusunun yaklaştığını gördüğünde, mutlu oldu ve şiddetli bir şekilde saldırdı. Gece olunca Safevî ordusu, zaafını anlayınca firar etti. Türk ordusu det üzere âlet ve edevtla gece hareket etmezdi. Bu sebeple Yavuz Sultan Selim, top ve çadırları bırakarak Tebriz'i yağmalamak için süvarileriyle birlikte yola çıktı. şehre girdi ve halk, savaşı kaybettiklerini bildiği için sknetle Yavuz Sultan Selim'i karşıladı.

⁴⁰ Sanoto, *a.g.e.*, 48.

⁴¹ Doglioni, G.N. *a.g.e.*, 83; Spandugino, T. *a.g.e.*, 134.

⁴² Giovio. *De Fattiillustri Di Selim İmperador De Turchi (in historia universale ...di Sansovino)*, 323.

⁴³ Giovio. *Commentary Dellecese De Turchi*, 60.

Sabahleyin akıllıca davranarak on bin Safevî askeri Osmanlı ordusuna mukavemet etmek için onların karşısına çıktı. Plana göre eğer savaş başlarsa, onlar mağlup gibi davranacak ve geri kalan otuz beş kişilik ordu arkadan Türklere saldıracaktı. Sabah vakti, Yavuz Sultan Selim, karşısında on bin kişilik Safevî askerlerini gördüğü zaman süratle saldırı emrini verdi. Safevî askerleri savaştan önce yapılan plan göre firar ettileri ve Osmanlılar'da Safevî ordusunun planını anlamadıklarından aldanıp onları takip etmişlerdi. Takibe küçük bir nehre varana kadar devam ettikten sonra yoruldukları için geri dönmüşlerdi. Safevî Ordusunun amacı gece gizlice şehre girerek padişaha ait olan hazineyi almaktı. Şah'ın ordusu Tebriz'e yaklaşıncı Yavuz Sultan Selim'e Safevî ordularının Osmanlı piyadelerini mağlup edip topları da aldıkları haberi geldi. Yavuz Sultan Selim, bu haberi duyunca Şah'tan ganimet olarak aldığı hazineleri korumak için onları ordunun arka tarafına yolladı. Bu esnada firari Safevîleri takip eden Osmanlı ordusu geri dönüp başka bir grubun kendisini takip ettiğini gördü. Çetin bir muharebe başladı. Menavino göre "Türkler çok kötü bir savaş pozisyonu aldıkları için sancak yere düşünce de firar ettiler". Yavuz Sultan Selim bu durumu görünce, kendisi de dağılan ordusunu toplamak için kaleskaya (fayton çeşiti)⁴⁴ binip Amasya'ya doğru yola çıktı. Firar edemeyen Türkler, arkalarında kalan köprüyü Safevî ordusu kendilerini takip etmesin diye tahrip ettiler. Tam bir fetih sarhoşluğu ve mutlulukla geri döndüler ama çok sayıda askerlerini de kaybettiler.⁴⁵

Başka bir kaynak ise Çaldıran Savaşı'nı şu şekilde anlatır⁴⁶:

"Yavuz Sultan Selim, devlet erkânına savaşa hazırlanmaları için ferma göndermişti. Bu esnada Sûfi (Şah İsmail), muhaliflerini mağlup etmiş sonra bütün ülkeye ferman göndererek Yavuz Sultan Selim'le savaşmak için büyük bir ordu toplamıştır Yavuz Sultan Selim, vezirleriyle konuşarak iki dağ arasında bulunan uygun bir mıntıkaya geri çekilmiştir. Yavuz Sultan Selim birkaç gün sonra devlet erkânıyla yeniden toplamış ve vezirleri sultana buldukları yerin çöl olduğunu ve İstanbul'a dönmekten başka çare olmadığını söylemişler. Sultan çok üzülmedi ama bu duruma rağmen herkese fetih mektubu gönderip iki büyük ülkenin anahtarına sahip olduğunu, şimdi de İstanbul'a geri dönmenin sözlerine

⁴⁴<https://lehci.cagdasozluk.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-8014.html>

⁴⁵ Menavino, a.g.e., 178.

⁴⁶ Sanoto, a.g.e., 48.

zıt olduğunu söyledi. Sultan, müşavirlerine hakaret ederek onları huzurundan kovdu ve Sinan Paşa'yı yanına çağırđı. Sinan Paşa, Sultan'ın sözlerini teyit ederek payitaht dönmek utanç sebebidir. Diğer bir taraftan İran'a da dönmek olmaz. Zira ordu aç. Bence Amasya'ya kendi huddumuza gidelim ve yeniden bir kuvvet alalım görelim ne olacak" demiştir. Bu fikir Sultan'ın hoşuna gitti ve ona göre hareket etti. Amasya'ya vardıklarında sultan, danışmanlarından birini öldürmek istedi. Yeniçeriler bunu duyunca çok üzüldüler ve İstanbul'a doğru yola çıktılar. Sultan ise az bir askerle Amasya'da kaldı.

Sanoto, Çaldıran Savaşı'nı anlattığı eserinde bu duruma işaret ederek şöyle bir ifade kullanmaktadır⁴⁷:

"Eğer Sfi (şâh İsmâil) yaşıyorsa, İran'ın farklı eyaletlerinden büyük bir ordu toplayabilir. Örneğin, Kirman, Herat, Sâri, Gilan, Erdebil, şirvan özelikle şiraz'dan hatta Lahican ve Sari'den de rahatlıkla ordu toplayabilir. Horasan bölgesini de yeni fethettiği için belki oradan asker toplayamayabilir. Gürcüler de Türklere düşman olduğu için ona yardım edebilirler. Baktığımız zaman büyük bir ordu toplayabilir. Zira herkes onu istiyor".

Sultan, Amasya'ya doğru yola çıkıp Fırat Nehri'nden geerirken, ordusunun üçte ikisi Gürcüler'in saldırısına uğradı ve on beş bin askeri öldü.⁴⁸ Araştırılan kaynaklara göre savaşın sonucu şöyle açıklanabilir: şâh İsmail'in yaralanması, kendisinin savaş meydanından kaçışı ve Kızılbaşların Osmanlı ateşine maruz kalmaları firar etmelerine sebep olmuştur. şâh İsmail'in emriyle Tebrizliler hiç direnmeden şehri Yavuz Sultan Selim'e teslim etmiştir. Bu esnada şâh İsmail, ordu toplamaya başlayıp Kızılbaşlar da savaşı devam ettirdiler. şâh İsmail'in ordu toplama haberi Yavuz Sultan Selim'i endişelendirip devlet erkânıyla meşveret ederek erzak azlığı, hastalık ve kiş mevsiminin yaklaşması sebebiyle Tebriz'i terk etme kararı aldılar. Tebriz'i bu şekilde hızlı terk etmelerinin, Sinan Paşa'nın önerisiyle, mağlubiyet olarak algılanmaması için İstanbul yerine Amasya'ya gittiler. Dönüş yolunda da Gürcüler'in saldırısına maruz kalarak çok fazla kayıp verdiler. Bu sıkıntılar Yeniçerilerin Yavuz Sultan Selim'e muhalefet etmelerine sebep olduğu için Yavuz Sultan Selim askerlerinin çoğunu serbest bıraktı.

⁴⁷ a.g.e., 221 (November, 1514).

⁴⁸ a.g.e., 244.

Berchet'e göre Çaldıran Savaşı, Safeviler'e Osmanlı sınırında güvende olmak için askerî açıdan güçlü olmaktan başka çare olmadığını gösterdi. Osmanlının, Timurlular, Akkoyunlular, Safevîler, Afşarlar ve Kaçar Hanedanlıkları ile yaptığı savaşlar bunun delilidir. 1517'de Yavuz Sultan Selim, Mısır Sultanı Kansugavri'nin Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'e yardım etmesi sebebiyle, Mısır'a karşı sefere çıktı. Halep, Şam ve Suriye'de kontrol ettikleri diğer bölgeleri ve Mısır'ı fethetmişti.⁴⁹ Selim'in bu fethinden sonra X. Papa Leon, çok korkmuştu. Bu sebeple önce bir heyet topladı ve Yavuz Sultan Selim'in gönderdiği fetih mektubunu herkesin önünde okuttu. Papa: "Hristiyanlığın başına gelen bu kötü hadise sebebiyle geceleri uyumamamız, dinimizi nasıl müdafaa edeceğimizi düşünmemiz ve bütün Hristiyan Krallarının birleşmesi gerektiğini" söyledi.⁵⁰ Papa, Türk tehlikesini anlatmak için İspanya, Fransa, İsviçre, Portekiz, Floranca ve Cenova'da elçiler gönderdi.⁵¹

Safevî Kaynaklarında Çaldıran Savaşı

Safevîler'in Çaldıran'da mağlup olmasına rağmen çoğu Safevî ile ilgili kaynaklarda bu savaş hakkında doğru bilgi bulmak mümkündür. Bu durumun en önemli sebebi, Şah İsmail'in bu yenilgiden intikam alma hissini diri tutmak istemesidir. Hatta bir oğlunun adını kısas manasına gelen İlkas Mirza koymuştur.⁵² Bazı kaynaklar, savaşın şerhini tafsilatlı anlatmıştır. Bazıları ise bir hülasa olarak değinmiştir. Safevî Dönemi'ne âit kaynaklarda Çaldıran Savaşı'na dâir mufassal kaynaklar önemli yer tutmaktadır. Şah Tahmasb zamanında yazılan *Ahsenü't-Tevârih*, Çaldıran Savaşı hakkında güvenilir bilgiler içermektedir. Bu eserin mühim olmasının sebebi, kitabın yazarının Şah Tahmasb'ın en yakınlarından birisi olmasıdır. Çaldıran hakkında önemli bilgiler veren bir diğer eser olan *Âlem-ârâ-yı Safevî*, Şah İsmail dönemini ve savaşın bütün sebeplerini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Diğer eserlerden biri olan *Habîbüs-Siyer*'in dördüncü cildi Şah İsmail hakkındadır. Bu eser, 'Şah İsmail Dönemi' hakkındaki en eski kaynaktır. *Cihângûşâ-yı Hakanî*, çok ayrıntılı bir şekilde Şah İsmail ve atalarının hayatını anlatan bir eserdir. Bu kaynak, çoğu yerde *Habîbüs-Siyer*'den alıntı yapmış, bazı yerlerde ise kelime kelime aynı bilgileri

⁴⁹ Berchet, G. *La Repubblica di Venezia e La Persia*, 69.

⁵⁰ Sanoto, a.g.e., 210 (November, 1514).

⁵¹ Galletti, M. (2005). *Undipintodellabattaglia Di Caldiran In Sicilia*, kervan: rivista internazionale di studi Afroasiatici, luglio, No. 2, 23.

⁵² Felsefi, N. (1332). *Ceng-i Çaldıran*, Tahran: Çâphâne-i Dânişgâh, 119.

kullanmıştır. *Âlem-ârâ-yı Emînî* döneme dâir bilgi veren bir diğer kaynaktır. Akkoyunlu Sultan Yakup'un vefatından sonra telif edilip oğlu Baysungur'a takdim edilmiştir. şah İsmail, 'Irak-ı Acem' bölgesini ele geçirdikten sonra bu kitabın yazarı Honcî mutaassıp bir Sünnî olduğu için Özbekler'e kaçmış ve kitabında şah İsmail'in ecdadına ağır küfürler etmiştir.⁵³

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*'te; Ustaclu Muhammed Han ve Nûr Ali Halife Osmanlı, karargâhnın kurmadan evvel onlara gece âni bir baskın yapılıp işlerinin bitirilmesini şah İsmail'e teklif etmişti. Ancak Durmuş Han şamlu, Osmanlı'nın karargâhnını kurup, ordusunun toparlandıktan sonra savaşılmasını istemişti. şah, Durmuş Han'ın teklifini beğenip kabul etti. Yavuz Sultan Selim, ordusunu savaş için hazırlayıp ordusunun önüne on iki bin yeniçeriyi yerleştirdi. Yavuz Sultan Selim, ordunun sağ ve sol tarafını Sinan Paşa, Mustafa Paşa, Ferhat Paşa, Karaca Paşa ve Dulkadiroğlu Ali Bey'e teslim etmişti. Malkoçoğlu'nu okçuların başı yapmış ve 100.000 kişiyi de savaş meydanına göndermişti. şah İsmail de sağ cenahı Durmuş Han şamlu, Halil Sultân Dulkadir Lala Hüseyin Bey, Nûr Ali Halife Rumlu ve Hafa Bey'e verdi. Sol tarafı ise Ustaclu Muhammed Han, Ustaclu Sultan Çayan ve Diyarbakır ordusuna verdi. Emîr Abdülbâkî, Seyyid Muhammed Komone ve Emîr Seyyid şerîf'in ordunun merkezinde yer almalarına karar verilirken Saropiri Kurçıbaşı, okçubaşı olmuştu. Savaşın başlamasıyla Osmanlı ordusunun Sinan Paşa'nın komutasındaki sol tarafı, şah İsmail'in ordusuna mağlup oldu. Osmanlı'nın sağ tarafını yok eden Ustaclu Muhammed Han ise top güllesinin kendisine isabet etmesiyle öldü. Durumu bu şekilde gören Osmanlı Ordusu hiddetlenip Kızılbaşlar'ın sol tarafını mağlup etti. şah İsmail, yedi defa Osmanlı toplarına hücum ederek topların zincirlerini kopardı. şah'ın etrafını üç yüz Osmanlı askeri kuşattı ve şah'ın atı zemin ıslak olduğu için çamura saplandı. şah da Ustaclu'nun Hızır adındaki atıyla savaş meydanından kaçtı. Osmanlı askerleri Sultan Ali Mirza Afşar'ı, şah İsmail sanıp yakalamışlardı. Yavuz Sultan Selim ise Kızılbaşlar'ın takip edilmemesi ve ganimet toplanmamasını emretti. Zira bu bir taktik olabilir ve Safevîler tekrar saldırabilirdi; ama gece olduğu zaman Kızılbaş ordusundan bir eser kalmadığı anlaşılınca ganimet toplamaya başlandı. Bu savaşta şah İsmail'in önde gelen kumandanlarından Han Muhammed Ustaclu, Saropir Kurçıbaşı, Hüseyin Bey Lala, Emir Abdülbâkî, Seyyid Muhammed Komone ve Emir Seyyid şerîf öldürüldü. Safevîler'den iki bin ölü, Osmanlılardan ise üç bin ölü vardı. şah

⁵³ Sevâkıb, C. (1380). *Târîh Niğâri-i Asr-ı Safeviyye ve şenaht-ı Menâbi ve Meâhuz*, şiraz: Nevîd-i şiraz,30-50.

İsmail, Dergezin'e kaçmış, Tebriz'e giden Yavuz Sultan Selim'i ise Tebriz eşrafı karşılamıştı. Sekiz gün sonra Şah İsmail'in tekrar saldırmasından endişe eden Yavuz Sultan Selim, Amasya'ya doğru yola çıkmıştı. Şah İsmail de Tebriz'e geri döndü.⁵⁴

Âlem-ârâ-yı Safevî, Şah İsmail'in kumandanlarının savaşı başlatma konusunda farklı düşüncelerine yer vermiştir. Durmuş Han Şamlu'nun fikrinin ağır bastığını söylemiştir. Yavuz Sultan Selim, savaştan evvel top kullanmayacağına dâir yemin etmişse de ordusunun mağlup olmaya başladığını görünce, bu sözünü bozmuştur.⁵⁵

Topların atışından 20.000 Türk askeri ve 7000 Kızılbaş Safevî askeri toprağa düştü. *Âlem-ârâ-yı Safevî*'nin yazarı Şah İsmail'in mağlubiyetinin, Kızılbaşların Şiî akîdenin dışına çıkmalarına engel olduğunu yazmıştır. Zira Kızılbaşlar, Şah İsmail'e Hazret-i Ali gözüyle bakıyor, Ona Hazret-i Ali'nin lâkabı olan "Rûyînten" diye hitap ediyorlar⁵⁶ ve onu yenilmez biri sanıyorlardı. Bu mağlubiyet, düşüncelerinin yanlış olduğunu göstermiştir. Yazar, devamında Şah İsmail'in Sarap Şehri'nden Tebriz'e hareket ettiğini bilen Sultan Yavuz Sultan Selim'in, ordunun erzakının az olması ve Şah İsmail'in intikam hissini anladığından Tebriz'den Osmanlı topraklarına doğru yola çıktığını bildirmektedir.⁵⁷

Çaldıran Savaşı hakkında yazılan çağdaş eserlerden 'Çaldıran Savaşı'nın yazarı Nusretullah Felsefi, bu savaş hakkında yukarıdaki kaynaklarla aynı doğrultuda bilgi vermektedir. Buna göre savaşın başlangıcında Saropire Kurçbaşı ve yanındakiler, Osmanlı ordusunun en ön safında yer alan askerlerle çarpışıp mağlup oldu. Sonra, Şah İsmail, sağ tarafta bulunan Kızılbaş ordusunun önde gelenleri ile Osmanlı ordusunun sol tarafına saldırdı. Şah, Han Muhammed Ustaclu'ya Diyarbakır ordusuyla Osmanlı ordusunun sağ tarafına saldırma emri verdi. Sonra, Safevî Şah'ı süratle saldırdığından Osmanlı ordusunun azaplarını yok edince Osmanlı topları sol tarafta yetersiz kaldı. Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa kumandasında bulunan Rumeli süvarileri geri çekilse de Hasan Paşa

⁵⁴ Rûmlû, a.g.e., 194-197.

⁵⁵ Vâle İsfahânî, M. Y. (1372). *Hold-i Berîn*, tashih eden: Mir Haşim Muhaddis, Tahran: Bonyad-ı Mokufat-ı Doktor Mahmut-ı Afşar,239.

⁵⁶ *Âlem-ârâ-yı Safevî*. (1350). Tashih: Yedullah Şükri, Tahran: Bünyad-ı Ferheng-i İran, 492.

⁵⁷ a.g.e.,503.

öldürüldü. Şah İsmail, Rumeli süvarilerini takip ettiği için asıl hedefi olan Sultan'ın muhafızları ve piyade yeniçerilerle savaşamadı. Eğer, Han Muhammed Ustaclu, Sinan Paşa ve Osmanlı ordusunun sol tarafını yenseydi, Osmanlı ordusu mağlup olurdu.⁵⁸

Han Muhammed Ustaclu'nun çekilmesi, ölümüne sebep oldu ve Sinan Paşa, komutası altında bulunan 'Azaplara' topları ateşleme emri verdi. Neticede Han Muhammed Ustaclu ve askerlerinin birçoğu öldü. Han Muhammed Ustaclu'nun ölmesi Yavuz Sultan Selim ordusunu sağ taraftan rahatlattı. Akabinde, Şah'ın ordusuna saldırdı ve yeniçerilere de ateş emri verdi. Böylece Kızılbaşların çoğu cansız bir şekilde toprağa düştü.⁵⁹ Şah İsmail, cesaretle tek başına toplara hücum ederek topları ateş edemez hale getirdi. Şah, Osmanlı ordusunun ortasında mahsur kalıp atı çamura saplandı. Yiğitlikle kendisini kurtardı. Hatta, Mirza Sultan Ali Afşar adında birini Şah'a benzetip yakalamışlardı. Sinan Paşa, Safevî ordusunun mağlubiyetinden emin olduktan sonra, Osmanlı süvarilerine, henüz savaşa girmeyen Safevî süvari ve piyadelerini takip etme emri verdi. Osmanlı ordusu bunları hezimete uğrattı. Böylece Osmanlı ordusu Safevî ordusundan kalanları yağmalamaya başladı. Osmanlı ordusundan bir diğer, Han Muhammed Ustaclu'nun kalan ordusunu takip ederek çoğunu katletmişti. Bu arada Şah İsmail, savaş meydanından kaçıp canını kurtararak üç yüz askeriyle Tebriz'e doğru yola çıktı.⁶⁰

Yukarıdaki Farsça kaynaklar, 'Çaldıran Savaşı' hakkında bilgi veren eserlerdir. Ancak okunulan bu kaynaklara şöyle bir soru veya eleştiri getirilebilir; Şah İsmail'in, atı çamura saplandıktan sonra savaşmak yerine Muhammed Ustaclu'nun atına binip meydanı terk etmesinin sebebi nedir? Bu soruya zikredilen kaynaklar tatmin edici hiçbir cevap vermemektedir. Ayrıca Tebriz halkının Yavuz Sultan Selim'e hiçbir direnç göstermemesi ve hatta şehrin eşrafının Yavuz Sultan Selim'i karşılamasının sebebi hakkında hiçbir bilgi sunmuyor. Buna binâen Yavuz Sultan Selim'in erzak azlığı ve Şah'ın intikam alma korkusundan şehri terk ettiği bilgisi mantıklı gelmemektedir. Dahası bu Farsça kaynaklar bunun hakkında yeterli malumat vermemektedir. Ayrıca, Osmanlı ordusunun düzeni hakkında fazla bilgi verilmemesi bu kaynaklara yöneltilen tenkitlerdir.

SONUÇ

⁵⁸ Felsefi, *a.g.e.*, 51.

⁵⁹ *a.g.e.*, 54.

⁶⁰ *a.g.e.*, 56.

Venedik kaynakları, İran kaynaklarıyla birlikte Kızılbaşların yiğitliğini öve öve göklere çıkarmaktadır. Şah İsmail'in yaralanması ve Osmanlı'nın toplara sahip olmasını Safevîlerin mağlubiyetinin kesin sebebi olarak kabul etmektedir. Venedikliler savaşın başka günlerde de devam ettiğini söyleyerek Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'i erken terk etmesini erzak azlığı, Şah İsmail'in intikam alma korkusu ve Çaldıran Savaşı'ndan sonraki günlerde Osmanlı ordusunun mağlup olmasına bağlamaktadır. Türk kaynakları Yavuz Sultan Selim'in geri çekilmesini Osmanlı Ordusu'nun ona itaat etmemesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ancak hiçbir zaman Osmanlı Ordusu'nun fazla kayıp verdiğini Türk kaynakları kabul etmemektedir. Dolayısıyla Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'i erken terk etmesinin sebebi hep soru işareti olarak kalacaktır. Safevî ve Venedik kaynakları esasen birbirini teyîd ediyor ve tamamlıyor, Venedik kaynakları hakikate daha yakındır. Çaldıran Savaşı'nda hazır bulunan Venedikli Antonio Menavino, savaşı bütün çıplaklığıyla görüp savaştan sonra Venedik'e kaçmıştır. Şah İsmail'in muasırı olan yazar ve yüksek rütbeli bir devlet adamı olan Venedikli Marino Sanoto, Halep, İstanbul, Kıbrıs ve Korfu Konsolosluğu'nun bütün rapor ve mektupları, elinin altında bulunduğu için tamamıyla Çaldıran Savaşı'nı bir dizi gibi rahatlıkla tasvir etmiştir.

İran kaynaklarında ise *Ahsenü't-Tevârih*'te Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'nda onun ve Kızılbaşların mağlubiyet sebebi Şah İsmail'in atının çamura saplanması şeklinde geçmiştir. Aynı tarihçi, Tebriz'in Şah İsmail tarafından terk edilmesini ilâhi bir yardım olarak görmüştür. Hatta, Şah İsmail'in yaralanmasını gizleyerek ona zarar gelemeyeceğini söylerken ona "Rûyinten" sıfatı vermiştir. Dahası Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den erken ayrılmasını korkunun ona musallat olmasından kaynaklandığını iddia etmiştir. Diğer taraftan *Alem-ârâ-yı Safevî*'nin yazarına göre Osmanlı'nın toplara sahip olması Safevîler'in yenilmesinin sebebi olarak görülmüştür. Yavuz Sultan Selim'i suçlu göstermeye çalışmasının sebebi de onun savaşta top kullanmayacağına dâir verdiği taahhütlere riayet etmemesidir. Ayrıca Safevîler, ateşli silahları kullanmayı yiğitlik ve mertliğe yakıştıramadıklarından, bunlardan istifade etmeyip savaşı kaybetmişlerdir. Buna ilaveten Tebriz'de erzakın az olması ve Yavuz Sultan Selim'in, Şah İsmail'in savaş için geri dönmesinden korktuğunu iddia ederek Tebriz'i erken terk ettiğini ifade etmiştir. Bu bakış açısıyla *Âlem-ârâ-yı Safevî*'nin yazarının Çaldıran Savaşı'na daha gerçekçi yaklaştığı görülmektedir. Hatta, İtalyan kaynaklarına

benzer görüşlere sahiptir. Hem İnan hem Venedik kaynakları Osmanlı ordusunun ölü sayısının Kızılbaşlardan daha fazla olduğunu yazmaktadır. Dahası Venediklilere göre Osmanlının kaybı on kat daha fazladır. Osmanlı Ordusu'nun sayısı 200.000 ya da 300.000 olduğu düşünöldüğünde, Osmanlının kaybının otuz bin olduğunu belirten Venedik kaynakları da mevcuttur. Dolayısıyla bu kayıp sayısını on kat fazla abartan diğere Venedik kaynaklarıyla çelişmektedir. Dolayısıyla bu sayıların sübjektif olduğu hakikatin ortaya koyulmadığı kanaati oluşmuştur.

KAYNAKÇA

- Alberi, E. (1853). La Relazione Degli Ambasciatori Veneti Al Senato, V.8, Firenze: Florans yayıncılık şirketi.,
- Âlem-ârâ-yı Safevî (1350). Tashîh Yedullah Şükrî. Tahran: Bünyad-ı Ferheng-i İnan.
- Berchet, G. (1865). La Repubblica di Venezia e La Persia, Torino: G.B. Paravia e comp.
- Cappelletti, G. (1850). Storia Della Repubblica Di Venezia Dal Suo Principio Sino Al Doggi, Venezia: privil. Stabilimento nazionale di G. Antonelli editore. Doglioni.
- Doglioni, G. N. (1622). Compendio Historico Universale Di tutte le Cosenotabile Successenelmondo Dal Principio Della Sua Creation Finhora, Venetia: appressonicolomisserini.
- Ebubekir bin Abdullah (1387). Târîh-i Osmân Paşa, tashih eden Yûnus Zeyrek, terc. Nasrullâh Sâlihî, Tahran: Tahûrî.
- Emecen, F. (2018). Yavuz Sultan Selim, İstanbul: Kapı Yay.
- Eroğlu, H. (2003). Osmanlı'ya Karşı Savaşan Osmanlı Şehzadesi: Şehzade Ahmet'in Oğlu Şehzade Kasım 907/1501-924/1518, Ankara, OTAM ,13, 227-236.
- Felsefî, N. (1332). Ceng-i Çaldıran, Tahran: Çâphâne-i Dânişgâh.
- Galletti, M. (2005). Undipintodellabattaglia Di Caldiran In Sicilia, kervan: rivista internazionale di studi Afroasiatici n.2 luglio.
- Giovio, P. (1541). Commentary Delle cose De Turchi, Venetia: In casa De Figlioli Di Aldo.

- Giovio, P. (1654). *De Fattiillustri Di Selim İmperador De Turchi* (In *Historia Universale ...Di Sansovino*), Venetia: Presso Sebastiano Combi.
- Hammer, J. V. (2008). *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 3, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Manente, C. (1567). *Delle Historie Di Ciprian Manente da Orvieto*, V.2, Vinegia: Appresso Gabriel Giolito De Ferrari.
- Menavino, A. (1551). *I Costumi Et La Vita De Turchi*, Fiorenza: Appressolorenzo Torrentino.
- Minado, G.T. (1594). *Historia Della Guerra Fraturchi Et Persiani*, Venetia: Appresso Andrea Muschioe Barezzo Barezzi.
- Müsevî Erdebilî Necefî, F. (1968-69). *Târîh-i Erdebil ve Danimendân*, C.1, Tahran: matbaet'ül-edeb.
- Richard, J. (1995). "Polo, Marco" *Encyclopedia Iranica*, C. 4. (2020).
<https://iranicaonline.org/articles/polo-marco>
- Sansovino, F. (1560). *Historia universale dell'origine et imperio de Turchi*, Venetia: Presso Alessandro di Vecchi.
- Sanuto, M. (1887). *I Diari Di Marino Sanuto*, C.58, Venezia: Fratelli Visentini.
- Sevâkıb, C. (1380). *Târîh Nigâri-i Asr-ı Safeviyye ve Şenaht-ı Menâbi ve Meâhız*, Şiraz: Nevîd-i Şiraz.
- Spandugino, T. (1600). *Vita di Sach Ismael Et Tamas Re Di Persia Chiamati Soffi*, in *Historia universal dell'origine T Guerre Et Imperio De Turchi di Sansovino*, Venetia: Presso Alessandro di Vecchi.
- Sümer, F. (1992). *Safevîler Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara: Güven Matbaası.
- Şamlu, V.K. (1371). *Kısâsü'l-Hakanî, Tashih Seyyid Hasan Sâdât Nasırî*, C.2, Tahran: Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî.
- Şakiroğlu, Mahmut H. (2009). "Sanudo Marino" *DİA*, C. 36, (2020)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/sanudo-marino>.
- Rûmlû, H.B. (1357). *Ahsenü't-Tevârîh, Tashih ve Tahşiye Abdülhüseyn Nevâyî*, Tahran: İntişârât-ı Babek (Tahûrî).
- Vâli İsfahânî, M. Y. (1372). *Hold-i Berîn, tashih eden: Mir Haşim Muhaddis*, Tahran: Bonyad-ı Mokufat-ı Doktor Mahmut-ı Afşar.
- Woods, J. E. (1993). *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, İstanbul: Milliyet Yay.
- <https://lehcei.cagdassozluk.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-8014.html>

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 18.05. 2021

Kabul Tarihi: 20.06. 2021

Article Type: Research article

Submitted: 18.05. 2021

Accepted: 20. 06. 2021

Derya GEÇİLİ¹

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA AÇILAN TOPÇU MESAHA MEKTEBİ

Öz: Birinci Dünya Savaşı, devletlerarası ilk topyekûn savaŐıdır. Başta, Osmanlı Devleti bu büyük savaşta tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak, Almanya ile gizli ittifak anlaşmaları imzaladıktan sonra savaşa dahil olmuştur. Osmanlı Devleti, savaş baŐladıđında bazı cephelerde topçu mesahacı yetersizliğinden dolayı zor bir durumda kalmıştır. 1916 yılı sonlarında Harbiye Dairesine bağlı Umur-ı Havaiye Teşkilatı (Hava Teşkilatı) açılmıŐ ve Şubenin layihası hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Bir süre sonra Hava Teşkilatına bağlı olarak Alman komutanların teklifleri ile Topçu Mesaha Mektebi açılmıştır. Savaş sırasında teknolojik alanda meydana gelen değişimler esas alınarak topçu mesaha mektebinde eleman yetiŐtirilmeye çalıŐılmıŐtır. Bu mektebin açılmasının nedeni; savaş sırasında topçuların atıŐlarında hedefe isabet etmelerini sağlamaktır. Topçu mesahacıların konuları daha iyi anlayabilmeleri, uygulama yapmalarına bağlıdır. Bu amaçla hem sınıfta ve hem de doğrudan görev verilerek eğitim almaları öngörölmüŐtür. Topçu Mesaha Mektebinde eğitim alanlar, topçu mesahacı olarak yetiŐtirilerek eleman açığı kapatılmaya çalıŐılmıŐtır. Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşında Topçu Mesaha Mektebinin açılma süreci ve aldıkları eğitim incelenmiştir. Topçu Mesaha Mektebi Talimatnamesi ile arşiv belgeleri kullanılarak topçu mesahacıların yetiştirilmeleri süreci anlatılmıştır.

¹ Oğr. Gör. Dr., Niğe Omer Halisdemir Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü; degecili@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1579-9578>

Anahtar Kelimeler: Topçu, Mesaha, Mektep, Birinci Dünya Savaşı

The Artillery Measurement School that was Opened During the First World War

Abstract: The First World War was the first full-scale war among states. At first, the Ottoman State declared its neutrality in this great war. However, it was involved in the war after signing secret alliance agreements with Germany. When the war started, the Ottoman Empire was put in a difficult situation because of the lack of artillery measurement capability on some fronts. The Umur-ı Havaiye Organization (i.e. the Air Organization) of the Department of War was opened, the statement of the branch was prepared, and came in force. After some time, Artillery Measurement School was opened with the proposals of German commanders under the jurisdiction of the Air Forces. The purpose of this was to train staff in the artillery measurements school based on the changes in the technological field during the war. The reason why this school was opened was to ensure the hitting of the target during artillery fire. The better understanding of the issues in artillery depended on the practical knowledge of the staff. For this purpose, it was organized that the staff should receive training both in classrooms and in direct assignments. The purpose was also to cover the gap of staff by training the personnel in this Artillery Measurement School. In the present study, the opening process and the training provided in the Artillery Measurements School during the First World War are examined. The process of training artillery measurement staff is discussed below by using the archive documents and Artillery Measurement School Instructions.

Keywords: Artillery, Measurement, School, The First World War

GİRİŞ

İnsanoğlu barutu bulduktan sonra savaş sırasında istifade etmek maksadıyla topu icat etmiştir. İlk zamanlarda toplar, sadece bir namludan oluşmuş, bu namlu ise ağaçtan yapılmıştı. Bunun için özellikle kiraz ağacı tercih edilmişti. Daha sonraları kiraz ağacının üzeri demirle sarılarak dayanıklılık artırılmıştı. Her konuda olduğu gibi toplarda da zamanla değişikliklere başlanarak çelik kullanılmıştı. Çeliğin elastikiyetini artırmak için içerisinde yabancı maddeler

katılmıştı.² Toplar ile ilgili yapılan bütün bu yenilikler sonucunda savaşlarda etkili bir şekilde kullanılabilmeleri için topçu sınıfına ihtiyaç duyulmuştu. Böylece, mektepler açılarak topçular yetiştirilmeye başlanmıştır. Topçular, cephenin çok fazla gerilerinde düşmanın şiddetli ve korkunç bir bombardıman altında kalmalarını sağlamışlardır. Topçuların arazi üzerinde hareket edebilmeleri konusunda gösterilen bu gayretler güçlüleri de beraberinde getirmişti. Topçuların hedefi belirleyebilmeleri, arazi üzerinde yapılan ölçümlere bağlıydı. Topların savunma ve taarruz sırasında daha etkili kullanılmaları için bulunulan yerin mesaha edilmesi gerekiyordu.³ Bir arazinin incelemeleri yapıldıktan sonra kabataslak bir haritası hazırlanabilirdi. Arazi hakkında elde edilen bilgileri, bir deniz veya kara haritası şeklinde göstermek için yapılan işe mesaha adı verilmişti.⁴ Mesaha için arazilerin ölçülmesi ve haritalarının hazırlanmasında görev yapanlar ise mesahacılarıdır.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başında tarafsızlığını ilan etmişti. Ancak savaşın kendi topraklarına sırayabileceğinin farkına vararak müttefik aramaya başlamıştı. İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin yaptığı bu girişimlere olumlu bir yanıt vermemişti. Bunun zerine İstanbul'da Almanya ile gizli ittifak antlaşması yapılarak Osmanlı Devleti de savaşın içine girmişti.⁵ Osmanlı Devleti'nin katılması ile beraber savaş geniş alanlara yayılıyordu. Müttefik devletlere yardım maksadıyla yedi ayrı cephede savaşmak zorunda kalınmıştı. Bütün cephelerde özellikle topları bilinçli bir şekilde kullanabilecek personele ihtiyaç duyulmuştu.⁶ Savaş sırasında yaşananlar topçu mesahacı⁷ yetersizliğini büsbütün ortaya çıkarmıştı. Alman komutanlar, bu yetersizliği fark ederek topçu mesaha sınıfının yetiştirilmesini teklif ettiler. Savaş sırasında cephelerin haritasını hazırlamak veya gemilerin seyir yönünü çizmek için mesahacıları ihtiyaç vardı.⁸ Topçu mesahacılarla bulunulan yere ve toplara göre hareket edilerek hedef ortadan kaldırılabilirdi. Böylece, topçuların atışlarında

² Arnom, R. (1937). *Topçuluk Dersleri*, İstanbul, TC Genelkurmay Başkanlığı IX. şube, 1.

³ Mehmed Vasıf, *Mesaha Haritası, Dersaadet*, 1322 (1904), s. 2.

⁴ Develioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Lgat*, Ankara, 624.

⁵ Akşın, S. (2000). *ağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, 54.

⁶ Standford J. S. (2014). *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*, Ankara, 646.

⁷ Mesaha; lmedir. Mesahanın aslı misaha, misahattir. Bir toprağın ölçümü, yüzölçümü olarak kullanılır.

⁸ Mehmed Vasıf, age., 3.

Derya GEÇİLİ
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Açılan Topçu Mesaha Mektebi

yönlerini belirleyerek kesin sonuçlar elde etmek için Hava Müfettişliğine⁹ bağlı olarak Topçu Mesaha Mektebi açılmıştır. Topçu Mesaha Mektebi'nde verilen eğitim ile talebelerin teorik meslekî bilgilerini, pratik tarzda ilerleterek iyi bir şekilde yetiştirmeleri sağlanabilirdi. Topçu mesahacılar, eğitimlerini tamamladıktan sonra Birinci Dünya Savaşı'nda cephelere gönderilmişlerdir. Sadece savaş sırasında yaşanan bazı durumlardan dolayı mesahacılar yeteri kadar istifade edilememiştir. Aşağıda Birinci Dünya Savaşı'nda topçu mesahacıların görev alabilmeleri için Topçu Mesaha Mektebi'nin açılma süreci ve aldıkları eğitim anlatılmıştır.

Topçu Mesaha Mektebinin Açılması

Birinci Dünya Savaşı sırasında ilk defa Fransızlar tarafından mesaha usulü kullanılmıştır. Amaç, mesaha ile düşman top mevzilerini harita üzerinde belirleyip saldırıları kontrol altına almaktır. Uzman subaylarla askerler arasından oluşturulan mesaha kıtası, bağlı olduğu fırka veya kolordu topçu kıtaatının cephanе tasarrufunu iyi bir şekilde sağlayabildiği gibi düşmanın en önemli mevzilerini kısa zamanda keşfedip düşman ateşini de engelleyebiliyordu. Topçuların elde etmek istedikleri etkili sonuçların mesaha yardımıyla yapılabilmesi durumu bu kıtanın önemini açıklamaya yeterlidir. Özellikle topçu ateşinin etkili olduğu cephelerde mesaha kıtasının göstereceği faaliyet ve yapacağı yardım çok önemlidir. Ancak bu kadar önemli bir görevin dikkatli ve düzgün bir şekilde yapılması gerekir. Bu da her türlü mesaha alet ve araç-gereçleri ile birlikte yeterli seviyede mesaha kıtaları yetiştirmekle mümkündür. Her şube gibi mesaha kıtası da bilimsel konularda bir takım değişiklikler geçirmiştir. Mesaha kıtası, hem teorik hem de pratik bir şekilde mesahacıların haritaları hazırlamaları ve hedefleri belirlemelerini sağlayabilirdi. Sadece, mesaha kıtasının savaşa katılmadan önce bazı hazırlıklar yapılması gerekiyordu. Bu hazırlıklar sonuncunda cephenin vaziyetine göre önemli noktalar belirlenmesi, harita üzerinde tespit edilmesi, telefon tesisatı kurulması belirlenen

⁹ Osmanlı ordusunda hava şubesi, hava müfettişliğine bağlı olup doğrudan Harbiye Nazırının emri altındadır. Hava müfettişliğinde şube müdürü binbaşı ile mirliva rütbesinde, heyet ise birer yüzbaşı, binbaşı, yaver ve iki mülazım ile bir de refakat zabiti tayyareci yüzbaşı bulunur. Bu heyet dışında dört kâtip (bir üçüncü sınıftan mümeyyiz, bir birinci, iki ikinci sınıf katip), iki amir ve bir odacıda görevli olarak bulunur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Mahsus (İ.DUİT), No: 20/1, Tarih: 19 Rebiülevvel 1335 (13 Ocak 1917).

noktalara göre keşif planı ile saldırı planları çizilmesi mümkün olabilirdi. Ayrıca, bu görev sırasında her önemli noktanın kronometre saatleri kullanılarak okunan sonuçlar santrale bildirilir, santralde aldığı neticelere göre hararet derecesi ve rüzgara göre düzeltmeler yapar. Daha sonra keşif veya saldırı planına uygun olarak topçuya gerekli açıklamaları verir.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı sırasında cepelerde yaşananlar, düşman ordusunun mesaha kıtalarına sahip olduğunu göstermişti. Düşman tarafından gizli tutulan ziya¹¹, sada¹² ve mesaha kıtaları ile kullandıkları malzemeler uzun incelemeler sonucunda belirlenmişti.¹³ 1916 yılında Alman komutanlar tarafından Osmanlı ordusunda Topçu mesaha teşkilatının kurulması teklif edildi.¹⁴ Alman komutanların, Harbiye Nezareti ile yaptıkları görüşmeler sonucunda bu teklif kabul edilerek on beş kadar istihkam zabiti Berlin’de Kommarsadof Sada-i Mesaha Mektebi’ne gönderildi. Zabitler, sekiz ay sonunda Almanya’da kursu başarılı bir şekilde tamamladılar.¹⁵ Mesaha şubesinin eğitim kadrosu hazırlandıktan sonra İstanbul’un merkezinde veya evresinde¹⁶ Topçu Mesaha Mektebinin açılması hakkında Hava Müfettişliğine tekliflerde bulunuldu.¹⁷ 1917 yılında Harbiye Nezareti tarafından Hava Mfettiřliđine¹⁸ bağlı Topçu Mesaha Mektebi hakkında bir layiha hazırlandı. Harbiye Nezareti’nin Kavanin şubesi müdürü Hamdi Mustafa Bey ve Topçu Mesaha Mektebi müdür muavini mlzım-ı evvel¹⁹ Cemal Bey tarafından bu layiha incelenerek bazı düzenlemeler yapılmıştı.²⁰ Topçu Mesaha Mektebi Layihasının maddeleri, görev için uygun hale getirildikten sonra kabul edilmişti. Böylece, 4 Aralık 1917 tarihinde

¹⁰ Mecmua-i Askeriye, Sayı. 10, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1 Kanunisani 1336 (1 Ocak 1920), 313.

¹¹ Ziya: Işık, aydınlık, ışığın yansıması

¹² Sada: Ses, yankı

¹³ BOA, Hariciye Sefareti (HR.SFR3), 704/38-1, 4 Mayıs 1914.

¹⁴ BOA, HR.SFR3, 704/38-2, 4 Mayıs 1914.

¹⁵ Mecmua-i Askeriye, Sayı. 2, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1 Mart 1335 (1 Mart 1919), 43 46.

¹⁶ BOA, Meclis-i Vükela (MV), 249/15, 11 Rebiülahir 1336 (24 Ocak 1918).

¹⁷ BOA, İ.DUİT, 20/36-2-1.

¹⁸ BOA, şura-yı Devlet (şD), 668/4-2-2.

¹⁹ Yeni mezun askerlerin ilk üç veya dört yıllık görevleri sırasında kullanılan nvandır.

²⁰ BOA, şD, 668/4-2-8.

İstanbul'da Hava Müfettişliğine bağlı Topçu Mesaha Mektebi'nde eğitime başlanmıştı.²¹

Mektebin İdaresi

Topçu Mesaha Mektebi, Erkan-ı Harbiye Riyaseti heyetinden bir kumandanın kontrolü altında olurdu. Mektep, Topçu Mesaha, Sada Mesaha, Fotoğraf, Plan ve Telefon şubelerine ayrılmıştı.²² Ayrıca mektebin imalathane ve nakliye kıtası da bulunuyordu.²³ Her sene başında bütün mesaha şubesinin zorunlu teçhizat, alet, araç-gereçleri ile diğer malzemelerinin teklifleri sunulurdu. Mesaha ile ilgili alet, araç ve gereçlerin tecrübesi ile devir ve tesliminde bir uzman memur bulunurdu.²⁴ Bütün mesahacıların ortaya çıkardıkları çalışmalara göre görevlerini yapıp yapmadıklarını senede en az bir defa doğrudan müfettişler tarafından da teftiş edilirdi. Mektebin ihtiyacı olan inşaat ve tamirat gibi konularda teklifler yapılabilirdi. Mesahaya ait yenilikler ve değişikliklerin incelenmesi, uygun olanların yürürlüğe girmesi ve tecrübeleri için önerilerde bulunulabilirdi. Yabancı ordularının mesahaya ait kanun ve kurallarının incelenmesinden sonra Osmanlı ordusunda uygulanabilecekler belirlenmişti. Böylece, mesahaya ait bütün iş malzemesinin idaresi ile araç-gereçlerin emir ve kumandası kontrol altına alınmıştı.

Topçu Mesaha Mektebi kumandanlığının emri altında bir imalathane vardı. Mektebin imalathanesinde özellikle sivil amelelerin istihdam edilmesine çalışılmıştı. İmalathane, mektebin ve cephe teşkilatının alet, araç ve gereçlerinin zorunlu tamiratını yapar ve mümkün olduğu kadar ihtiyaç duyulan malzemeleri kendisi imal ederdi. Topçu Mesaha Mektebi, topçuluğa ait konularda Ağır ve Sahra Topçu Müfettişliği ile irtibata geçiyordu. Bu konularla ilgili sonuçlardan Hava Müfettişliği haberdar edilerek yeniliklerden Topçu Mesaha Mektebi'nin de istifade etmesi sağlanmıştı.

Topçu Mesaha Mektebi kumandanı, müstakil bir tabur kumandanı yetkisine sahip olup aşağıdaki görevlerden sorumluydu.²⁵

²¹ BOA, İ.DUİT, 20/36-2-2, 19 Safer 1336 (4 Aralık 1917).

²² BOA, ŞD, 668/4-5-2.

²³ BOA, ŞD, 668/4-2-1.

²⁴ BOA, DH.EUM.2Şb, 55/47.

²⁵ BOA, ŞD, 668/4-3-1.

- a. Topçu Mesaha Mektebi ile ilgili konuları hazırlayarak hava müfettişliğine teklif etmek.
- b. Mesaha kıtasının kadrosunu hazırlamak.
- c. Her senenin başında satın alınması gereken bütün mesaha kıtasına ait zorunlu teçhizat, alet ve araç-gereçler ile diğer malzemeleri teklif etmek.²⁶
- d. Mesaha ile ilgili alet, araç ve gereçleri tedarik ettikten sonra muhafazalarını sağlamak.
- e. Mesaha ile ilgili alet, araç ve gereçlerin satın alınmaları sırasında yapılan tecrübelerde bir görevli bulundurmak.²⁷
- f. Mesahaya ait kanunların hazırlanmasını teklif etmek.²⁸
- g. Mesaha kıtasının eksik olan talim ve terbiyesi ile ilgili esasları hazırlamak.
- h. Bütün mesaha kıtasının görevlerini yapıp yapmadıklarını senede en az bir defa kontrol etmek.
- i. Mektebe ait inşaat ve tamirat ile ilgili konularda tekliflerde bulunmak.
- j. İmalathanede sivil amelenin istihdam ve kayıt işlemlerinin hazırlanmasını sağlamak.
- k. Avrupa'da mesaha ile ilgili yenilikleri inceleyerek uygun olanları belirlemek ve tecrübelerini teklif etmek.
- l. Avrupalı devletlerin ordularında mesaha ile ilgili nizamnameleri inceledikten sonra Türk ordusu için uygun olanları teklif etmek.
- m. Mesahaya ait bütün malzeme ile araç-gereçleri idare etmek.²⁹

Mektepte Eğitim

Topçu Mesaha Mektebi muallimleri, öncelikle Almanya Mesaha Mektebi'nde eğitimlerini başarılı bir şekilde tamamlamış olmalıydı. Ayrıca, bütün askerî sınıflardan özellikle matematik dersine istidadı olan zabitan da kabul edilebilirdi. Bunların dışında topçu olup Almanca lisanını iyi bir şekilde bilen zabitan öncelik verilmişti. Mektep kadrosuna küçük zabitan, asker ile diğer askerî sınıflarda kabul edilebilirdi. Küçük zabitan ve efradın kısmen ikinci hizmete ayrılanlardan

²⁶ BOA, şD, 668/4-3-2.

²⁷ BOA, şD, 668/4-5-4.

²⁸ BOA, şD, 668/4-2-6.

²⁹ BOA, şD, 668/4-2-4.

Derya GEÇİLİ
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Açılan Topçu Mesaha Mektebi

olmasına özen gösterilmişti. Sadece, cephe kıta teşkilatına görevlendirilecek küçük zabitan ve efradın yüzde yetmiş beşi silahlı hizmetliler arasından seçilmişti.³⁰

1918’de yayınlanan “Topçu Mesaha Mektebi Nizamnamesi” ile küçük zabıt ve efradın mesahacı olarak kabulü, yetiştirilmeleri ve görevleri belli kurallara bağlanmıştı. Bu nizamnameye göre, zabitan ve efrada, topçunun işine yarayabilecek rasad³¹ haritası ile saha endahatlarını³² gösteren panoramik fotoğrafların hazırlanması, düşman batarya çaplarının ve hedeflerinin belirlenmesi, tayyare fotoğraflarındaki mevzilerle ilgili kumandanların işine yarabilecek noktaların haritada gösterilmesi hakkında eğitim verilmişti. Bunlar arasından en önemlisi düşman arazisinde bulunan hedeflerin belirlenerek topçuya rasad vermek için haritaların hazırlanmasıydı. Mektepte, hem teorik hem de pratik bir şekilde mesahacıların haritaları hazırlamaları ve hedefleri belirlemeleri sağlanıyordu. Topçu sada ve mesaha şubeleri, düşman hedeflerinin mevkillerinin belirlenmesi için doğrudan araç-gereçlerle talimler yaparak eğitim almışlardı.³³

Topçu Mesaha Mektebi’nde her eğitim döneminin süresi bir önceki dönemde yapılan tecrübelerle göre belirleniyordu. Bu eğitim cephede, müstakil kıta niteliğinde görev yapabilecek şekildeydi.³⁴ Mektepte düşman hedeflerinin mevkillerini belirlemek için kullanılan sada ve mesaha ile birlikte ileride bunlar üzerinde meydana gelebilecek değişimler ve yenilikler üzerine eğitim verilmişti. Mektep ziya, mesaha, sada, plan, fotoğraf ve telefon olmak üzere beş ayrı şubeye ayrılmıştı. Fotoğraf şubesi, yerden ve havadan alınan fotoğraflar vasıtasıyla doğal bir şekilde düşmanın yerini tespit edilmesini sağlar.³⁵ Plan şubesi, batarya ve bütün arazi planlarının hazırlanması konusunda talimler yaparak yetiştirilir. Telefon şubesi, mesahaya ait telefon şebekesinin tesisi, ziya ve filama işareti ile muhabere usulünü öğrenirdi.³⁶ Mektepte gerek zabıtlere ve gerekse küçük

³⁰ BOA, ŞD, 668/4-5-1.

³¹ Gözlem, gözleyiciler

³² Silah atışı

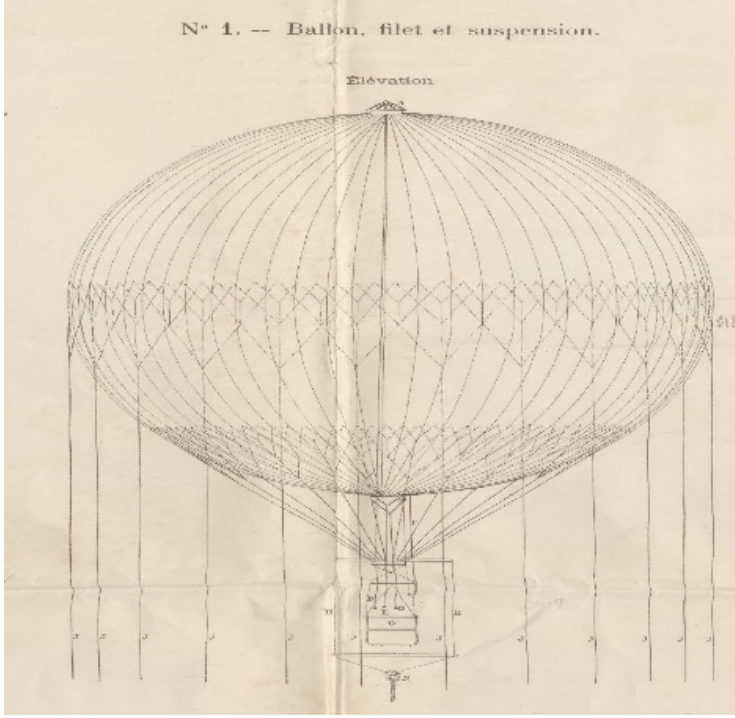
³³ BOA, İ.DUİT, 20/36-1-1, 13 Ramazan 1336 (10 Haziran 1918).

³⁴ BOA, İ.DUİT, 20/36-1-2.

³⁵ BOA, ŞD, 668/4-1-1.

³⁶ BOA, ŞD, 668/4-2-7.

zabitlerle efrada tayyare ve balonlarla uçuşlar yaptırılarak hava keşifleri hakkında bilgi sahibi olmaları da sağlanmıştı.³⁷

Resim 1. Balon Planı³⁸

Mektebin mesaha talimleri, bir zabitin kumandası altında ve bütün talebelerle birlikte yapılmıştı. Mektep, Topçu Endaht Mekteplerinin sahrada yaptıkları topçuluk talimlerinden istifade etmek amacıyla ağır ve sahra topçu müfettişlikleri ile irtibata geçiyordu.³⁹ Hava Müfettişliği ve mektep müdürlerinin bu teklifleri kabul etmesi üzerine hemen uygulamaya geçirilmışti.⁴⁰ Ağır Topçu Endaht Mektebi ile yapılan tecrübeler sırasında topçu mesahacılar oldukça etkili sonuçlar elde etmişlerdi. Bu tecrübeler sayesinde efrad, hem uzman olarak

³⁷ Mecmua-i Askeriye, Sayı. 2, İstanbul, Matbaa-i askeriye, 1 Mart 1335 (1 Mart 1919), 43-46.

³⁸ BOA, PLK.p, 2595-1.

³⁹ BOA, şD, 668/4-4-1.

⁴⁰ BOA, şD, 668/4-5-3.

Derya GEÇİLİ
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Açılan Topçu Mesaha Mektebi

yetiştirilmiş, hem de sahra topçu zabıtları ile meslekî konularda görüşmeler yapılarak fikirleri alınmıştı. Böylece, fotoğraf, mesaha gibi çeşitli şubelere ayrılan zabıtan, küçük zabıtan ve efrad uzman olarak yetiştirilmekle beraber diğer şubelerdeki görevleri öğrenmişlerdi.⁴¹

Topçu Mesaha Mektebi'nde eğitimlerini tamamlayan askerlerin görevleri sırasında kullanacakları alet, araç-gereç ile zorunlu ihtiyaçları mektep tarafından karşılanarak cephe ve kıtalarına sevk edilmişlerdi. Mesaha kıtası, ilmî olarak doğrudan mektep kumandanlığına, istihdam, idare ve umuru muhakeme gibi konularda ise emri altında buldukları kolordu veya fırka kumandanlığına bağlıydılar.⁴² Kumandanları mesahada yeterlilik gösteremeyenleri kıtalarına iade ederek yerlerine başkalarını görevlendirebilirdi.⁴³

Resim 2. Mesahacı⁴⁴

⁴¹ BOA, ŞD, 668/4-2-3.

⁴² BOA, ŞD, 668/4-5-5, 13 Ramazan 1336 (22 Ramazan 1918).

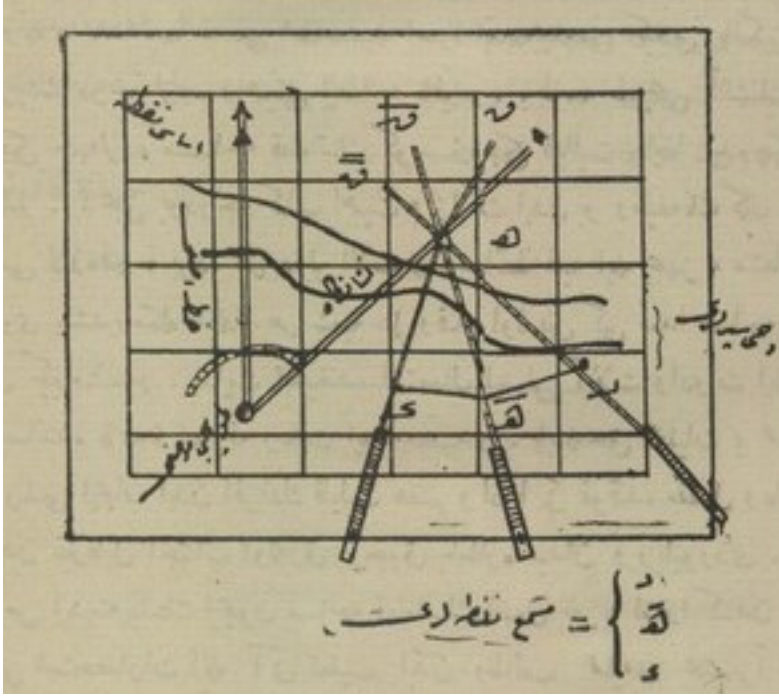
⁴³ BOA, İ.DUİT, 20/36-2-1.

⁴⁴ Nadir Eserler Kütüphanesi, T330-133.

Topçu Mesahacı Sınıfının Görevi

Dürbün ile saldırı noktalarının belirlenmesine bağlı olarak ortaya çıkan mesaha gitgide ilerleyerek topçular için iyi bir yardımcı sınıf olmuştu. Alman topçular için artık mesaha kıtasının yardımları ile keşfedilmemiş düşman bataryası, yakalanmamış gizli top, güvenli bir şekilde ateş edilmemiş siper, topçunun menzili içinde tahribi mümkün olmayan sabit balon kalmayacaktı. Ziya ile mesaha, gözle görülebilen hedeflerin tespit edilmesini sağlıyordu. Bu hedefler; alev veya dumanı görülen bir top ile makineli tüfek mevziileri, düşman gözlem noktaları, helyosta muhabere noktaları, sabit balon hangarları, cephanelikler, cephanenin sevkinde kullanılabilen yollar, düşman cephesi gerisindeki kıtaat kısacası, görülebilen önemli topçu hedeflerinden oluşuyordu. Bu önemli hedef noktalarının belirlenmesi için kullanılan alette nişan dairesi ve batarya dürbünüydü. Nişan daireleri, geceleri alev ve ışığı görülebilen hedeflerin belirlenmesinde kullanılırdı. Batarya dürbünleri ise gündüzleri gözle ve dumanları ile görülebilen hedefleri belirlemek içindi. Her iki aletin parçalarından herhangi biri asıl hat denilen uygun bir noktaya sabit olarak yerleştirilirdi. Bu aletlerden başka her mesaha noktasında bir telefon ve cep saati bulunurdu. Mesahanın yüksekçe, cepheye bakan, topçu ateş muntikasını sarıp kavrayan üç ile yedi arasında gözlem noktası vardı. Bu noktalar, bir duvar üzerinde bulunurlar ve mümkün olduğu kadar kapalı bir halde tutularak düşmandan gizlenirlerdi. Mesaha noktaları, telefonla bir santral merkezine bağlanmışlardı. Her mesaha noktasında bir küçük zabıt, beş nefer ve üç telefoncu bulunurdu. Görevleri gece ve gündüz nöbetle gözlem yapmaktı. Böylece, mesaha noktalarının topçu mevzileriyle iletişim kurması mümkün olabiliyordu. Mesaha noktaları için özellikle saldırılardan korunabilen mahaller seçilmişti. Her mesaha noktası, bataryalara telefonla bağlıydı. Telefonlar, santralden söylenen sözleri her mesaha noktasında birden ışıtılabilecek bir şekilde yerleştirilmişti.⁴⁵

⁴⁵ Mecmua-i Askeriye, Sayı. 10, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1 Kanunisani 1336 (1 Ocak 1920), s. 273-276.

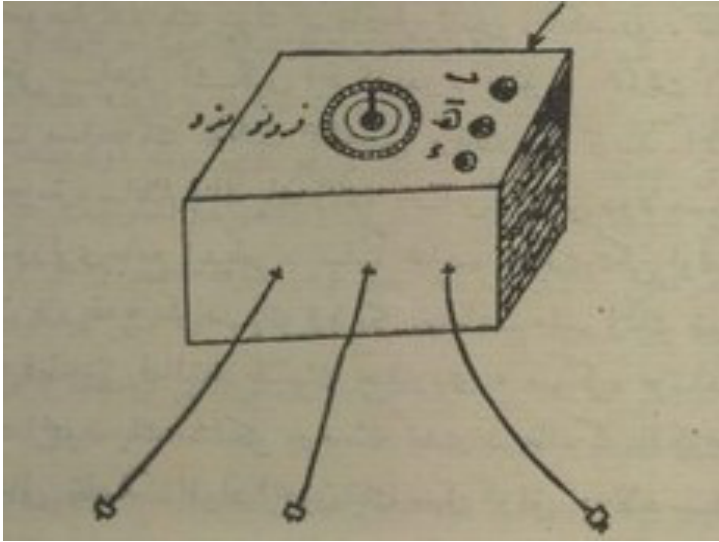

Resim 3. Mesaha Haritası⁴⁶

Düşman topunun alev veya dumanını gören bir mesaha noktası, santrale haber gönderiyordu. Bütün mesaha noktalarına bunu görüp görmedikleri sorulur, en az üç mesaha noktası görüyorsa bunu durdurmak için emir verilirdi. Her mesaha noktasının dürbün veya nişan dairesinin başında bulunan kestirici denilen görevli, görünen alev veya dumanın ortasına nişan alırdı. Kestirdiği andaki saat, dakika ve alette okuduğu rakamı telefoncuya söyler, telefoncu defterine kayıt eder ve bunu santrale bildirirdi. Telefoncu, santrale mahsus diğer bir deftere mesaha noktalarını sırası ile saat ve rakamlarını kayıt ederdi. Santraldeki zabitan, Resim 1’de olduğu gibi plan üzerine gördüğü şeffaf kağıt üzerindeki mesaha noktasının ortasına gelirdi. Çizgiler üzerine bildirilen saat ve dakikayı işaret eder, üzerlerinde yazılı olan saatlere nazaran bir diğerine en yakın olan (1 ile 2 dakika) farklı çizgilerin noktaları bulunur, bu nokta düşman top mevkidir. Eğer bir batarya ateş ediyorsa her görülen alev veya duman kestirilirdi. Düşman doğal olarak sürekli saldırdığı için her defa çizilen çizgiler, bir demet teşkil ederdi. Bu

⁴⁶ Mecmua-i Askeriye, Sayı. 10, s. 274.

demetlerin telafi noktaları batarya mevzii olurdu. Batarya içinde demet (deste) şeklinde ayrı ayrı top mevzileri kolaylıkla görülebilirdi. Topçu ile saldırılan top mevziinin yeri yazılırdı. Bu sefer, bu mevzi üzerine şeffaf bir kağıt konur, düşman batarya veya top mevzii ile ona saldırabilecek topçunun arası belirlenirdi. Topçu kumandanına bilgi verilir, onun emriyle batarya telefon şebekesi vasıtasıyla santralle irtibata geçer, saldırı mesafesi plan üzerindeki ölçümlere göre topçuya bildirilir ve ateş etmesi söylenirdi. Topun ateşi santrale bildirilir, santralden de bütün mesaha noktalarına “ateş edildi” şeklinde ikaz işareti verilirdi. Mesaha noktaları daha önce kestirdikleri düşman bataryası istikametinde tarassut ederlerdi. Merminin düşüş noktasındaki alev veya duman kestirilirdi. Santrale okudukları rakamı söylerler ve bu defa düşman topu kestiriliyor gibi merminin düşüş noktası plan üzerinde bulunurdu. Hedefe göre (uzun, kısa, sağ ve sol) düşüş noktası, metre cinsinden topçuya bildirilirdi. Topçu buna göre atışında değişiklikler yaparak ateşe hazır olduğunu santrale bildirirdi. Hedef üzerinde Topçu tarafından yapılan değişikliklerden sonra etkili saldırıya geçilirdi.⁴⁷

Resim 4. Mesahacıların Elektrikli Saatleri⁴⁸

⁴⁷ Mecmua-i Askeriye, Sayı. 10, s. 275.

⁴⁸ Mecmua-i Askeriye, Sayı. 10, s. 275.

Savaş Sırasında Topçu Mesahacıların Yaşadıkları Sorunlar

Birinci Dünya Savaşından dolayı Topçu Mesaha Mektebi'nde talimler tam olarak yapılamamıştı. Sadece görevleri üzerine bazı tecrübelerde bulunduktan sonra hızlı bir şekilde birinci mesaha kıtası, Suriye'ye sevk edilmişti. Birinci mesaha kıtası, savaşın zor şartlarında görevlerini yapmaya çalışıyorlardı. Mesaha kıtasına Şam'da iki ay kadar tam bir görev verilmediğinden dolayı boşta kalmışlardı. Aslında mesahacılar, boşa geçirilen iki ay boyunca talimlere devam edebilirlerdi. Mesahacılar, görevlerinin en basit konularından biri olan dürbün nişan dairesinin üzerindeki bölümleri bile güçlükle okuyabiliyorlardı. Bu belirsizliklerden dolayı topçu mesahacıların bir kısmı Şam'dan ayrıldılar. Bir süre sonra, Yıldırım orduları grubunun emriyle kıtanın yarısı Nasıra'ya geldi. Nasıra'da iki hafta kadar bir talimden sonra sekizinci ordu ile yirmi ikinci kolordunun denizden ve karadan mesaha noktalarını hazırlamağa başladılar. Alman Harita Şubesinin de yardımları ile istenilen planlar meydana getirildi. Mektepte Türk yerine Alman çavuşlar, tercümanlarla birlikte askerlere eğitim veriyorlardı. Ancak, askerlere görevleri hakkında doğrudan bir eğitim verilmediğinden mesahacılar tam olarak yetiştirilememişti. Mesahacıların kullandıkları alet, araç ve gereçlerle, görevlerinin dağıtılmaları konularında da tasarrufa riayet edilmemişti.⁴⁹ Ayrıca, mesaha noktalarını belirlemek için muallim ve efratta yeterli sayıda değildi. Kıta kumandanı, mesaha görevinin yapılabilmesi için ihtiyaç listesi hazırlayarak bunu tamamlamaya çalıştı. Bir süre sonra mesaha kıtası tekrar Nasıra'ya hareket emrini aldı. Kumandanının iki ay kadar mesaha kıtasından ayrı olmasından dolayı askerler arasında düzen iyi bozulmuştu. Mesahacı askerler, hiçkimseden yardım göremediklerinden Nasıra'da savunmasız ve yetersiz kalmışlardı.

Üçüncü mesaha kıtası, tifüs hastalığına yakalandığından dolayı büyük kayıplara uğramışlardı. Daha sonra bir Alman yüzbaşısının refakatinde Filistin'e doğru hareket ettiler. Özellikle üçüncü mesaha kıtasının Filistin'de yedinci ordu ile birlikte çok başarılı faaliyetleri olmuştu. Mesahacılar göreve yeni başlamalarına rağmen kısa süre içinde elli düşman bataryasının yerini belirlediler. Bütün keşfedilen mevzilere topçularla birlikte saldırılar yapıldı. Ancak bir süre sonra mesahacılar görevlerini yerine getirmekte zorlandılar. Filistin cephesinin sıcak havasından dolayı özel bir durumu vardı. Rasat görevi, tam olarak gündüz vakti yapılabiliyordu. Bu durumdan dolayı gece belirlenen bataryalara ancak gündüz

⁴⁹ BOA, DH.HMS, 7/3. 6 Rebiülevvel 1339 (18 Kasım 1920).

vakitlerinde tayyarelerle saldırılabiliyordu. Çoğunlukla gündüzleri saldıran düşman bataryalarının belirlenmesinde zorluklar yaşandığından burada sada mesahacılara ihtiyaç duyulmuştu. Çünkü sıcağın şiddetinden bütün engeller hafif bir dumanla örtülüyor, düşman mıntıkası tam olarak keşfedilemiyordu. Topların derinden gelen seslerinden başka bir şeyi rasad etmek mümkün olmuyordu. Aslında topçular için büyük önemi olduğundan düşmanın saldırıları sada mesaha usulüyle ortadan kaldırılabilirdi. Fakat daha fazla muallim ve efrada ihtiyaç duyulan sada mesaha usulüne, mektep tarafından uzun bir eğitim ve talimden sonra uygulamaya geçirilebileceği düşünölmüştu. Mektep, sada mesaha ile eksiklikleri nazar-ı dikkate alarak talimlere başlamıştı. Bir komutanın kontrolü altında yeni sada mesaha kıtaları açılarak ordunun eksiklikleri tamamlamaya çalışılmıştı. Ancak bu sırada Mondros mütarekesi imzalandığı için sada mesaha çalışmalarına da devam edilememiş ve Topçu Mesahacı Mektebi kapatılmıştır.⁵⁰

Sonuç

Yeni bir takım saldırı usulleri ortaya çıkaran dört senelik Birinci Dünya Savaşı sırasında yeni askeri birliklere ihtiyaç duyulmuştu. İtilaf devletleri, özellikle cephelerde İttifak devletlerine karşı Topçu Mesaha kıtaları kullanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, savaş sırasında cephelerde yaşanan sorunlardan dolayı İtilaf devletlerinin topçu mesaha kıtalarının önemini fark etmişti. Mesahanın desteğine şahit olan Osmanlı Devleti kendi mesaha kıtalarını oluşturmaya karar vermişti. Bu amaçla İtilaf devletleri tarafından gizli tutulan ziya, sada ve mesaha kıtalarına ait malzemeler uzun incelemeler sonucunda belirlendi. Mesaha gibi bir görevin kalifiye elemanlarla yapılması da mümkün değildi. Topçu Mesahacı eksikliğinden yaşanan sorunların etkisiyle Hava Müfettişliğine bağlı olarak İstanbul'da Topçu Mesaha Mektebi açılmıştır. Mektep ile ilgili kararların uygulamaya geçirilmesi doğrudan Harbiye Nazırının sorumluluğunda olmuştu. Bu mektep için hazırlanan Topçu Mesaha Mektebi Talimatnamesine göre talebelerin hem sınıfta hem de doğrudan eğitim almaları öngörüldü. Böylece, Topçu Endaht Mekteplerinin sahrada yaptıkları talimlerden istifade etmek üzere tekliflerde bulunmuş ve hava müfettişliğinin onaylaması ile

⁵⁰ Mecmua-i Askeriye, Sayı. 10, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1 Kanunisani 1336 (1 Ocak 1920), Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Dördüncü Şube Tarafından Ayda Bir Defa Neşr Olunur, 313-315.

Derya GEÇİLİ
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Açılan Topçu Mesaha Mektebi

uygulamaya geçirilmişti. Böylece İzmir'e ve Suriye'ye gidecek mesaha kıtaları sahrada talimler yaparak kendilerini geliştirmeye başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı döneminde mesahacılar özellikle Filistin ve Suriye cephelerinde görevlendirilmişlerdi. Topçu Mesaha Mektebi'nde eğitim alan zabitan ve efrad ile ziya ve mesaha kıtaları oluşturulmuştu. Topçuların yaptıkları iş ve görevler sorumlulukları nedeniyle oldukça zordur. Savaş sırasında topçu mesaha teşkilatının görevi, topçunun yapacağı saldırılar için düşman hedeflerinin aydınlatılması, yerlerinin belirlenmesiydi. Topçular için büyük önemi olduğundan düşmanın saldırıları sada mesaha usulüyle ortadan kaldırılabildi. Ancak teknik eleman yetersizliği ile öneminin tam anlamıyla fark edilmemesinden dolayı topçu mesahacılar savaş sırasında yeterince faydalanılamamıştı. Mondros Mütarekesinin imzalanması ile mesaha çalışmaları yarıda bırakılarak Topçu Mesaha Mektebi de kapatılmıştır. Aslında teknolojik alanda topçunun görevini kolaylaştıran topçu mesahacılara önem verilseydi, Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin ve Suriye Cephelerinden de başarılı sonuçlar alınabilirdi.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Şura-yı Devlet (ŞD), 668/4-1-1 668/4-2-2, 668/4-2-1, 668/4-2-3, 668/4-2-4, 668/4-2-6, 668/4-2-8, 668/4-2-7, 668/4-3-1, 668/4-3-2, 668/4-4-1, 668/4-5-1, 668/4-5-2, 668/4-5-4.

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ), 7/3.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şubesi (DH.EUM.2Şb), 55/47.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.DUİT), 20/36-1-1, 20/36-2-1, 20/36-2-2, 20/1, 19 Rebiülevvel 1335 (13 Ocak 1917).

Hariciye Nezareti Sefareti (HR.SFR3), 70/38, 4 Mayıs 1914.

Hariciye Nezareti (HR.TH), 171/75, 13 Mart 1896.

Meclis-i Vükela (MV), 249/15, 11 Rebiülahir 1336 (24 Ocak 1918).

Deniz Müzesi Arşivi (DMA)

Bahriye Nezareti (BN), 96/2017-22, 96/2017-23, 96/2017-24.

Diğer Kaynaklar

Arnorn, R. (1937). *Topçuluk Dersleri*, İstanbul: TC Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube.

Akşin, S. (2000). *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul.

Düştur 10, Tertib 2, Numara: 52, "Topçu Mesaha Mektebi Nizamnamesi", 13 Rebiülahir 1336 (26 Ocak 1918), 20 Kanunisani 1334 (20 Ocak 1918), s.75-78.

Düştur 9a, Tertib 2, Numara: 50, "Umur-ı Havaiye Müfettişliğiyle Umur-ı Havaiye Şubesinin Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Nizamname", 19 Rebiülevvel 1335 (13 Ocak 1917), 31 Kanunisani 1332 (13 Şubat 1917), s. 99-104.

Develioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Ankara.

Mehmed Vasıf. 1322 (1904). *Mesaha Haritası*, Dersaadet.

Mecmua-i Askeriye, Sayı. 2, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1 Mart 1335 (1 Mart 1919), Erkanı Harbiye-yi Umumiye Dördüncü Şube Tarafından Ayda Bir Defa Neşr Olunur. s. 43-46.

Mecmua-i Askeriye, Sayı. 10, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1 Kanunisani 1336 (1 Ocak 1920), Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Dördüncü Şube Tarafından Ayda Bir Defa Neşr Olunur. s. 273-276.

Mecmua-i Askeriye, Sayı. 10, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1 Kanunisani 1336 (1 Ocak 1920), Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Dördüncü Şube Tarafından Ayda Bir Defa Neşr Olunur. s. 313.

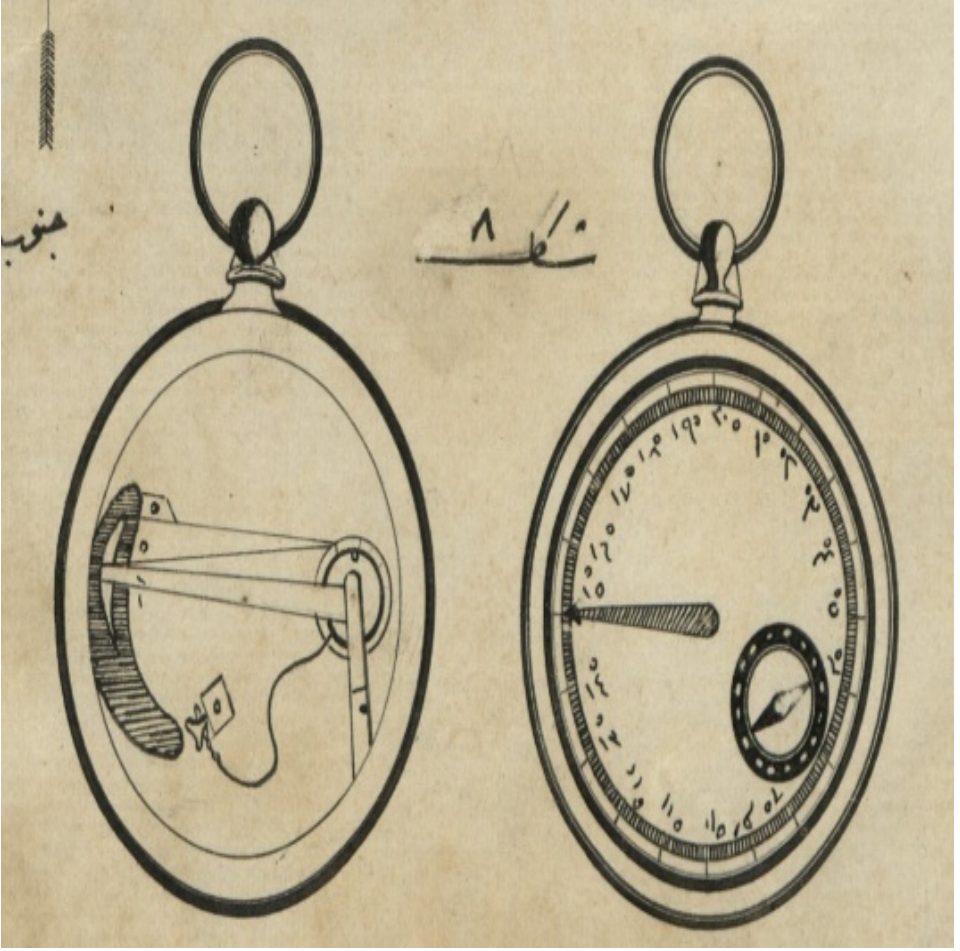
Standford, J. S. (2014). *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*, Ankara.

Nadir Eserler Kütüphanesi

T330-133, T330-132, 92520-92520-2.

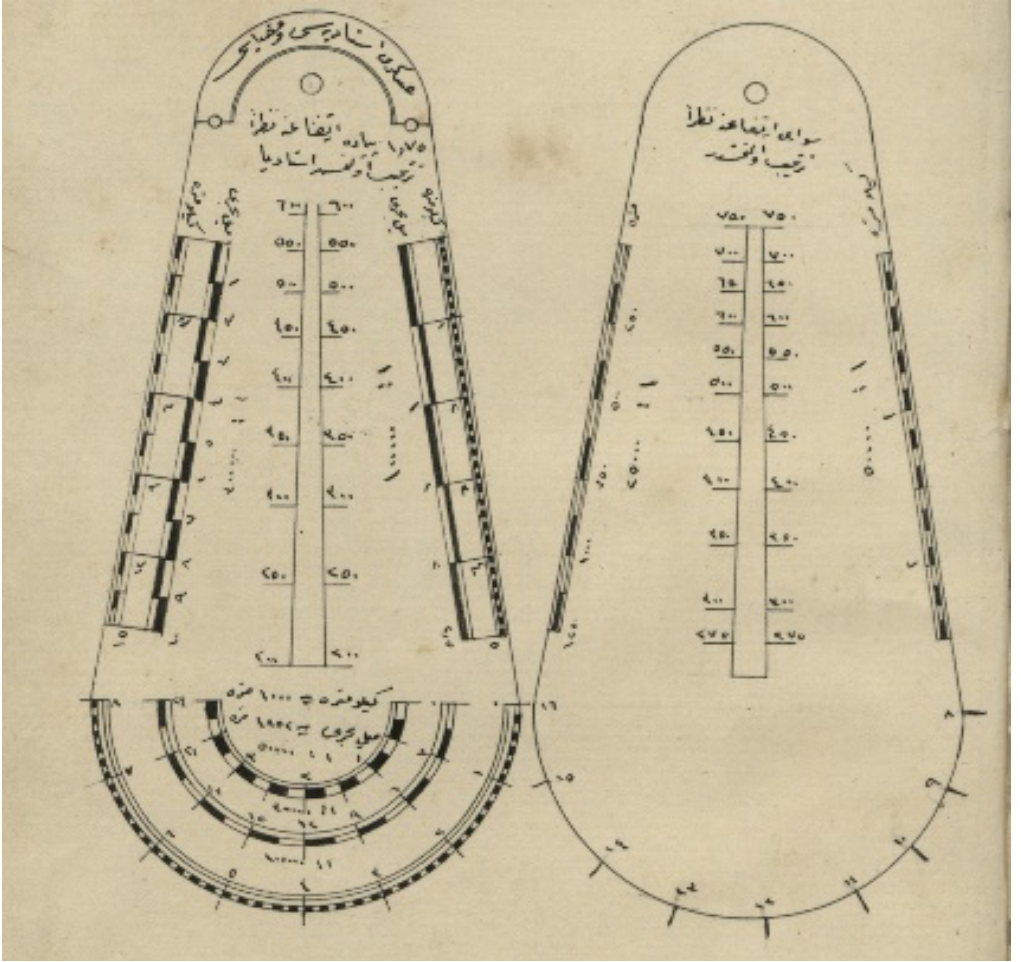
EKLER

Ek 1.

Nadir Eserler Kütüphanesi, T330-133.

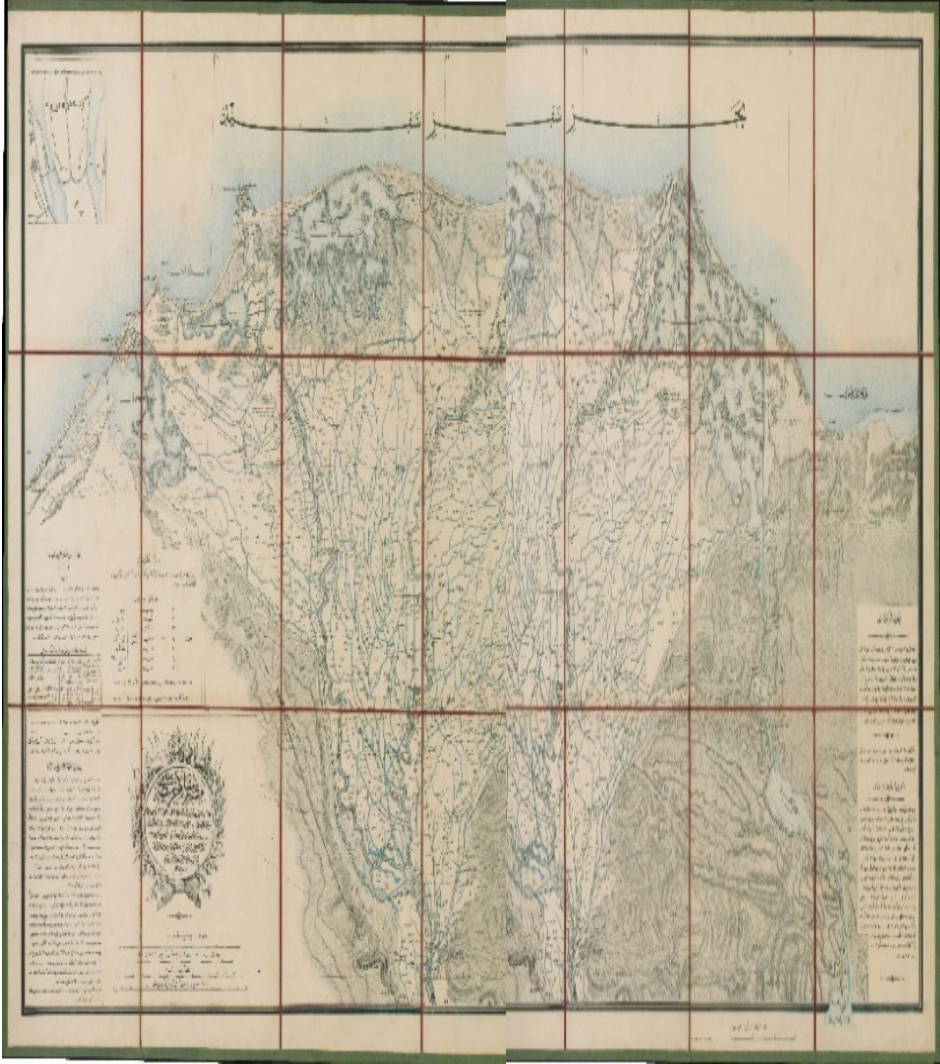
Ek 2.

Nadir Eserler Kütüphanesi, T4330-132.

Derya GEÇİLİ
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Açılan Topçu Mesaha Mektebi

Ek 3.

Nadir Eserler Kütüphanesi, 92520-1, 92520-2.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 10.06.2021

Submitted: 10.06.2021

Kabul Tarihi: 29.10.2021

Accepted: 29.06.2021

Esin YÜZBAŐI¹ - Melike SARIKÇIOĐLU²

18. ve 20. YÜZYILLAR ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN YAŞAMLARI: (İSTANBUL, İZMİR VE SELANİK)

Öz Gayrimüslimler yerleşim yeri olarak genelde Osmanlı'nın liman kentleri İstanbul, İzmir ve Selanik'i tercih etmişlerdir. Gayrimüslimler bu şehirlerde Türklerle farklı mahallelerde yaşadıkları gibi karma nüfuslu mahalleler de yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu çalışmada 18. ve 20. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler tarafından en çok tercih edilen yerler olan İstanbul, İzmir ve Selanik'te yaşayan gayrimüslimlerin nerelerde, nasıl yaşadıkları, hukuki hakları ve birbirleri arasındaki ilişkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Gayrimüslim, Azınlık, İstanbul, İzmir, Selanik, Yaşam.

¹ Dr., esinn-38@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0685-6120>

² Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, msarikcioglu@mu.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7915-3285>

Lives of Non-Muslims in the Ottoman State Between 18th and 20th Centuries: (Istanbul, Izmir and Thessaloniki)

Abstract Non-Muslims generally preferred the Ottoman port cities of Istanbul, Izmir and Thessaloniki as settlements. As non-Muslims lived in different neighborhoods with Turks in these cities, they also continued their lives in mixed-populated neighborhoods. In this study, it is aimed to reveal where and how non-Muslims living in Istanbul, Izmir and Thessaloniki, which places were the most preferred by non-Muslims in the Ottoman Empire between the 18th and 20th centuries, lived, their legal rights and their relations with each other.

Keywords: Ottoman Empire, Non-Muslim, Minority, Istanbul, Izmir, Thessaloniki, Life.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, ülke yönetiminde şer'î ve örfi hukuk sistemlerini kullanmıştır. Birinin yetersiz kaldığı durumda diğerine başvuran Osmanlı Devleti, her iki hukuk sistemini de birbirine kaynaştırarak Osmanlı hukukunu oluşturmaya çalışmıştır.³ Osmanlı Devleti, gayrimüslimleri yönetim ve haklar açısından "millet sistemi" çerçevesinde değerlendirmiş olup idari ve hukuki statülerinin ana kaynağında İslam hukukunda yer alan zimmet⁴ kurumundan faydalanmıştır⁵. Osmanlı Devleti'nde uygulanan "Millet Sistemi" imparatorluk topraklarında yaşayan dini toplulukların yönetim biçimine verilen isimdir. XX. yüzyılın başına kadar millet kavramı aynı dine veya mezhebe inanan insanlar için kullanılmıştır⁶. Osmanlı Devleti'ndeki milletlerin başına devlete bağlı olan

³ Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, (Ankara: Berikan Yayınevi 2000), 11.

⁴ Dinlerini değiştirmeden bir İslam devletinin koruması altına alınan kişilere zimmi adı verilmektedir. Osmanlı Klasik dönemde Müslüman olmayan gruplar İslam hukuku kurallarına uygun olarak zimmet antlaşması kapsamında İslam güvencesinden yararlanmışlardır. Belkıs Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64(1) (2015): 172.

⁵ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 11.

⁶ Ali İ. Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15(1) (2006): 269.

din adamları getirilmiş olup herhangi bir mevzu söz konusu olduğunda ise bu kişilerle muhatap olunmuştur ⁷.

600 yılı aşkın varlığı boyunca Osmanlı Devleti birçok dini ve sosyal grupları bünyesinde barındırmış ⁸, ibadet ve vicdan özgürlüğü tanıdığı gayrimüslimlere, dini inanışları hususunda baskı yapmamış, onlara kültürel kimliklerini koruyabilme imkânı sağlamıştır.⁹ Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Millet Sistemi ile Müslüman olmayan halka bir yandan dini inanış ve özel hukuk meselelerinde serbestlik tanınırken, bir yandan da Müslümanlardan ayrılmaları hususuna önem vermiştir. Örneğin; gayrimüslimlerin Müslüman kadınıla evlenememesi, Müslümanlara karşı şahitliklerinin kabul edilmeyişi, gayrimüslim elbiselerinin müslümanlarınkinden farklı olması, Müslüman evlerinden daha yüksek ev inşa edememeleri, dini ayinlerini Müslümanları rahatsız etmeyecek şekilde yapabilmeleri örnek olarak zikredilebilir ¹⁰.

OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN HUKUKİ HAKLARI

Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlara yerleşmesi Fatih Sultan Mehmet döneminden daha önce olsa da gayrimüslimlere karşı uygulanan açık ve düzenli politikalar ancak bu dönemde netleşmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in, Musevi ve Hristiyan topluluklara karşı izlediği politikada bir ayırım söz konusu olmayıp, gayrimüslimler arasında bir seçim yapması gerektiğinde her zaman toplum ve devlet çıkarlarını ön planda tutmuştur ¹¹. Bu bağlamda üstlenmiş olduğu fonksiyonları artık yerine getiremeyen Ortodoks kilisesini de tekrar ayağa kaldırmak isteyen Fatih Sultan Mehmet, Rum kilisesine din ve hukuk işlerinde özerklik vererek, kendilerine bir patrik seçmelerini emretmiştir. Ayrıca Rum milletinini seçtiği patriğe, cemaatini yönetmesi için gerekli yetkileri verip onu Ortodoksların başına geçirmiştir ¹². Padişahın onayı ile patrik seçimi işlemi onaylandığı için patrik Osmanlı Padişahı'nın bir memuru olarak kabul

⁷ Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2004), 31-32.

⁸ Uğur Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (2011): 57.

⁹ Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 58.

¹⁰ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1989), 8.

¹¹ Ercan, "Türkiye'de Azınlık", 3.

¹²Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a*, 35.

edilmiştir. Daha sonra aynı ayrıcalıklar Ermeni ve Yahudilere de verilmiştir ¹³. Fatih Sultan Mehmet'in verdiği bu idari yetkiler büyük değişiklikler yapılmaksızın Tanzimat'a kadar devam etmiştir ¹⁴. Tanzimat ile klasik yapısında birtakım değişiklikler yapma ihtiyacı duyan Osmanlı Devleti, bu konuda 19. yüzyılda da reformlarına devam etmiştir ¹⁵.

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda; gayrimüslimlerin mal, can ve namus emniyetinin sağlanması ¹⁶, yargılamaların açık yapılması, düzenli bir vergi sisteminin getirilmesi, iltizam ve müsadere usulünün kaldırılması gibi hükümler yer almıştır ¹⁷. Tanzimat kanunlarıyla, Osmanlı tebaası arasında eşitlik ilkesi sağlanmış, Osmanlılık fikrinin savunduğu hâkim millet anlayışı terk edilmiştir ¹⁸. Ayrıca Tanzimat yenilikleriyle birlikte, sancak merkezlerinde hem Müslüman hem de gayrimüslim unsurların yer aldığı meclisler kurulmuş, diğer dönemlere oranla daha çok gayrimüslim vatandaş idari görevler de yer almaya başlamıştır ¹⁹.

Osmanlı Devleti Tanzimat'la birlikte yapılan düzenlemelerle halk arasındaki eşitliği sağlamaya çalışmıştır. Tanzimat'tan sonra da Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesini engellemek amacıyla 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Islahat Fermanı'nda ise sadece zimmîlerin hukuki statüleri ile dini ve sosyal yaşamda yapacakları düzenlemeler yer almıştır ²⁰. Bu düzenlemelere baktığımızda; patrikler hayat boyu görev yapmak için seçilecekler ancak dünyevi işlere karışmayacaklardır. Dünyevi işleri ise ruhani meclis veya karma ya da sivil meclisler yürütecektir. Böylece cemaat, seçecekleri üyelerle kendi hakkındaki meselelerde söz sahibi olabilecek ve Meclis-i Vâlâ'ya

¹³Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 14.

¹⁴Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 16.

¹⁵Yavuz Ercan, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20(20) (2006): 4.

¹⁶ Mehmet Aktel, "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3(3) (1998): 180.

¹⁷ Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 64.

¹⁸Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 21-22.

¹⁹ Musa Kılıç, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezaretî'nin Ermeni Mektupları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 31(51) (2012): 94.

²⁰ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 55.

katılabilecektir ²¹. Ayrıca cemaatlerin liderlerine maaş bağlanacak ve liderlerin ödeme yükümlülüklerinin olduğu “cevâiz” ve “avaidât” vergileri kaldırılacaktır. Ayrı mezhepten kişilerin çoğunlukta oldukları yerlerde mektep, hastane ve mezarlık gibi yerlerin onarımında padişahın müsaadesine başvurulmayacak, cemaatler kendi okullarını açabilecekler ancak denetimini ve eğitim programlarını devlet sağlayacaktır. Ayrıca hiç kimseye de din değiştirmesi için baskı yapılmayacaktır. Müslim ve gayrimüslim arasındaki ticaret ve ceza davalarına karma mahkemelerde açık olarak bakılacak ve mahkemelerde herkes kendi dinine göre yemin edebilecektir. Medeni hukuk meseleleri de vali önünde karma mahkemelerde ya da kadı önünde şer’î usule göre açık olarak bakılabilecektir. Miras meseleleri ise cemaatlerin başkanı ile cemaat meclislerinde görülebilecektir. Müslümanlar gibi askerlik yapma hakkı verilen gayrimüslimlere isterlerse bedel usulü de uygulanabilecektir ²². Ayrıca milleti ne olursa olsun bütün Osmanlı tebaası devlet hizmetinde görev alabilecektir ²³.

Islahat Fermanı ve getirileri incelendiğinde; Müslüman ve gayrimüslim arasındaki hak üstünlüğü kalkmış olup bu durum Müslümanları rahatsız ederken gayrimüslimleri memnun etmiştir ²⁴. İlanlarında dış etkiler ile onların baskılarının etkili olduğu Tanzimat ve Islahat Fermanı; gayrimüslimlere verilen haklar açısından birbirini tamamlamıştır ²⁵.

Osmanlı Devleti, 1856 Islahat Fermanı’nın ilanından sonraki aşamalarda gayrimüslimlerin kendi yönetimlerini düzenlemeleri adına aldıkları kararları, 1862-1865 yılları arasında yeni nizamnameler olarak kabul etmiştir. Her milletin kendi komisyonlarında hazırladığı nizamnameler, cemaatler ve batılı ülkeler tarafından anayasa olarak adlandırılmıştır. Böylece bu düzenlemelerle her milletin üyelerinin katılabildiği genel meclisler ve eyalet meclisleri oluşturulmuştur ²⁶. Kökünün Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanı’na dayandırıldığı Osmanlılık kavramı ve 1864 yılında çıkartılan Vatandaşlık

²¹ Murat Bebiroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, (İstanbul: Kişisel Yayınlar 2008), 27.

²² Bebiroğlu, *Osmanlı Devleti’nde*, 26-28.

²³ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, (İstanbul 1996), 115.

²⁴ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde*, 116.

²⁵ Kaya, *Tanzimat’tan Lozan’a*, 98-99.

²⁶ Kaya, *Tanzimat’tan Lozan’a*, 110.

Kanunu ile Osmanlı Devleti tebaasına kendi eliyle ilk kez bir kimlik vermiştir ²⁷. Osmanlı Devleti'nde hâkim millet Türkler tarafından ülke yönetiminin paylaşımı hususuna sıcak bakılmamıştır. Gayrimüslimler, Vatandaşlık Kanunu ile vilayet, köy ve kazalarda yönetimde görev alabilmelerine rağmen ülkede üst düzey karar süreci aşamasında bulunamamıştır. Bu nedenle batılı devletler ve gayrimüslim tebaa, Osmanlı temel hukukunda yapılan yenilikleri, büyük bir değişim olarak görmemişler, Hatt-ı Hümayunlara ve İrade-i Seniyelere itibar etmemişlerdir ²⁸. Bu nedenle Osmanlı Devleti, yapılan bütün düzenlemelere rağmen Avrupa devletlerinin içişlerine müdahalesini durduramamıştır. İç ve dış baskıları önlemek isteyen Osmanlı Devleti, geçilip geçilmemesi hususundaki tüm tartışmalar sonucunda anayasal düzene geçme kararı almış ve 1876 yılında meşrutiyet yönetimine geçmiştir ²⁹.

Tanzimat Dönemi ve Islahat Fermanı ile devam eden süreçte dönemin en fazla önem verdiği konu olan eşitlik kavramıyla birlikte bir nevi meşrutiyet rejiminin ortaya çıkmasını sağlayan şartlar oluşmuştur ³⁰. Esas itibariyle bir anayasa fikrine dayanan meşrutiyet yönetimi için Osmanlı Devleti, Kanun-i Esasî hazırlıklarına başlamıştır. 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-i Esasî anayasasının kabul ettiği parlamento "Meclis-i Umumi", Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan olmak üzere iki ayrı meclisten oluşmuştur. Meclis-i Mebusan üyeliği için yapılacak olan seçimlere gayrimüslimler açısından bakıldığında şu bilgilere ulaşılmaktadır: mebus sayısı 130 olacak, bunlardan %80'i Müslim, %50'si gayrimüslim olacaktır ³¹. Meclis-i Âyan başkan ve üyeleri ise Meclis-i Mebusan'ın toplam üye sayısının üçte birini geçmemek koşuluyla devlet işlerinde başarılı işler yapmış, kamunun güvenini kazanmış kişiler arasından padişah tarafından atanacaktır. Meclis-i Âyan üyelerinin yaklaşık dörtte birini de gayrimüslimler oluşturmaktadır. Hem Âyan hem de Mebusan meclislerine bakıldığında; gayrimüslimlerin nüfuslarına

²⁷ Fahri Yetim, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkcülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: "Millet-i Hâkime" Düşüncesi ve Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2008): 72.

²⁸ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde*, 151-152.

²⁹ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde*, s.152.

³⁰ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1) (2006): 254.

³¹ Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı", 262-263.

göre her iki mecliste de üçte bir oranından daha fazla temsil edildiği görölmüřtür³².

Gayrimüslimlerin, Osmanlı hâkimiyeti altındaki yaşamları boyunca hukuki statülerinde meydana gelen en önemli dönüm noktasının Kanun-i Esasî olduğunu söyleyebiliriz³³. Çünkü gayrimüslimler Kanun-i Esasî ile birlikte devletin yönetiminde bilfiil yer almaya başlamışlardır. Böylece Kanun-i Esasî ile bütün Osmanlı tebaası siyasi yönden eşitlenmiş olup Osmanlı'nın klasik dönemindeki hâkim millet, mahkûm millet anlayışlarına son verilmiştir³⁴.

1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet'e 1878 yılında ara verilmiş ancak 1908 yılında Meşrutiyet tekrar ilan edilmiştir³⁵. II. Meşrutiyet'le birlikte gayrimüslim olan Osmanlı vatandaşları özellikle de Rum'lar hem devlet birimlerinde hem de yerel yönetimlerde görevlendirilmişlerdir. Siyasi olarak Tanzimat ile etkin rol almaya başlayan gayrimüslimler, 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi ile de anayasal ve parlamenter oluşumlara etkide bulunmuşlardır³⁶.

Çok uluslu bir devlet yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi içinde yönetilen gayrimüslimler, Osmanlı klasik döneminde İslam hukukuna dayalı zimmet antlaşmasıyla İslam güvencesinden yararlanmışlardır. Gayrimüslimlerin hukuki hakları Tanzimat Dönemi'ne kadar aynı doğrultuda giderken, Tanzimat ile birlikte gayrimüslimlerin statülerinde değişimler meydana gelmiş, özellikle de Islahat Fermanı ile getirilen yeni düzenlemelerle önemli ve köklü değişimler olmuştur. Bu zamana kadar millet sistemi çerçevesinde özerk olan gayrimüslimler, yapılan düzenlemelerle Müslümanlarla eşit ve ortak seviyeye ulaşmışlardır. 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasî, Tanzimat ve Islahattan sonra geliştirilmeye çalışılan gayrimüslim hakları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü gayrimüslimler, Osmanlı yönetiminde bil fiil yer almaya başlamış, II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamından da istifade ederek parlamento ve siyasi partilerde temsil edilmişlerdir³⁷.

³² Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 29.

³³ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 27.

³⁴ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde*, 156-157.

³⁵ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde*, 163.

³⁶ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 68.

³⁷ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete*, 98.

İSTANBUL, İZMİR VE SELANİK'TE GAYRİMÜSLİMLERİN YAŞAMI

Osmanlı toplumunda din ve mezhep esasına göre ayrılan gayrimüslimler Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere üç ayrı milletten oluşmuştur ³⁸. Türkler, Arnavutlar, Boşnaklar ve Araplar devletin gerçek sahibi olarak görülüp Osmanlı olarak adlandırılmışlardır ³⁹. Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'nde yaşadıkları yerlere bakıldığında; genellikle ticaret ile uğraştıkları için Osmanlı'nın liman kentleri olan İstanbul, İzmir ⁴⁰ ve Selanik'i tercih ettikleri görülmektedir ⁴¹.

Osmanlı şehirleri, genellikle bir cami etrafında ⁴² beş ile yüz ailenin yaşadığı mahallelerden oluşmuştur ⁴³. Mahalleler ise kişilerin birbirleriyle yaşamlarını paylaştıkları mekân, birbirinin hakkını gözettikleri, aynı mescitte ibadet ettikleri bir cemaat, vergi mükelleflerinin oluşturduğu, tahrir defterlerinde kişilerin isminin geçtiği bir topluluk olarak görülmüştür ⁴⁴. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler için mahallelerin oluşumu, devletin kuruluş döneminde başkent Bursa'da gerçekleştirilmiştir. İlk zamanlarda Bursa'da hem Müslüman hem de gayrimüslim mahalle sayısı azdır. Daha sonra bu sayı artmıştır. 18. yüzyıl tereke kayıtlarına bakıldığında 442 gayrimüslimin toplam 46 mahallede yaşamını sürdürdüğü görülmüştür ⁴⁵. Terekesi kaydedilmeyenlerde düşünüldüğünde sayı daha da artmaktadır. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler genellikle Müslümanlardan ayrı mahallelere yaşasalar da ⁴⁶ Müslümanlarla birlikte iç içe

³⁸ Karataş, "Osmanlı Devleti'nde", 269.

³⁹Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a*, 31.

⁴⁰ Yelda Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkları Sosyal ve Ekonomik Durumları", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 13(13) (2002): 21-22.

⁴¹ Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çev. Işık Ergüden), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2001), 55-56.

⁴² İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(1) (2009): 232.

⁴³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1998), 165-166.

⁴⁴ Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde", 232.

⁴⁵ Ali İ. Karataş, "Bursa'daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16(2) (2007): 128.

⁴⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (Ankara: Cedit Neşriyat 2007), 305-311.

yaşadıkları mahalleler de mevcuttur ⁴⁷. Mahallelerde aileler de genellikle birbirleriyle akrabadır ve insanlar mahallelerini kendileri denetleyip korudukları için onlar için çıkmaz sokaklar önemlidir ⁴⁸. Gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerinden yer alarak nüfus olarak yaşadıkları mahallenin çoğunluğunu oluşturmaları ise mahalle nüfusunun çoğunluğunu ele geçirme riskini ortaya çıkarmış ve dengelerin bozulmasına yol açmıştır. Bu olay varlıklı zimmî ailelerin ev almaları veya Müslüman ailelerin para karşılığında evlerini satmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Müslümanlar aleyhine oluşan bu durum Müslümanlar tarafından önemsenerek yetkililerden bu gidişatın önlenmesi talep edilmiştir ⁴⁹. Bu duruma İstanbul'dan bir örnek verilecek olursa; 1774 yılında Bebek halkı, semtlerindeki gayrimüslimlerin artışından dolayı camilerinin kapatılması endişesine kapılmış ve bu durumdan şikâyetçi olmuşlardır. Dîvân-ı Hümâyun'da bu evlerin Müslümanlara satılmasını istemiştir. Hatta aynı şikâyet ve karar Kartal ve Tophane için de alınmıştır ⁵⁰.

Osmanlı'da mahalleler, bir cami etrafında oluşmakta olup mahallelerde genellikle fırın, çabuk bozulabilecek yiyecekler satan dükkânlar ve sosyalleşme yerleri olarak görülen hamamlar bulunmuştur. Ayrıca mahallelerde bir de seyyar satıcılar bulunmuştur ki bunlar mahallelerin dışa kapalı yaşam şekline karşı yardımcı olmuşlardır ⁵¹. Çeşitli cemaat gruplarının bir arada yaşadığı mahallelerde insanlar arasında pek çok karşılaşma ve kaynaşma söz konusu olmuştur. Bu karma nüfuslu mahalleler de hep alttan alta bir iş birliğinin varlığı ifade edilmiştir. Karma nüfuslu mahallelerde insanlar arasındaki bu iş birliği; bayramlarda, hac yolculukları ve karnavallarda görülmüş olup aynı yaşam tarzı, aynı gelenek veya aynı dili kullanmaktan kaynaklandığı düşünölmüştür. Ayrıca dil ayrılığına son veren müziğin de farklı cemaatlere mensup kişilerde oluşturduğu his bu birliktelikte etkili olmuştur ⁵².

Osmanlı Devleti'nde zimmîlerinin evlerinin Müslümanların evlerinden farklı olmasının gerekliliği savunulmuş, hatta bu konuya dair fermanlar

⁴⁷ Karataş, "Bursa'daki Uygulamalar", 123.

⁴⁸ Faroğı, *Osmanlı Kültürü*, 165-166.

⁴⁹ Karataş, "Bursa'daki Uygulamalar", 131-132.

⁵⁰ M. Pınar Emiraliöğü, "Osmanlı'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler". *Kebikeç* 10 (2000): 79-80.

⁵¹ Faroğı, *Osmanlı Kültürü*, 167.

⁵² Paul Dumont ve François Georđeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, (İstanbul: İletişim Yayınevi 2000), 15.

yayınlanmıştır. Örneğin; 1724 tarihindeki bir fermanla Müslümanların evlerinin zimmîlerinkinden daha yüksek yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca III. Selim, zimmî evlerinin siyaha boyanarak Müslüman evlerinden ayırt edilmesi hususunda dikkat edilmesini istemiştir⁵³. Gayrimüslim evlerinin Müslümanlarınkinden kısa olması konusundaki fetvaların temelinde Müslüman toplumunda en yüksek noktanın camii olmasının gerekliliği yatmaktadır. Evlerin renklerinin farklı olması da sosyal farklılığı fark ettirip, gayrimüslimlere alt düzeyde olduklarını göstermektedir⁵⁴.

Millet sistemi ile yönetilen gayrimüslim cemaatlerin aile yapılarıyla Türk aile yapısı arasında ise çok fazla bir farklılık görülmemiştir. Örneğin; ırz ve namus konuları bir Ermeni ailesinde de bir Türk ailesinde de aynı derecede önemlidir. Büyük oranda Rum Ortodoks ve Musevi ailelerinde de bu durum farklı olmamış olup farklı milletten bir ailenin yaşam tarzında bir ayırım söz konusu ise bunun din farklılığından değil de farklı kültür ve yaşamdan ileri geldiği savunulmuştur⁵⁵.

Osmanlıda kılık kıyafet hususuna bakıldığında; insanların giyiminde meslek, sanat, din ve mezheplerine göre farklılıklar görülmüş olup bununla ilgili kanunlar söz konusu olup herkes o kanunlara göre giyinmiştir.⁵⁶ Örneğin; Müslümanlar sarı, gayrimüslimler ise siyah ve mor pabuç giymişler, Müslümanlar sarık, gayrimüslimler ise külah ve takke giymişlerdir⁵⁷. 19. yüzyılda Osmanlıda cemaatler; elbise, başlık, ayakkabı ve kıyafetler bakımından birbirinden ayrılmıştır. Ancak II. Mahmut tarafından başlatılan kılık-kıyafet reformları sonucunda bu ayırt edici uygulamalar bırakılmaya başlamış olup 1851'den sonra özellikle de başlıklarda bu değişim görülmüştür. Türkler ve Türkiye'nin Müslüman olmayan tüm uyrukları siyah ipek bir püskülü olan kırmızı fes giymiş, bu fes bir reaya simgesi olarak görülmüştür. Kırmızının farklı tonları da olan ve şekli bardağa benzeyen bu fes yatağa girene kadar çıkarılmamış, yatağa girildiğinde ise eski usul beyaz pamuklu takke kullanılmıştır. Sarığın yerini fesin veya terlik ve pabucun yerini ayakkabının

⁵³ Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 27.

⁵⁴ Emiralioğlu, "Osmanlı'da Müslim", 78.

⁵⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat*, 23.

⁵⁶ Ziya Kazıcı, *İslam Kültürü ve Medeniyet*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları 2010), 100.

⁵⁷ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, (Sentez Yayıncılık 2013), 123.

alması kolay olmamakla birlikte⁵⁸ 19.yüzyılda kılık-kıyafet konusunda Ermeni, Rum, Yahudi ve Türk'ü ayıran bir özellik görülmemiştir ⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim unsurun ekonomik yaşamına bakıldığında; Hristiyan ve Yahudiler ticaret ve zanaat işleriyle uğraşırken, Müslümanlar daha çok tarım işleri ile uğraşmışlardır. Ancak Şam'ın imalat işlerinde Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler birlikte çalışmış olup tekstil sektöründe de birçok Hristiyan, Sünni ve Şii halk, ipekli-pamuklu kumaşları birlikte dokumuşlardır. Ayrıca Quataert'e göre 19. yüzyılda Bosna'da sanayi şirketi olan Müslümanlar, Katoliklerden daha fazla olup en az payda Ortodokslarıdır. Bunlardan anlaşılmaktadır ki Osmanlıda dinlere göre mesleki bir ayırım söz konusu değildir⁶⁰. Gayrimüslimler her sahada hatta padişah doktorları olarak da görev yapabilmişlerdir. Tıp mesleğinde görev alan kişiler de her türlü vergiden muaf olmuşlardır ⁶¹.

19. yüzyıl boyunca İstanbul en büyük ithalat, İzmir ise en büyük ihracat limanı konumunda olup dış ticareti ellerinde bulunduran kesim, Avrupalı tüccarlar ve Osmanlı hâkimiyetindeki gayrimüslim azınlıklar (Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar) olmuştur. Osmanlı liman kentlerine yerleşen Avrupalı tüccarlar dış ticareti, kurdukları aile şirketleri ve ticaret evleri ile sağlamışlardır. Gayrimüslim tüccarlar da ticari deneyimleri, öğrendikleri gelenek ve göreneklerle Avrupalılar için önem arz etmişlerdir ⁶². Kefalet defterlerinde isimleri geçen İstanbul esnafı, çoğu zaman esnaf isimleri ile birlikte kaydedildikleri için kişilerin Müslüman, Ermeni, Rum veya Yahudi mi olduğu görülmekte olduğundan, tüm iş kollarında çalışan esnafın dinlerine göre demografik dağılımı hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Ancak bazen sur içi bölgelerde aynı işe mensup kişilerin isimleri zikredilmemiş olup toplam sayının verilmediği görülmüştür. İsimler verildiğinde kişinin Müslüman veya Yahudi olduğu hatasız bilinmektedir ancak

⁵⁸ Samuel Sullivan Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları*, (Çev. Gül Çağalı Güven), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2013), 192.

⁵⁹ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 67.

⁶⁰ Namık Turan, "Tefrik'ten İttihad'a: Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimler'in Toplumsal ve Siyasal Statülerinde Değişim Süreci", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 58(1) (2008): 15.

⁶¹ Kazıcı, *İslam Kültürü*, 100.

⁶² Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 21.

bazı Ermeni ve Rumların ortak Hristiyan isimleri kullanmaları bir hata yapma ihtimalini ortaya koymuştur ⁶³.

İstanbul

Mekke ve Medine gibi kutsal yerlerde camii ve mescide yakın yerler ve 1581 yılında Eyüp Sultan Türbesi civarı hariç istedikleri yerlere yerleşmelerine izin verilen gayrimüslimler,⁶⁴ 18. yüzyılda İstanbul'da genellikle; Fener, Balat ve Kumkapı da yaşamışlardır ⁶⁵. Batılı seyyah Miss Julia Pardoe, 18. yüzyıl notlarında Pera'nın (Beyoğlu) da yabancıların yaşadığı yerleşim yerlerinden olduğunu belirtmiştir ⁶⁶. 19.yüzyıla gelindiğinde İstanbul'da ki gayrimüslimlerin oturdukları yerler; Galata ve Pera arası olmuştur ⁶⁷. Bu dönemde ruhban sınıfı, yüksek kültür düzeyinde olan Rumlar ve Ermeniler gelişim gösterirken, bağnaz ve gerici hahamların yönetiminde olan Yahudiler geri kalmıştır ⁶⁸. 19.yüzyılın ortalarına kadar İstanbul'da bir mahalledeki hane sayısı en az 30-40 kadar olmuştur. 19.yüzyıldan itibaren de kişi sayısına itibar edilmiş ve kişi sayısı 1000 olarak belirlenmiştir ⁶⁹.

20. yüzyıl başlarında; İstanbul'da Kumkapı'dan başlayarak Yenikapı⁷⁰, Samatya⁷¹ ve Yedikule'ye kadar sahil boyunca Rum evleri olmasına rağmen genellikle buralarda Ermeni mahalleleri yer almıştır. Cibali kapısından başlayıp sahil yolu boyunca Balat'a kadar olan yerlerde Rumlar, Balat'tan Eyüp'e kadar olan yerde Museviler, Beyoğlu civarında Hristiyanlar ve Avrupalılar bulunmuştur ⁷². Ayrıca Ortaköy'de, Musevi ve Ermeni evleri, Rumeli hisarının yukarı kısımlarında da yine kısmen Ermeni evleri, Boyacı köyün tepelerine doğru Rum

⁶³ Fatmagül Demirel, *Osmanlıdan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2012), 16.

⁶⁴ Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 26.

⁶⁵ Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 26.

⁶⁶ Miss Julia Pardoe, *18.Yüzyılda İstanbul*, (Çev. Bedriye Şanda), (İstanbul: İnkılap Kitabevi 1997), 26.

⁶⁷ İlbeyi Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, (İstanbul: Truva Yayınları 2004), 178.

⁶⁸ Pinelopi Stathis, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, (Çev. Foti Benlisoy), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2013), 81.

⁶⁹ Mehmet Canatar, "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", *Osmanlı İstanbulu I: I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, (İstanbul 29 Mayıs-1 Haziran 2013), 287.

⁷⁰ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, 178.

⁷¹ Turan, "Tefrik'ten İttihad'a", 13.

⁷² Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, 178-179.

aileleri, Tarabya ve Büyükdere’de ise hem Rum hem de Ermeni ileri gelenleri bulunmaktadır. İstanbul’un Anadolu yakasında ise Kuzguncuk ve Çengelköy’de az miktarda Rum bulunup, genellikle buralara Musevilerin yerleştiği görölmektedir. Ayrıca Kadıköy de de zaman içinde Hristiyan nüfus artmış olup Adalarda da yerleşim çok az olmasına rağmen Hristiyanların yerleşimi görölmüştür ⁷³.

İzmir

İstanbul’dan sonra gelen önemli kentlerden biri olan İzmir’deki gayrimüslimlere bakıldığında; 18.yüzyılda İzmir’in gayrimüslim unsurunu Rum, Ermeni, Musevi ve Levantenler oluşturmuştur ⁷⁴. Buradaki halk; geçici olarak kente gelenler, limana yanaşmış Avrupalı ya da Osmanlı Tayfa, kaptan, seyyahlar, tüccarlar, zanaatçılar ve işçiler olmuştur ⁷⁵. Gayrimüslimler için İzmir; dünya görüşü, yaşam tarzı ve dinsel inançların farklı olmasına ve salgın hastalık, deprem ve yangınlara rağmen yaşamak istedikleri bir kent olarak görölmüştür. Ayrıca burası onlar için ticari etkinliklere verilen ayrıcalıkların arttırılarak ve dış görünüm olarak sakin bir yaşam sürme olanaklarıyla cazibe merkezi haline getirilmiştir. İzmir’de yaşayan gayrimüslimler, sosyal olarak birbirlerine yakınlaşmış ve evlilik yoluyla da iyice birbiriyle kaynaşmış olduğu için buradaki köklü ailelerin hangi milletten olduklarını bulmak epeyce güçleşmiştir ⁷⁶. 18. yüzyılda hem ihracat hem de ithalat merkezi olan İzmir’de, İngiliz yünlölüleri ve diğer mamullerin Anadolu’ya ulaştırılması sağlanmıştır. Tiftik kumaşlar ve pamuklular burada dokunmuş olup basma tekelinesi de Ermenilerin elinde olmuştur. Ayrıca İzmir’e, tarımdaki emek sorununu çözmek adına Ege adalarından ve Mora’dan Rum nüfus getirtilmiş, böylece liman kentlerinin önemi daha da çok arttırılmıştır. 18.yüzyılın sonlarına doğru İzmir’in nüfusu 100.000 iken Ayvalık’ın ki 30.000 olmuş ve burası adeta bir Rum kenti haline gelmiştir ⁷⁷. 18.yüzyıl sonu ve 19.yüzyılın ilk yarısına kadar ki dönem Avrupa ölkelerinin ve İzmir yaşayanlarının bir dönemeci olmuştur. Kent büyütölerek

⁷³ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*, 179.

⁷⁴ Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*, (İstanbul: Literatür Yayınları 2000), 18.

⁷⁵ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu’nda*, 213.

⁷⁶ Beyru, *19. Yüzyılda*, 21.

⁷⁷ İlhan Tekeli, “Ege Bölgesinde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü”, *Üç İzmir*, (Yayın Koordinatörü: Beygu şahin), (İstanbul 1992), 128.

halka birtakım özgürlükler getirilmiş ve burada yaşayan cemaatlerin uymak zorunda olduğu kurallar esnekleştirilmiştir ⁷⁸.

İzmir mahalleleri her cemaatin birbirinden ayrı yaşadığı dört mahalleye ayrılmıştır. Bunlardan Avrupalı mahallesi, deniz kıyısı boyunca yer alıp “Frenkler sokağı” olarak isimlendirilmiştir. Burada kıyı boyunca her evin küçük sandallarının yanaştığı iskeleler vardır. Rum ve Ermeni mahalleleri de hemen buranın yanındadır. Ayrıca kentin yüksek kesimlerinde kale ve Türk mezarlıkları olup çevresinde ise Türk ve Yahudi mahalleleri bulunmaktadır ⁷⁹.

19. yüzyılda nüfusu artan İzmir’de, yüzyılın sonuna doğru 250.000 kişi yaşamaktadır. Buradaki Rumlar ile Türk’lerin sayısı hemen hemen eşit olup Fransız, Ermeni ve Yahudiler de bulunmaktadır ⁸⁰. 19.y da birbirinden kopuk bir yaşam sürdüren çeşitli toplumlardan oluşan, mozaik kent görünümündeki İzmir’de, alışkanlıkların ve geleneklerin ortaklığı söz konusu olmamıştır. Türkler ve Museviler sosyal yaşantılarında bu yüzyılın ortalarına kadar diğer topluluklardan ayrı kalmıştır. Ancak batı tarzı yaşam sürdüren Levantenler, Rumlar ve Ermeniler arasında bazı benzerlikler ve ortak alanlar görülmüştür. Ayrıca Ortodoks Rumlarla Katolik Levantenler arasında dostça olmayan ilişkilerde görülmüştür. Rumlarla Museviler ise daha da soğuk ilişkiler sergilemişlerdir. Örneğin dini bayram günlerinde Rum mahallesinden bir Musevi’nin geçmesinin riskli olduğu pek çok gezi yazılarında bahsedilmiştir. Ayrıca İzmir’de yaşayan yabancıların burada dinsiz diye damgalanmak korkusuyla daha fazla dinlerine bağlılık gösterdikleri ve dini ayinlerine sadakatle bağlı oldukları ifade edilmiştir ⁸¹.

İzmir’de yaşayan gayrimüslimlerin yılbaşı haftaları dikkat çekici olup bu dönem ziyaretlerin çok yoğun bir şekilde yaşandığı dönem olmuş ve bu ziyaretlerde kurulan sofraların son derece seçkin ve zengin olduğu görülmüştür. Hatta düzenlenen balolarda eğlence evlerden sokaklara taşmıştır ⁸². İzmir’e gelen yabancılar kadar İzmir’e yerleşmiş Levantenler içinde en eğlenceli günler karnaval dönemleri olmuştur. Konserler, balolar ve tiyatro gösterilerinin olduğu

⁷⁸ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu’nda*, 213.

⁷⁹ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu’nda*, 215.

⁸⁰ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu’nda*, 197-198.

⁸¹ Beyru, 19. Yüzyılda,145-147.

⁸² Beyru, 19. Yüzyılda,147-148.

karnavallarda Fransızların konukseverliliği ve İzmir'lilerin içtenliği bu eğlenceleri daha da cazip kılmıştır ⁸³.

20. yüzyılın başında İzmir'in nüfusunun çoğunluğunu Türkler oluşturmuş olup Rum, Yahudi ve Ermeni gibi gayrimüslim unsurlar da nüfus içindeki konumlarını korumuşlardır ⁸⁴. 20. yüzyıldan önce İzmir'de çıkan yangınların dengesiz kişiler tarafından çıkartıldığına inanılıp; Hristiyan Ermeni, Ortodoks Rum, Yahudi ve Müslüman tüm İzmirli birliktedir. Yangınlarla mücadele ediyorken, 20. yüzyıl başlarında bu durum değişmiştir. 20. yüzyılda İzmir'de yangını çıkaran kişinin bir Ermeni mi, Yahudi mi, Türk mü, Fransız veya İngiliz mi olup olmadığı hususunda kafalarda soru belirmeye başlamıştır. Yani artık İzmir'deki gayrimüslim kesim birbirlerini dışlayan ve aralarında husumet olan milletlerin unsurları olarak görülmüşlerdir ⁸⁵.

Selanik

Osmanlı tarihinde önemli bir liman kenti olan Selanik'e bakıldığında; Rum, Yahudi, Ulah, Dönme, Makedon vb. milletlerin bulunduğu renkli bir yerleşim yeridir ⁸⁶. Osmanlı Devleti'nin bir çok şehri gibi etnik olarak çok çeşitli nüfus yapısına sahip olan Selanik'te, gün boyu çalışkan ve karışık bir kalabalık Yalı Kapu'nun hemen yakınındaki tüccarların olduğu sokakta koşuşturmuşlardır. Burada şehrin nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Sefarad Yahudileri ile birlikte Ortodoks Rumları, Müslüman Türkleri, Dönmeler, Sırplar, Bulgarlar, Gregoryen Ermenileri, Arnavutlar ve Çingeneleri görmekteyiz ⁸⁷. 19.yüzyılda Yahudiler Selanik nüfusunun yarısını oluşturmuş olup onların burada kendi mahalleleri bulunmaktadır. Bu mahalleler Vardar caddesinin (Egnatia caddesi) güneyinde konumlanmıştır. Ayrıca burada küçük Frenk kolonisi mahallesi, iki Rum mahallesi (Kızlar Manastırı mahallesi ve Metropolit mahallesi) ve Müslümanların oturduğu iki mahalle (Burmali Camii ve Timurtaş) de bulunmaktadır ⁸⁸. Selanik'te halk etnik ve dini kökenlerine göre cemaat olarak örgütlenmiştir. Selanik kenti kendi içinde çok bölümlü bir mekân yapısına sahip

⁸³ Beyru, 19. Yüzyılda,149.

⁸⁴ Zeki Arıkan, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir,1908-1918", *Üç İzmir*, (Yayın Koordinatörü: Beygu şahin), (İstanbul 1992): 219.

⁸⁵ Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti (Halep, İzmir ve İstanbul)*, (Çev. Sermet Yalçın), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2000), 149-150.

⁸⁶ Haluk Dursun, *Osmanlı Coğrafyasına Yolculuk*, (İstanbul: Timaş Yayınları 2007), 18.

⁸⁷ Anastasiadou, *Tanzimat Çağında*, 55.

⁸⁸ Anastasiadou, *Tanzimat Çağında*, 56.

olmuş, her mahallesindeki akrabalık ilişkileri, özel yönetim malları, gelir ve giderleri ile gerçek bir toplumsal bir cemaati oluşturmuştur. 19.yüzyılın ortalarından itibaren Selanik'te ekonomiyi etkin olarak yürüten Yahudiler, komisyoncu veya perakendeci tüccar olarak burada çalışmışlardır. Rumlar ise perakende ticaret yapmış olup bir de Avrupa ile ticarete etkin olan Frenkler bulunmuştur ⁸⁹. Avrupa'dan alınan reform yenilikleri Selanik'te 1869'dan sonra hissedilmektedir ⁹⁰. Ayrıca Selanik çeşitli etnik yapısından dolayı 1869-1871 yılları arasında Türkçe, Yunanca, Ladino ve Bulgarca olarak dört dilde yayımlanan resmi vilayet gazetesine sahiptir. Selanik 19. yüzyılın sonuna kadar üç büyük cemaate yönelik üç gazete çıkartmıştır ⁹¹. Bu gazetelerden her birinin ele aldığı konular ve takındığı tavır birbirinden farklı olmuştur. Bunlar; 1873'te Türkçe olan Zaman, Mayıs 1875'te Yunanca olan Hermes ve Kasım 1875'te Judeo-İspanyolca olan La Epoca olmuştur. Yunanca Hermes, 1881-1891'de bu başlıkla, 1881-1895 yılları arasında da Phare de la Macedoine adıyla çıkmıştır. Zaman gazetesi Yunanistan da bulunamamıştır (İngiltere Konsolosluğunun yazışmalarındaki bir örnek dışında). La Epoca gazetesinin ise evrensel İsrail birliği arşivlerinde 1878-1894 yılları arasını kapsayan koleksiyonu olsa da bu koleksiyon araştırılıp ortaya çıkarılmamıştır. Her gazetenin değindiği konular, bilgilendirmede kullandığı metotlar ve takındığı ideolojik tavır, her ırk-din grubunun o çağa ait görüş ve tutumlarının değerlendirilmesinde önemli kaynakları teşkil etmiştir. Örneğin; Yunanlıların gazetesi olan Hermes'te halka iktisadi teşebbüslere girişmeyin denmiş ancak okul müsamereleleri, tiyatro gibi düzenlemelere bütün cemaatlerin katılması gerektiği vurgulanmıştır ⁹². Ayrıca yine bu gazete de karşılıklı olarak cemaat hastanelerinin ziyaret edildiği aktarılarak, Selanik'te İsrail kız okulunun düzenlediği müsamerede İbranice, Türkçe, Yunanca, İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca şiirler okunduğu aktarılmıştır ⁹³.

19.yüzyılın sonlarına gelindiğinde; Selaniklilerin büyük çoğunluğunu yine Yahudiler oluşturuyorken, Müslüman kesim ikinci sırada, daha sonra ise Rum, Eksarhistler vd. gelmiştir. Osmanlı Devleti 1912 yılında Selanik'i kaybetmesi ile

⁸⁹ Özlem Yıldız, "20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12(24) (2012): 40-41.

⁹⁰ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 147-148.

⁹¹ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 149.

⁹² Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 149-152.

⁹³ Dumont ve Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 156.

en önemli üçüncü limanı ve Avrupa'da ki tek limanını kaybetmiştir ⁹⁴. 20.yüzyılda yapılan nüfus sayımına göre kentte; 61.439 Yahudi, 45.867 Türk, 39.956 Yunan, 6263 Bulgar ve 4363 vd. yaşadığı saptanmıştır ⁹⁵.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde millet sistemiyle yönetilen gayrimüslimler, Osmanlı'nın klasik döneminde islam hukukuna dayanan zimmet antlaşmasıyla İslam güvencesinden faydalanmışlardır. Ancak Tanzimat'la birlikte gayrimüslimlerin statülerinde değişimler yapılmış olup Islahat Fermanı ile de değişimler devam etmiştir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ise gayrimüslim hakları açısından bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Çünkü Osmanlı yönetiminde bil fiil yer almaya başlamışlardır. II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamından da istifade eden gayrimüslimler, parlamento ve siyasi partilerde temsil edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki gayrimüslim ve müslüman halkta; evler, kılık kıyafetler vb. özelliklerde farklılıklar olması gerektiği savunulurken, 19. yüzyıla gelindiğinde kılık-kıyafet konusunda Ermeni, Rum, Yahudi ve Türk'ü ayıran bir özellik görülmemiştir. Gayrimüslimler, milletler arasında mesleki bir ayırımın da olmadığı Osmanlı topraklarında her sahada çalışabilmişlerdir.

Osmalı Devleti'nde gayrimüslim halkın, ticaretle uğraştıkları için liman kentler olan İstanbul, İzmir ve Selanik'te yaşamayı daha çok tercih ettiği ve 18. yy'da sosyal olarak birbirlerine yakın ve de kaynaşmış olduğu görülmektedir. Gayrimüslimler bu şehirlerde Türklerle ayrı ayrı mahallelerde yaşadıkları gibi karma nüfuslu mahalleler de yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu karma nüfuslu mahalleler de hep alttan alta bir iş birliğinin varlığı ifade edilmiştir. Karma nüfuslu mahallelerde insanlar arasındaki bu iş birliği; daha çok bayramlarda, hac yolculukları ve karnavallarda görülmüş ve bunun aynı yaşam tarzı, aynı gelenek veya aynı dili kullanmaktan kaynaklandığı düşünülmüştür. Ancak daha sonra aralarında kopukluk olduğu görülen gayrimüslim halk; İstanbul, İzmir ve Selanik'te etnik ve dini kökenlerine göre cemaat olarak örgütlenmiş olup bu

⁹⁴ Yıldız, "20. Yüzyıl", 44.

⁹⁵ Anastassiadou, *Tanzimat Çağında*, 90.

şehirler onlar için ticari etkinliklerini rahatça yapabilecekleri, dış görünüm olarak sakin ve yaşamak istedikleri kentler olarak görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Aktel, M. (1998). "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3(3), 177-184.
- Anastasiadou, M. (2001). *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik* (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arıkan, Z. (1992). "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir,1908-1918". *Üç İzmir*, (Yayın Koordinatörü: Beygu Şahin). İstanbul.
- Bebiroğlu, M. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, İstanbul: Kişisel Yayınlar.
- Beyru, R. (2000). *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Bozkurt, G. (1989). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Canatar, M. (29 Mayıs-1 Haziran 2013). 1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler. *Osmanlı İstanbulu I: I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*. İstanbul.
- Cox, S. S. (2013). *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demirağ, Y. (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkları Sosyal ve Ekonomik Durumları". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 13(13), 15-33.
- Demirel, F. G. (2012). *Osmanlıdan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dursun, H. (2007). *Osmanlı Coğrafyasına Yolculuk*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eldem, E., Goffman, D. ve Masters, B. (2000). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti (Halep, İzmir ve İstanbul)*. (Çev. Sermet Yalçın). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Emirlioğlu, M. P. (2000). "Osmanlı'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler". *Kebikeç* (10), 75-88.
- Ercan, Y. (2006). "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 20(20), 1-15.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul.
- Faroqhi, S. (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul.
- Georgon F., Dumont, P. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Güler, A. (2000). *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Karataş, A.İ. (2006). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15(1), 267-284.
- Karataş, A.İ. (2007). "Bursa'daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16(2),123-154.
- Kaya, Ö. (2004). *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kazıcı, Z. (2010). *İslam Kültürü ve Medeniyet*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Kılıç, M. (2012). "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Ermeni Mektupları". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 31(51), 93-124.
- Kızıltan, Y. (2006). "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 26(1), 251-272.
- Kıvrım, İ. (2009). "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(1), 231-255.
- Konan, B. (2015). "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64(1), 171-194.
- Kurt, A. (2013). *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Sentez Yayıncılık.

- Kurtaran, U. (2011). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (8), 57-71.
- Ortaylı, İ. (2007). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özer, İ. (2004). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Pardoe, J. (1997). *18.Yüzyılda İstanbul*. (Çev. Bedriye Şanda). İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Stathis, P. (2003). *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*. (Çev. Foti Benlisoy). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (1992). "Ege Bölgesinde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü". *Üç İzmir*, (Yayın Koordinatörü: Beygu Şahin). İstanbul.
- Turan, N. S. (2008). "Tefrik'ten İttihad'a: Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimler'in Toplumsal ve Siyasal Statülerinde Değişim Süreci". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 58(1), 1-43.
- Yetim, F. (2008). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: "Millet-i Hâkime" Düşüncesi ve Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (18), 71-84.
- Yıldız, Ö. (2012). "20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12(24), 27-46.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 31.05.2021

Kabul Tarihi: 09.06.2021

Article Type: Research article

Submitted: 31.05.2021

Accepted: 09.06.2021

Mustafa HAYIRLIDAĞ¹

MISIR TIBBININ GİZEMİ PAPIRÜSLER

Öz: Mezopotamya'da yazı için kil tabletler tercih edilirken Mısır'da ise coğrafyanın ve ekolojinin de etkisi ile papirüs bitkisi tercih edilmiştir. Papirüs Mısır'ın can damarı olan Nil nehri boyunca yetişmekte olan otsu bir bitkidir. Papirüs özellikle yazı kağıdı olarak işlenmesi son derece kolay olan bir bitki olduğu için sık kullanılmış ve üzerine işaretlerle birlikte kolayca yazı yazılabilmektedir. Yazı yazmak için kullandıkları papirüsler sayesinde Mısırlılar, kültür ve uygarlık yaşamında büyük bir gelişme göstermişlerdir. Günümüzde çeşitli müze ve arşivlerde birçok papirüs bulunmaktadır. Tıp biliminin geliştiği Eski Mısır'da tıpla ilgili bilgileri bu papirüsler sayesinde öğrenmekteyiz. Bu çalışmada papirüsler arasından tıbbi olanları araştırılmıştır. Papirüslerde tıbbi yaklaşımların sergilenmiş olmasının yanında doğaüstü etkileşimlerin de varlığı gözlenmiştir. Ayrıca Mısır tıbbi papirüslerinde günümüz modern tıbbına dönük yansımaların da izi sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Papirüs, Tıp, Tıp Tarihi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, m_hayirli@hotmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4686-5101>.

The Mystery of Egyptian Medicine, Papyrus

Abstract: Unlike the Mesopotamian history in Ancient Egypt, a herbaceous plant called papyrus was used for writing instead of clay tablets. Papyrus is a plant that grows frequently on the banks of the Nile. Papyrus played an important role in understanding the history of Egypt. We understand the history of Egyptian medicine from the medical papyrus written in the same way. In this study, the medical ones among the papyri were investigated. In addition to medical approaches, the existence of supernatural interactions has also been observed in papyrus. In addition, in this study, inferences for today's medicine were made from the papyrus written around 3000 BC.

Key Words: Egypt, Papyrus, Medicine, History of Medicine

GİRİŞ

Avcı toplayıcı dönemden sonra insan topluluklarının yerleşik yaşama geçmesiyle dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı uygarlıklar ortaya çıkmıştır. Bu topluluklar arasında tıbbi bilgi ve beceri zaman içerisinde kendini göstermeye başlamış ve belli bir gelişim süreci içerisine girmiştir. Milattan önce (MÖ) 4000 yıllarıdan itibaren Mezopotamya halkı arasında az ya da çok bir tıp anlayışının yerleşmesinin ilk adımları atılmıştır. MÖ 2000 yıllarından sonra Mısır ve yaklaşık aynı dönemde Girit uygarlığında tıbbi gelişmelerin izlerini görüyoruz.² Eski Mısır uygarlığı döneminde tıpla ilgili birçok yazılı metnin oluştuğunu bu nedenle ilerleyen yüzyıllarda buradaki tıp anlayışının yeni nesiller üzerinde Mezopotamya uygarlığına kıyasla daha etkili olduğu söylenebilir. Eski Mısır'da insan bedeniyle ilgili anlayış Sümer kültüründen bir parça farklıdır. Sümer medeniyetlerinde kan dolaşımının ve hayatın merkezi karaciğer olarak görülürken, Mısır'da solunum en önemli yaşam fonksiyonu olmuştur. Ölümden sonra hayat olduğuna inanılması Mısırlılarda ölünün en iyi bir şekilde korunması anlayışını getirmiştir. Bu nedenle Mısır'da mumyalama tekniği son

² Aydın, Erdem. (2006). Dünya ve Türk Tıp Tarihi. Ankara: Güneş Kitabevi.

derece gelişmiştir.³ Mezopotamya'da yazı için kil tabletler tercih edilirken Mısır'da ise papirüs bitkisinden elde edilen kağıtlar kullanılmaktaydı. Papirüs Mısır'ın can damarı olan Nil nehri boyunca yetişmekte olup otsu bir bitkidir. Papirüs bitkisini Mısırlılar sadece kağıt yapımında değil aynı zamanda sal ve süpürge yapımında da kullanmışlardır. Papirüs özellikle yazı kağıdı olarak işlenmekteydi ve üzerine kolayca yazı yazılabiliyordu.⁴ Mısırlılar papirüs liflerinden bir çeşit kağıt yaparlardı. Yazı yazmak için kullandıkları papirüsler sayesinde Mısırlılar, kültür ve uygarlık yaşamında büyük bir gelişme göstermişlerdir. Günümüzde çeşitli müze ve arşivlerde birçok papirüs bulunmaktadır. Tıp biliminin geliştiği Eski Mısır'da tıpla ilgili bilgileri bu papirüsler sayesinde öğrenmekteyiz. Bu bilgiler çoğunlukla Ebers, Kahun, Berlin ve Smith papirüslerine dayandırılmaktadır ve çoğunda tıp ve sihir iç içe geçmiştir. Kaynaklarda aynı zamanda rahip olarak da geçen doktorlar ve mumyacılar arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Hem hastalıkların tedavisi, hem de ölenlerin bedenlerinin korunması için benzer yöntemler uygulandığı anlaşılmaktadır.⁵

Mısır'da tıp sanatı Mezopotamya'ya nazaran daha fazla gelişmiştir. Mısır tıbbı hakkındaki bilgiler; arkeolojik kazılarda çıkan buluntulara, anıtlara, kitabelere, mumyalara, çeşitli eşyalara, duvar resimlerine, tıbbi papirüslere, Herodotus, Diodorus gibi tarihçilerin eserlerine dayanılarak oluşturulmuştur. Mısır tıbbının en önemli kaynakları olan papirüslerin geçmişi M.Ö. 3000'lere kadar uzanmaktadır. Bulunduğu yere, bulan kişiye veya sergilendiği şehre göre tıbbi papirüsler isimlendirilmiştir.⁶

Kahun Papirüsü

Mısır'da şimdiye kadar bulunan papirüslerin en eskisidir.⁷ M.Ö 1900 yılına ait olup 1889 yılında Prof. Dr. William Flinders Petrei tarafından Lahun'un Fayyum

³ Aydın, E. (2006). *Dünya ve Türk Tıp Tarihi*. Ankara: Güneş Kitabevi.

⁴ Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

⁵ Dönmez, OO. (2019) Eski Mısır Uygarlığında Tıp Uygulamaları. Pamukkale Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

⁶ Bayat, Ali Haydar (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.

⁷ Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

bölgesinde keşfedilmiştir.⁸ Griffith tarafından 1898 yılında tercümesi yapılmış olan papirüs çok yıpranmış vaziyette olup 3 sayfadan oluşmaktadır. Eser günümüzde Londra Üniversitesinde saklanmaktadır.⁹ Kahun Papirüsünün sağ tarafında Amenemhat III krallığına ait bir mühür de bulunmaktadır. Bu mühür krallığın 29. Dönemine işaret etmektedir. Papirüs iki bölümden oluşmakta olup birinci bölüm jinekoloji ile ilgilidir, diğer bölüm ise veteriner hekimliği ilgilendiren hastalıklardan oluşmaktadır. Jinekolojik kısım 34 paragraftan oluşmaktadır. 18. paragrafta kadar olan kısımda vajina ve uterus gibi üreme organlarına ait kısa tanımlar yer almakta ve bu organ rahatsızlıklarının semptomları anlatılmaktadır. 19. paragrafta doğum anlatılmıştır. 20. paragrafta gebe kalmak için yapılan bir tütsüleme bahsedilmektedir. 21 ve 22. paragraflarda ise gebeliğin tespiti ve gebeliği önleme (kontrasepsiyon) yöntemleri anlatılmıştır. Kontraseptif yöntem olarak tariflenen bir reçetenin içeriğinde timsah pisliği, bal ve ekşimiş süt karışımından oluşan bir fitil anlatılmıştır. Jinekolojinin anlatıldığı ilk bölümde doğumdan önce cinsiyeti anlamaya yönelik tahminlere de yer verilmiştir. Kahun Papirüsünde gebelik testlerinin tarifinden başka gebelikteki dış ağrıları ve tedavisi anlatılmıştır. İdrar inkontinansı ve vajinal fistüller bahsi geçen diğer konulardır.¹⁰ Kahun'da anlatılan gebelik testlerinden birinde kesilen soğan başı hastanın vajinasında bekletilip soğandaki kokuya göre gebelik hakkında yorum yapılmaktadır.¹¹

Kahun'da sayfa 1' de;¹² *“Ayaklarında ve bacaklarında ağrı duyan bir kadın öğrenirsen ona ağrının rahminden kaynaklandığını söyle ve iyileşene kadar bacaklarını ve ayaklarını ov.”* denilmiştir. Yine aynı sayfada *“Vulvası ve etrafında dayak yemiş gibi bir ağrı hisseden bir kadına: önemseyerek bunun rahminden kaynaklandığını söylemelisin ve iyileşene kadar sıvı yağ kullanmasını söyle.”*denilmiştir. Benzer olarak: *“Kadının vulva etrafı ve karnı ağrıyorsa buna ilave vulvası uyluklarıyla bitişikse bu onun iri çocuk*

⁸ Ökten A.İ. (2007). “Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar” Türk Nöroşirürji Derneği Bülten, Ekim, 17; 51-54.

⁹ Hassan K. (1967). “Dictionary of Pharonic Medicine” 1.st Ed.The National Publication Cause Cairo s.76.

¹⁰ Ökten A.İ. (2007). “Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar” Türk Nöroşirürji Derneği Bülten, Ekim, 17; 51-54.

¹¹ Bruweir M.C., (2006). “Eski Mısır Tıbbına Genel Bir Bakış” Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Mayıs: 22;1-5.

¹² Griffith. F.L. (1893). “A Medical Papyrus From Egypt” General Medical Council June 3;1172-74.

doğurmasındandır taze yağı vulvasına uygulamasını söylemelisin.” gibi ifadeler geçmektedir. Papirüs çok yıpranmış olduğu için bazı paragraflarda anlam bütünlüğü oluşmamaktadır. Yer yer de kelimelerin silinmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Ramasseum Papirüsü

II. Ramsesin yaptırdığı Ramasseum tapınağının yakınlarında bulunmuştur.¹³ Mısır hanedanlığının 12. ve 13. sülaleler zamanında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Ramasseum 17 parçadan oluşmakta olup 3, 4 ve 5. kısımlar ana temayı oluşturmaktadır. Konu olarak iki başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki: kadın hastalıkları, loğusalar ve yeni doğanlarla ilgilidir. Diğeri ise ortopedik rahatsızlıkların anlatıldığı bölümdür. Bu papirüste de Kahun papirüsünde olduğu gibi kontraseptif yöntemler anlatılmıştır. Yenidoğan bebeklerin yaşayıp yaşayamayacakları hakkında yorumlar da papirüste bulunmaktadır. Ramasseum’da yer alan bir diğer konuda Ebers’te de bahsi geçen göz hastalıklarıdır.¹⁴ Genel itibarıyla Ramasseum Papirüsünde büyü ve bilimsellik i içe yer almıştır.¹⁵

Edwin Smith Papirüsü

Edwin Smith (1822-1906) 18 yılını Nil vadisinde yaşayarak geirmış Amerika’nın Connecticut eyaletinden bir Mısır bilimcisidir. 1862 yılında Mustafa Ağa adındaki bir kişiden Thebe kalıntılarında kalma olduğu anlaşılan bir papirüs satın alır. Kendi adıyla da anılan bu papirüslerin önemli olduğunu düşünen Edwin Smith bunları çevirmeye başlar 1906’da ölümüne kadar uğraşıp kısmen başarılı olur. Ölümünden sonra kız kardeşi papirüsleri New York Historical Society’e verir. 1920’de Chicago Oriental Enstitü müdürü James H. Breasted’a papirüslerin tercüme edilip edilemeyeceği sorulur. Breasted’ın 1922’deki ön çalışmalarından sonra 1930’da tercüme ve açıklamalar yayınlanır. Papirüsler 1938’de Brooklyn Müzesine ödünç verilir. 1948’de papirüsler New York Tıp

¹³ Bayat, Ali Haydar (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.

¹⁴ Bruweir M.C., (2006). “Eski Mısır Tıbbına Genel Bir Bakış” Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Mayıs: 22;1-5.

¹⁵ Ökten A.İ. (2007). “Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar” Türk Nöroşirürji Derneği Bülten, Ekim, 17; 51-54.

Mustafa HAYIRLIDAĞ
Mısır Tıbbının Gizemi Papirüsler

Akademisine gönderilir. 2005’de ‘Eski Mısırdaki Tıp Tarihi’ başlıklı sanat sergisinde gösterilmeye başlanır.¹⁶

Edwin Smith Papirüsleri hiyeratik ve dikey olarak sağdan sola siyahla kırmızı mürekkep kullanılarak yazılmıştır. İki yazıcı tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Bazı uzmanlar Firavun Zoserin baş vezirlerinden olup ünlü hekimliğinin yanında iyi bir din adamı, mimar ve mühendis olan İmhotep’e bazıları da daha eskideki şahıslara ait olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁷

M.Ö 1550-1600 yıllarından kalma olan papirüste sihirle ilgili metin olmadığından (birkaç istisna hariç) en önemli ve en bilimsel papirüs olarak kabul görmektedir. Papirüsler hem sağ hem de sola yazılan yazılardan oluşmaktadır. Sağ taraf 17 sayfa 377 satırdan, sol taraf 5 sayfa 92 satırdan oluşmaktadır. Toplamda Edwin Smith Papirüsü 5 metre uzunluğundadır. Ebers’ten sonra ikinci uzunluktadır. Papirüs özellikle cerrahi alanla ilgili olup 48 vakadan oluşmaktadır. Bu vakaların 27’si kafa, 21 tanesi ise yüz, boyun, göğüs, omuz, spinal bölge yaralanmalarıdır. Edwin Smith’te ayrıca spinal yaralanmalara bağlı olarak ekstremiteler felçleri anlatılmıştır.¹⁸ Edwin Smith’te yer alıp ilgi çeken bir konu da beyinden bahsedilmiş olunmasıdır. Tariflenen bir kafa travmasında beyin zarı, beyin omurilik sıvısı ve beyin kıvrımları anlatılmakta, hastadan durumuna bağlı olarak burnunun kanayabileceği, ense sertliğinin oluşabileceği anlatılmaktadır.¹⁹ Papirüste her yaralanma için tarif yapılmakta ardından muayenenin yapılacağı şekil ve tedavi anlatılmaktadır. Muayene sonrasında hastanın iyileşebileceği ya da iyileşme ihtimalinin beklenmediği belirtilmektedir.²⁰ Bununla ilgili anlatılan bir vaka şu şekildedir²¹:

¹⁶ Sykes P. (2009). “The Edwin Smith Papyrus (ca 16.th Century BC)” *Annals of Plastic Surgery* 62;1;3-4.

¹⁷ Brandt R. (1987). “History of occupational medicine: relevance of Imhotep and the Edwin Smith Papyrus” *British Journal of Industrial Medicine* 44:68-70.

¹⁸ Ökten A.İ. (2007). “Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar” *Türk Nöroşirürji Derneği Bülten*, Ekim, 17; 51-54.

¹⁹ Ceran B. (2008). *Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 31-48.

²⁰ Ökten A.İ. (2007). “Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar” *Türk Nöroşirürji Derneği Bülten*, Ekim, 17; 51-54.

²¹ Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

“Kafatasında eziklik olan bir adamı elinizle muayene ettiğiniz zaman, eritilmiş bakır gibi buruşukluklar görölüyor, elinize bebek başı gibi yumuşaklıklar geliyor ve parmaklarınız altında kımıldama ve zonklama duyulmuyorsa bu vakanın tedavisinin mümkün olmadığı düşünölmelidir.” Yine tedavisi olmayan bir hastalık tarifi; “Eğer boyun vertebraşı çıkığı olan bir hastayı muayene edersen kollarında ve bacaklarında duyarsızlık vardır gözleri kanlıdır. Böyle bir hastalığı şöyle tanımlaman gerekir. Kollarında ve bacaklarında duyarsızlık olduğu ve sperm damlattığı için bu hastada omuz vertebraşı çıkığı vardır. Bu hastalık tedavi edilemeyen bir hastalıktır.”

Edwin Smith'te;²² *“Çenesi çıkmış bir adamı muayene ettiğimiz zaman ağızı açık ve ağızını kapatamıyorsa iki başparmağımızı ağızının içinden alt çene kemiğini kolları nihayetine ve parmaklarınızı çenenin altına koymalı, bunları yerlerine oturtmak üzere arkaya doğru itmelişiniz.”* şeklinde bir uygulama anlatılmıştır. Papirüste, ayrıca cerrahi aletlerin kullanıldığı, kırıkların atellere alınıp tedavi edildiğı ve yaralara ilk gün taze et sarıldığı belirtilmektedir. Cerrahi bıçaktan söz edilmemiş fakat cerrahi dikişe yer verilmiştir. Keloidden ilk bahseden tıbbi metindir. Kardiyovasküler tıbbıa ait olan bilgilere de Edwin Smith'te rastlamak mümkündür. Vücudun değışik yerlerinde hissedilen nabız atımı ile kalbin korelasyonu bu papirüste de geçmektedir.²³

1.vaka; kafatası kemiğinde oluşan yaralanmayla ilgilidir.²⁴

8.vaka; *“Eğer kafa deri altı hasarı olan bir adamı incelersen yara yerini palpe et şişlik ve çıkıntılık görürsün. Hastanın gözleri yana doğru kaymıştır. Yürüyüşü ise dolambaçlıdır. Bu hastalarda burundan kulaktan kan gelir ve boyun ağrısı çekerler. Hastalık tedavi edilemez. Renkleri ve noktaları ayırma varana kadar beklenmelidir.”*

10. vaka; kaşlarının üstünde yara olan bir adamla ilgilidir. Burada *“Bunu tedavi edebilirim, dikmek suretiyle tedavi et. İlk gün taze eti yaranın üstüne koy, günlük yağ ve balla iyileşene kadar temizle.”* denilmiştir.

12. vaka; nazal fraktür içeren bir olgudur.

20. vaka; temporal kemik kırığı olan bir olgu anlatılmaktadır.

²² Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

²³ Magdı M.S.,Hector O.V., Mohamed S., Mandeep R.M. (2006). “Ancient Egyption Medicine and the Concept of Heart Failure” *Journal of Cardiac Failure* 12;6 August, 416-421.

²⁴ Stiefel M. Shaner, A. SCHAEFER S. D. (2006). “The Edwin Smith Papyrus: The Birth of Analytical Thinking in Medicine Otolaryngology” *Laryngoscope*. 116(2):182-8.

25. vaka; mandibula kırığı (fraktürü) ile ilgilidir.²⁵

28. vaka; özefagus hasarı ile ilgilidir.²⁶

Edwin Smith'te yer alan 48 vakadan 6'sı spinal yaralanmaları anlatmakta olup hepsinde de farklı tipleri anlatılmıştır. Spinal yaralanmaların anlatıldığı bu altı vaka 29-33 arası ve son vaka olan 48. vakada geçmektedir.²⁷

29. vaka; kesici bir aletle oluşan servikal yaralanma sonucu perfore olan bir vertebra anlatılmaktadır.

30. vaka; servikal burkulma ve oluşan disk hasarı anlatılmaktadır.

31. vaka; spinal kord ve baş yaralanmasıyla oluşan servikal vertebra hasarı (dislokasyonu) anlatılmaktadır.

32. vaka; servikal vertebra bası kırığı anlatılmaktadır.

33. vaka; kontüzyona ve servikal kord yaralanmasına bağlı oluşan deformasyon anlatılmıştır.²⁸

36. vaka; omuz üst bölge kırığı ile ilgilidir. Tedavisinde redüksiyon yapıp humerus fraktürü bandaja alınıyor.

37 ve 38. vakalarda da omuz bölgesi ve humerus kırıklarından bahsedilmekte olup bandajlamada şap ve balın kullanıldığı belirtilmiştir.

48.vaka; sırttaki vertebraların burkulmasını ve oluşan disk kayması anlatılmaktadır. Bu son vakada tedavi olarak gerdirme ve esnetme önerilmiştir.

Edwin Smith papirüsü toraksla ilgili kısmın anlatıldığı, yarım kalmış bir paragrafla sona ermektedir.²⁹

Hearst Papirüsü

²⁵ Stiefel M. Shaner, A. SCHAEFER S. D. (2006). "The Edwin Smith Papyrus: The Birth of Analytical Thinking in Medicine Otolaryngology" Laryngoscope. 116(2):182-8.

²⁶ Brawanski A. (2012). "On the Myth of the Edwin Smith Papyrus: Is it magic or science?" Acta Neurochir 154:2285-2291.

²⁷ V. Middendorp JJ, Sanchez GM, Burr ridge A. L (2010). "The Edwin Smith Papyrus: A Clinical Reappraisal Of The Oldest Known Document On Spinal Injuries". Eur Spine J. ov; 19(11): 1815-23.

²⁸ V. Middendorp JJ, Sanchez GM, Burr ridge A. L (2010). "The Edwin Smith Papyrus: A Clinical Reappraisal Of The Oldest Known Document On Spinal Injuries". Eur Spine J. ov; 19(11): 1815-23.

²⁹ Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

M.Ö 1550 yılına (18. hanedanlık) ait olan bu papirüs tamamlanmış 18 kolondan (sayfa) oluşmaktadır. Bir pratisyen hekimin el kitabı mahiyetinde olan papirüs günümüzde Berkeley’de Kaliforniya Üniversitesi’nde korunmaktadır.³⁰ Konu içeriği itibarıyla Ebers papirüsüne ve özellikle de cerrahiden bahsetmesinden dolayı Edwin Smith Papirüsüne benzetilmiştir.³¹ Bu Papirüs William Randolph Hearst’in Mısır’daki özverili çalışmalarından dolayı Hearst Papirüsü olarak adlandırılmıştır. 260 paragrafın yer aldığı bu papirüste hayvan ısırıkları ve tedavileri anlatılmıştır. Ortopedik rahatsızlıklar özellikle kırık ve çıkıklar tedavileriyle açıklanmış olup kırıklarda; un, bal ve kaymaktan oluşan karışımı kırıklı bölgeye uyguladıkları bu karışımın kuruyup sertleşmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Hearst’te geçen diğer konular ise mesane, saç ve kanla ilgilidir.³²

Erman Papirüsü

M.Ö 1550 yılına aittir. 9 sayfadan oluşmakta olup sol sütunda da 6 sayfa yer almaktadır. Yenidoğan bebek bakımı için tavsiyeler bulunmakta ayrıca iki de reçeteye yer verilmiştir. Eser Berlin’de korunmaktadır.³³

Ebers Papirüsü

1862 yılında Thebes’te bir mezarın içerisinde bulunmuştur. 1872 yılında Mısır’ın zenginlerinden Herr Guntherin’in de mali katkılarıyla papirüsleri George Moritz Ebers satın almıştır. Papirüsler, satın alan Ebers’in adıyla anılmaya başlanmıştır. Diğer papirüslerle kıyaslandığında Ebers Papirüsü en uzun olanıdır. Yaklaşık 20 metre uzunluğunda 30 cm genişliğindedir. M.Ö 1553-1550 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir.³⁴ Papirüsün arkasında el yazması bir takvim olduğundan tarihi hakkında yanılığa ihtimal verilmemektedir. Ebers Papirüsü

³⁰ Ökten A.İ. (2007). “Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar” Türk Nöroşirürji Derneği Bülten, Ekim, 17; 51-54.

³¹ Karaöz A.S. Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2003, Ankara, 24-25.

³² Bruweir M.C., (2006). “Eski Mısır Tıbbına Genel Bir Bakış” Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Mayıs: 22;1-5.

³³ Hassan K. (1967). “Dictionary of Pharonic Medicine” 1.st Ed.The National Publication Cause Cairo s.76.

³⁴ Magdı M.S.,Hector O.V., Mohamed S., Mandeep R.M. (2006). “Ancient Egyption Medicine and the Concept of Heart Failure” Journal of Cardiac Failure 12;6 August, 416-421.

günümüzde Almanya'daki Leipzig Üniversitesi'nde saklanmaktadır.³⁵ Papirüsteki tarihlere de bakıldığında Kral III. Amenhotep'in hükümranlığına denk gelmektedir. Ebers Papirüsünde diğer papirüslerde de kullanılan hiyeratik yazı kullanılmıştır. H. Joachim 1890 yılında ilk defa Papirüsleri Almancaya çevirmiştir. Wreszinski 1913'te Papirüsleri okuyup kolay anlaşılabilmesi için 877 paragrafa ayırmış fakat bir tercüme yayımlamamıştır. 1930'da London College Üniversitesi'nden Cyrill Bryan İngilizce tercümesini yayımlamıştır. Bryan'ın tercümesinde eski orinal Mısır metinlerini referans göstermemesi eksiklik olmuştur. 1937'de ise Ebell tarafından diğer bir İngilizce çevirisi yapılmıştır. 1956'da Lefebvre Ebers Papirüsünün yarısını Fransızcaya çevirmiştir.³⁶

Ebers Papirüsü bir ders kitabı özelliği taşımaktadır.³⁷ Detaylı tıp bilgileri içermesinin yanı sıra bir hekimin yardımcı başucu kitabı gibidir.³⁸ Bu Papirüs için en eski bir tıp kitabı olduğu da söylenmektedir. Ayrıca Ebers Papirüsünün kıymetini artıran bir özelliği de ilk sahibi tarafından yazılmış olduğu düşünülen kitabın kenarlarına düşülen '*Çok iyi ben bunu çok kullandım.*', '*Mükemmel bir ilaç.*' gibi notlardır.³⁹ Ebers Papirüsü Edwin Smith Papirüsü ile birlikte medikal alanda en çok bilgi veren papirüslerdir. Bu iki papirüste de hem hastalıklar hem de hastalıkların vaka geçmişleri anlatılmaktadır.⁴⁰ Vakalar ise; '*Bir adamı gözlemlediğinde...*' diyerek başlamakta teşhis ve hastalığın seyrine (prognoz) ait veriler sıralandıktan sonra '*Onun için şunları hazırladım...*' şeklinde sona ermektedir.⁴¹

Ebers Papirüsünde bazı diğer papirüslerde de görülen büyü ve sihir yer almaktadır. 875 reçeteden 12'sinde büyüden bahsedildiği görülmekte olup bu hastalar için iyileşme umutlarının çok az olduğu söylenmiştir.⁴² Tavsiye edilen

³⁵ Uzluk F.N. (1958). *Genel Tıp Tarihi* Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 23-26.

³⁶ Magdı M.S., Hector O.V., Mohamed S., Mandeep R.M. (2006). "Ancient Egyption Medicine and the Concept of Heart Failure" *Journal of Cardiac Failure* 12;6 August, 416-421.

³⁷ Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

³⁸ Ökten A.İ. (2007). "Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar" *Türk Nöroşirürji Derneği Bülten*, Ekim, 17; 51-54.

³⁹ Uzluk F.N. (1958). *Genel Tıp Tarihi* Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 23-26.

⁴⁰ Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

⁴¹ Magdı M.S., Hector O.V., Mohamed S., Mandeep R.M. (2006). "Ancient Egyption Medicine and the Concept of Heart Failure" *Journal of Cardiac Failure* 12;6 August, 416-421.

⁴² Bayat, Ali Haydar (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.

ilaçların alımından önce *‘Hoş geldin ilaç kalbimde ve şuramdaki şeyi dışarı çıkar.’ ‘ Gel tedavi karnıma ve eklemelerime giren bu şeytanı içimden çıkart.’* gibi söylemler buna örnektir.⁴³ Yanık tedavisi için yazılan bir reçetede sihre örnek verilebilir. Reçete 500; *‘ Oğlum Horus çöllük bir yaylada ateşler içinde bulunuyor. Orada su yok, ben orada değilim. Ona yangını söndürecek su götürüyorum.’*

Ebers Papirüsünde bazı hastalıklar kişileştirilmiştir. Buna örnek reçete 736 dır.⁴⁴ *‘Ey baş nezlesinin oğlu baş nezlesi (koriza) kemikleri kıran kafatasını parçalayan, beyni burkan, başın yedi deliğini hasta eden baş nezlesi; Re’nin hizmetkârı Tho’tun perestişkârı baş nezlesi; işte sana karşı bir şerbet, seninle mücadele etmek için bir ilaç: dünyaya erkek çocuk getirmiş bir kadının sütü ile kokulu sakız.’*

Jinekoloji, cerrahi ve bazı dâhili branşlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Kalp ve bedendeki damar ağından, urlardan, yaralardan, mide rahatsızlıklarından, çıbanlardan bahsedilmiştir. Anatomiye ve fizyolojiye ait terminoloji kullanılmıştır. Papirüsün en tanınmış ve en bilimsel bölümü ise cerrahi hekimliği ilgilendiren kısımdır.⁴⁵ Nabzın vücudun birçok yerinde duyulduğu ve bunun kalp atımıyla senkronize olduğu belirtilmiş olup ekstremitelerle birlikte baş, karaciğer ve akciğerde bazı damarlar tarif edilmiştir. Bir doktorun elini hastasının kafasına, boynuna, ellerine, kollarına, ayaklarına nereye koyarsa koysun kalbinin çalışmasını hissedebileceği belirtilmiştir.⁴⁶

Papirüste parazitolojiye ait hastalıkları da bulmak mümkündür. Schistosomiasis, tenya, ascaris, çengelli kurtların neden olduğu rahatsızlıklar bunlar arasında sayılabilir.⁴⁷ Papirüsteki vakalardan birinde ise günümüzdeki diyabet hastalığından bahsedilmiş ve onun bitkisel tedavisinin denendiği belirtilmiştir.⁴⁸ Ebers Papirüsünde yer alan 876 reçetenin yazımında 500 kadar değişik maddenin ismi geçmektedir. Bu maddeler arasında bitkisel ve hayvansal gibi organiklerin

⁴³ Brorson S. “Management of Fractures of the Humerus in Ancient Egypt, Greece, and Rome: An Historical Review” Clin Ortho Relat Res 2009 July; 467(7):1907-1914.

⁴⁴ Ceran B. (2008). Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 31-48.

⁴⁵ Ökten A.İ. (2007). “Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar” Türk Nöroşirürji Derneği Bülten, Ekim, 17; 51-54.

⁴⁶ Karaöz A.S. Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2003, Ankara, 24-25.

⁴⁷ Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

⁴⁸ Hitesh B.V., Abeer A.A., Ramesh K.G., Sukhinder K. Cheema. “Glycogen Phosphorylase-a is a Common Target for Anti-Diabetic Effect of İridoid and Secoiridoid Glycosides” J Pharm Pharm Sci 16(4) 530 - 540, 2013.

yanı sıra kurşun, bakır tuzları gibi inorganikler de yer almaktadır. Reçetelerde insan ve hayvan dışkısını içeren kısımlar yer almamaktadır. Ebers'te cilt hastalıkları tedavisinde bitkisel karışımlardan yararlandığı belirtilmiştir Hint yağını müshil olarak ya da yanık yüzeyle sürmek için, geyik boynuzunu ise ağrı ve şişleri tedavi etmek için kullanmışlardır.⁴⁹ Ebers'te yanık tedavisinde hint yağının haricinde çamur ve bitkisel karışımların kullanıldığı da belirtilmiştir. Yanıkta bal enfeksiyondan koruyucu özelliğinden dolayı tercih edilmiştir. Ayrıca yanığın iyileştirilmesinde tanik asit ve aloeden de faydalanmışlardır.⁵⁰ Saç rahatsızlıkları için geçen reçetelerde ise su aygırı, aslan, timsah, yılan, kaz gibi hayvanların yağları önerilmiştir. Papirüste sık geçen mide ve bağırsak rahatsızlıkları içinse lavman yapıldığı belirtilmiştir.⁵¹

Ebers ve Edwin Smith papirüslerinde kanser olarak düşünülen hastalıklar da tanımlanmıştır.⁵² Buna örnek Ebers'te geçen bir hastalığın tedavisinde şu ifadeler kullanılmıştır: ⁵³ *“Dokunduğumda taş gibi sert, nasır şeklinde bir damar tümörünün cerrahi yöntemlerle tedavi edilebileceğini düşünüyorum. Operasyondan sonra yarayı fazla kanamaması için yakın”* Eberste küçük çapta ameliyatların yapılmakta olduğunu bunlardan birisinin de sünnet olduğu belirtilmiştir.⁵⁴ Ebers'te nörolojik rahatsızlıklardan olan migrene de değinildiği düşünülmektedir. Paragraf 250'de *“Kafada başka bir acı çekme durumunda kedi balığı kafatasını yağda kızartıp ağrıyan yere uygulayın”* geçen bu ifade buna örnektir. Ebers'te tariflenen omuz ve parmak ağrıları da bazı uzmanlar tarafından Parkinson hastalığı ile ilişkilendirilmiştir.⁵⁵ Ebers Papirüsünde bazı paragraflarda anlatılan konular şunlardır:

- 1-3. paragraflarda teşhis ve tedavi ile alakalı sihirde bahsedilmektedir.
- 50-85. paragraflarda mide hastalıkları, bağırsak parazitleri anlatılmıştır.

⁴⁹ Epstein HA. “A natural approach to soothing atopic skin” *Skinmed* 2010 Mar-Apr 8(2):95-7.

⁵⁰ Pecenac M, Janjic Z, Komarcevic A, Pajic M, Dobanovacki D, Miskovic SS. “Burns treatment in ancient times.” *Med Prezql* 2013 May-Jun;66(5-6):263-7.

⁵¹ Uzluk F.N. (1958). *Genel Tıp Tarihi* Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 23-26.

⁵² Wozniak A, Szyfter W, Florek E. “Head and neck cancer History” *Przeql Lek* 2012; 69(10):1079-83.

⁵³ Brorson S. “Management of Fractures of the Humerus in Ancient Egypt, Greece, and Rome: An Historical Review” *Clin Ortho Relat Res* 2009 July; 467(7):1907-1914.

⁵⁴ Ceran B. (2008). *Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 31-48.

⁵⁵ York G.K., Steinberg D.A “Neurology in Ancient Egypt Handbook of Clinical Neurology”, *History of Neurology Handb Clin Neurol*. 2010;95:29-36.

90-95 ve 104-118. paragraflarda cilt hastalıkları üç başlık altında incelenmiştir.

132-164. paragraflarda anüs hastalıkları ve sindirim sistemi rahatsızlıkları ele alınmıştır.

Papirüste 187. paragraf sonrasında reçete listeleri yer almaktadır.

188-207. paragraflar arası mide rahatsızlıklarıyla ilgilidir.

208-241. paragraflar kalp üzerine yazılmıştır.

247. paragrafta Ra'nın hastalığı ile ilgili ilacın hazırlanması anlatılmıştır.

251. paragrafa kadar baş rahatsızlıkları ve migren anlatılmıştır.

261-283. paragraflar idrar yolları rahatsızlıkları ile ilgilidir.

305-335. paragraflar arasında öksürük çeşitlerinden ve tedavisinden bahsedilmiştir.

Papirisün geri kalan bölümlerinde ise saç, yanık, yaralanmalar, ekstremiteler hastalıklarından, damar ve kas rahatsızlıklarıyla, dil, diş ve kulak burun boğaz hastalıklarından bahsedilmektedir.⁵⁶

854-856. paragraflarında kalp hastalıklarıyla ilgili alt başlıklar yer almaktadır. Alınan notlardan bazıları şu şekildedir;⁵⁷

855 m: *“Yaşa bağlı zayıflık kalpte ağrıya neden olabilir.”*

855 f: *“Onun kalbi sıkışıyor. Bunun anlamı onun kalbi zayıf”*

855 x: *“O yoldan gelmiş yorgun birisi gibi terlemiş ve baştan aşağı sıcak bu kalp yorgunluğu ile ilgilidir.”*

855 k: *“Kalp nedeni diz üstü duruşun anlamı kalp yoğun çalışıyor.”*

855 z: *“Kalbi aşırı yüklenmişse bunun anlamı bir şeyleri düşünen ancak unutan kişi gibidir.”*

855 p: *“Onun kalbi doğru yerde bunun anlamı yağ kümesi kalpte sol yanda, yukarıda veya aşağıda değil.”*

Ebers Papirüsünde anlatılan bir vaka şu şekildedir⁵⁸:

“Bir adamın mide ağzındaki bir hastalığını incelediğin zaman kollarını ve bacaklarını fazla zayıflıktan dolayı taşıyamaz durumda ise, onun midesi üzerine elini koyacaksın eğer midesini davul gibi şişmiş bulursan ve midesi parmaklarının

⁵⁶ Ökten A.İ. (2007). “Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar” Türk Nöroşirürji Derneği Bülten, Ekim, 17; 51-54.

⁵⁷ Magdı M.S., Hector O.V., Mohamed S., Mandeep R.M. (2006). “Ancient Egyption Medicine and the Concept of Heart Failure” Journal of Cardiac Failure 12;6 August, 416-421.

⁵⁸ Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Mustafa HAYIRLIDAĞ
Mısır Tıbbının Gizemi Papirüsler

altında gidip gelirse o zaman hastanın midesi hakkında şunları söylemelisin; hastada yemek yemeyi önleyen sindirim bozukluğu vardır, onun boşaltım yapmasını sağlayacaksın. Bunun için hurma tohumları bira ile birlikte hamur yapılır ve iştah açıcı olarak hastaya yedirilir. Bu tedaviden sonra hastayı muayene edersen onun göğüs kenarını sıcak ve göbeğini serin bulursun. O zaman hastaya şunu söylemen gerekir: Sindirim rahatsızlığın geçti, bundan sonra alacağın besinlere dikkat etmelisin.“

London Papirüsü

M.Ö 1350 yılına ait olan bu papirüs Tutankham hanedanlığı zamanından kaldığı tahmin edilmektedir. 19 sayfadan oluşan eser çok yıpranmış olup açıklamalı reçete kitabı şeklindedir. Papirüs 1860 yılında Londraya British Museum'a gönderilmiştir. London Papirüsünde büyü ve sihir geniş yer tutmaktadır. Kahun ve Berlin Papirüslerinde olduğu gibi gebe bakımı ve doğumdan bahsedilmiştir.⁵⁹

Berlin Papirüsü (Brugsch)

M.Ö 1350 yılından kalmadır. 19. hanedanlık zamanında yazıldığı tahmin edilmektedir. 1827 yılında Prusya kralı 4. Friedrich Wilhelm Berlin Müzesi için satın almıştır. İçerik olarak Ebers'e de benzeyen Berlin Papirüsü 21 ön 23 arka olmak üzere 24 sayfadan oluşmaktadır. 1909 yılında Wreszinski Almanca tercümesini yapmıştır.⁶⁰ Berlin Papirüsü büyük ve küçük diye iki ayrı kısımda incelenmiştir. Küçük Berlin Papirüsü doğumla (obstetrik) ilgilidir.⁶¹ Büyü ve sihirin de yer aldığı papirüste çocuk hastalıklarına yönelik reçeteler de bulunmaktadır ve anneye yeni doğan bebeğin sağlığı da anlatılmıştır.⁶² Papirüste gebeliği önleyici önerilerle fizik tedaviye ait bilgiler de mevcuttur.⁶³

⁵⁹ Hassan K. (1967). "Dictionary of Pharonic Medicine" 1.st Ed.The National Publication Cause Cairo s.76.

⁶⁰ Ökten A.İ. (2007). "Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar" Türk Nöroşirürji Derneği Bülten, Ekim, 17; 51-54.

⁶¹ Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

⁶² Uzluk F.N. (1958). *Genel Tıp Tarihi* Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 23-26.

⁶³ Ceran B. (2008). Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 31-48.

Chester Beatty Papirüsü

M.Ö 1200 yılına ait olduğu düşünölen papirüs 19. hanedanlıktan kalma olup Deir-el Medina'da bulunmuştur. Sir Alfred Chester Beatty tarafından satın alınan papirüsün 1935 yılında Gardiner tarafından tercümesi yapılmıştır. Koleksiyondaki birçok kısım Oxford Ashmoleon Müzesi, Kahire'deki Fransız Enstitüsü, Dublin'deki Chester Beatty Kütüphanesi gibi değişik yerlere dağıtılmıştır. Bunlardan 19 papirüs de British Museum'a verilmiştir. Papirüste Gastrointestinal sistem rahatsızlıkları ve kolon hastalıkları anlatılmış bir de anüs hastalığının vakası tariflenmiştir. Papirüste baş ağrısı tedavisinin anlatıldığı kısımda olduğu gibi sihirle tedaviden de bahsedilmiştir.⁶⁴ Ayrıca sihirle sara tedavisi de yapılmıştır.⁶⁵

Carlsberg Papirüsü

19. ya da 20.hanedanlığa ait olduğu düşünölen bu papirüs Carlsberg Vakfına ait olup günümüzde Kopenhag Üniversitesinde Mısır Bilimleri Enstitüsü'nde bulunmaktadır. Kahun ve Berlin Papirüslerine benzerliğiyle dikkat çeken Papirüs göz hastalıkları ve doğum konularını içermektedir.⁶⁶

Brooklyn Papirüsü

30. Mısır hanedanlığı zamanında yazıldığı tahmin edilen bu papirüsün Ebers Papirüsüne benzerliği dikkat çekicidir. ABD'de Brooklyn Müzesinde saklanan bu papirüsün kayda değer bir özelliği de yılan ısırıklarını anlatması ve tedavilerinden bahsetmesidir.⁶⁷

Sonuç

⁶⁴ Bruweir M.C., (2006). "Eski Mısır Tıbbına Genel Bir Bakış" Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Mayıs: 22;1-5.

⁶⁵ Karaöz A.S. Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2003, Ankara, 24-25.

⁶⁶ Ökten A.İ. (2007). "Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar" Türk Nöroşirürji Derneği Bülten, Ekim, 17; 51-54.

⁶⁷ Ökten A.İ. (2007). "Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar" Türk Nöroşirürji Derneği Bülten, Ekim, 17; 51-54.

Mustafa HAYIRLIDAĞ
Mısır Tıbbının Gizemi Papirüsler

Papirüsler bazı özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Kahun Papirüsü jinekolojiden ve veteriner hekimlikten, Edwin Smith cerrahiden, Ebers dâhili bilimlerden bahsederken, Brooklyn Papirüsü ise hayvan ısırıkları ve tedavilerini anlatmaktadır. Tüm Papirüslere bütüncül olarak baktığımızda bizlere sadece Mısır tıbbı hakkında değil dönemin yaşam koşullarını, devrin sosyolojik sorunlarını, mistik yaklaşımlarını ve daha pek çok ipuçlarını yakalama fırsatı vermektedir. Papirüslerde yaralanmaların anlatıldığı vakaların sayısının çokluğu bizleri o devrin savaş tarihine götürmektedir. Yine aynı şekilde papirüslerin ortak konularından sayabileceğimiz doğum kontrol yöntemleri ile yeni doğan bakımı bizlere o devrin demografik yapısını anlama imkânını sağlamaktadır. Bazı Papirüslerin dönemin simge isimlerinden (hatta Tanrılarında) Ra'ya, İmhotep'e atfedilmesi yine ayrıca sihir ve büyüün özellikle bazı papirüslerde sık geçmesi devrin mistik yapısını anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bunlardan ayrı olarak bilimselliğin daha ön planda olduğu papirüslerde kullanılan tekniklerin yapılan uygulamaların günümüz modern tıp anlayışı ile paralel olduğunu görmekteyiz. Ebers'te kanayan yerin-damarın yakılması bizlere koterizasyonu hatırlatmaktadır. Edwin Smith'te ortopedik kırıklara yaklaşımın bire bir yansımalarını günümüzde görmekteyiz. Ramasseum'da yeni doğanların yaşayıp yaşayamayacağına ait kriterlerin anlatılması modern anlamdaki yenidoğan yaşam skorlamasına (APGAR) denk geldiğini düşündürmektedir. Mısır tıbbi papirüslerinden günümüz modern tıbbına pek çok çıkarım yapmak mümkündür. Disiplinlerarası yaklaşımla papirüsler ele alındığında ortaya çok daha faydalı bilgiler çıkacağı kuşkusuzdur. Bu noktada papirüslerin bazılarının aşırı şekilde yıpranmış olması çalışmaların zorlu yanını oluşturmaktadır. Son olarak; isimleri geçen Mısır Papirüslerinin şu an hepsi Mısır'ın dışındaki ülkelerde muhafaza edilmektedir. Böylesine kıymetli eserlerin uluslararası miras olarak kabul edilmesi son derece doğaldır, fakat her ülkenin tarihi kendi sınırları içerisinde daha anlamlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydın, E. (2006). *Dünya ve Türk Tıp Tarihi*. Ankara: Güneş Kitabevi.
Bayat, Ali Haydar (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.

- Brandt R. (1987). "History of occupational medicine: relevance of Imhotep and the Edwin Smith Papyrus" *British Journal of Industrial Medicine* 44:68-70.
- Brawanski A. (2012). "On the Myth of the Edwin Smith Papyrus: Is it magic or science?" *Acta Neurochir* 154:2285-2291.
- Brorson S. "Management of Fractures of the Humerus in Ancient Egypt, Greece, and Rome: An Historical Review" *Clin Ortho Relat Res* 2009 July; 467(7):1907-1914.
- Bruweir M.C., (2006). "Eski Mısır Tıbbına Genel Bir Bakış" *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* Mayıs: 22;1-5.
- Ceran B. (2008). *Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 31-48.*
- Demirhan Erdemir, A. (2014). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Dönmez, O. (2019). *Olgu. Eski Mısır Uygarlığında Tıp Uygulamaları. Pamukkale Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Denizli.*
- Epstein HA. "A natural approach to soothing atopic skin" *Skinmed* 2010 Mar-Apr 8(2):95-7.
- Griffith. F.L. (1893). "A Medical Papyrus From Egypt" *General Medical Council* June 3;1172-74.
- Hassan K. (1967). "Dictionary of Pharonic Medicine" 1.st Ed.The National Publication Cause Cairo s.76.
- Hitesh B.V., Abeer A.A., Ramesh K.G., Sukhinder K. Cheema. "Glycogen Phosphorylase-a is a Common Target for Anti-Diabetic Effect of İridoid and Secoiridoid Glycosides" *J Pharm Pharm Sci* 16(4) 530 - 540, 2013.
- Karaöz A.S. *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2003, Ankara, 24-25.*
- Magdı M.S.,Hector O.V., Mohamed S., Mandeep R.M. (2006). "Ancient Egyptian Medicine and the Concept of Heart Failure" *Journal of Cardiac Failure* 12;6 August, 416-421.
- Ökten A.İ. (2007). "Tıp Tarihinde Yazılı Kalıntılar" *Türk Nöroşürri Derneği Bülten*, Ekim, 17; 51-54.
- Pecenac M, Janjic Z, Komarcevic A, Pajic M, Dobanovacki D, MIskovic SS. "Burns treatment in ancient times." *Med Prezql* 2013 May-Jun;66(5-6):263-7.

- Sonal A., Krishna S.R., Krishnamurty B., Deepak V. (2009). "Keloidoscope: in search for the ideal treatment of keloids" J Maxillofac Oral Surg 8(4):366-370.
- Stiefel M. Shaner, A. SCHAEFER S. D. (2006). "The Edwin Smith Papyrus: The Birth of Analytical Thinking in Medicine Otolaryngology" Laryngoscope. 116(2):182-8.
- Sykes P. (2009). "The Edwin Smith Papyrus (ca 16.th Century BC)" Annals of Plastic Surgery 62;1;3-4.
- Uzluk F. N. (1958). *Genel Tıp Tarihi* Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 23-26.
- V. Middendorp JJ, Sanchez GM, Burrige A. L (2010). "The Edwin Smith Papyrus: A Clinical Reappraisal Of The Oldest Known Document On Spinal İnjuries". Eur Spine J. ov; 19(11): 1815-23.
- York G.K.,Steinberg D.A "Neurology in Ancient Egypt Handbook of Clinical Neurology", History of Neurology Handb Clin Neurol. 2010;95:29-36.
- Wozniak A, Szyfter W, Florek E. "Head and neck cancer History" *Przeql Lek* 2012; 69(10):1079-83.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 14.06.2021

Kabul Tarihi: 27.06.2021

Article Type: Research article

Submitted: 14.06.2021

Accepted: 27.06.2021

Davud KAPUCU¹

Kosova Krizinin Çözümünde, NATO'nun Barışı Destekleme Harekâtına Türkiye'nin Katkıları

Öz: Milliyetçiliğin sözde yeni biçimlerinin ve din eksenli ritüellerin geleneksel sınırları hem yaratıyor hem de yok ediyor olması, son yıllarda gittikçe artan bir tehdit ve tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Demografik dinamikler ve etnik unsurlar dikkate alınmadan çizilen sınırlar, toplumların zaman içerisinde iç ve dış güçlerin etkisiyle kendi geleceğini şekillendirmek istemesine neden olmaktadır. Geleceğin en büyük tehdit algısı olarak ortaya çıkabilecek olan bu sorun, sınırların ve statükonun yeniden belirlenmesine neden olmuştur. Bu olgu ve gerçekliği ortaya koyan en önemli örneklerden biri Yugoslavya'dır. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan savaşlar ve çatışmalar, insanların zorla yerlerinden edilmesine, bölgesel ve uluslararası güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu makale, Kosova Krizi'nin ortaya çıkış nedenlerini ve Kosova Krizi'nin çözümü amacıyla gerçekleştirilen NATO müdahalesi ve sonuçlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. NATO müdahalesi, Kosova sorununu önemli ölçüde sona erdirmiş ve Kosova'nın bağımsızlığına giden yolu açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kosova Krizi, NATO Müdahalesi, Türkiye, Harekât.

¹ Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, dkapucu@hotmail.com ORCID
<https://orcid.org/0000-0002-5278-9846>

Turkey's Contribution to NATO's Peace Support Operation in the Resolution of the Kosovo Crisis

Abstract: The fact that the so-called new forms of nationalism and religion-oriented rituals both create and destroy the traditional borders has emerged as an increasing threat and danger in recent years. The borders drawn without consideration of demographic dynamics and ethnic elements cause societies to want to shape their future over time with the influence of internal and external forces. This problem, which may emerge as the biggest threat perception of the future, has led to the re-determination of borders and status quo. One of the most important examples of this fact and reality is Yugoslavia. Wars and conflicts in the process of disintegration of Yugoslavia will cause forced displacement of people and the emergence of regional and international security problems. This article aims to analyze the reasons for the emergence of the Kosovo Crisis and the NATO intervention and its consequences for the resolution of the Kosovo Crisis. NATO intervention has significantly ended the Kosovo problem and paved the way for Kosovo's independence.

Keywords: Kosovo Crisis, NATO Intervention, Turkey, Operation.

GİRİŞ

Dünya tarihine baktığımızda Kosova'nın, Romalılar, Avarlar, Bulgarlar ve Sırlar gibi farklı devletlerin hâkimiyeti altında kaldığı görülmektedir. Orta çağ boyunca Kosova, Sırların yönetimi altında kalmış ve idare edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun, 1389 yılındaki Birinci Kosova Savaşı'nda Sırları yenilgiye uğratması, Balkan tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Böylece bölge Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Kosova, Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra Üsküp Sancağına bağlı olarak yönetilmiştir.² Bu dönemde Kosova

² Aleska Djilas, "Imagining Kosovo", *Foreign Affairs*, September/October 1998, Volume:77 (5), s.127; Hüseyin Emiroğlu, "Kosova'nın Statüsü Sorunu ve Çözüm Olasılıkları", *Global Strateji Enstitüsü Dergisi*, 2007, Ankara, S.8, s.65; Florian Bieber, "Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering," *Rethinking History*, 2002, s.96.

bölgesinde Ortodoks Slavlar yaşamaktaydı. Bölgenin Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra Kosova'ya Katolik Arnavutlar yerleşmeye başlamıştır. Osmanlıların bölgedeki hâkimiyeti pekiştikçe Arnavutların büyük çoğunluğu İslamiyet'i seçmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Kosova'daki 600 yıllık hâkimiyeti 1912 yılındaki Balkan Harbi ile son bulmuştur.³ Sırbistan, Balkan Savaşı sonrasında 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile Kosova'yı idaresi altına almıştır.⁴

Birinci Dünya Harbi sonrasında Kosova'nın olduğu bölgede Sırp-Hırvat-Sloven ortak (Yugoslavya) Krallığı kurulmuştur.⁵ İkinci Dünya Harbi devam ederken Kosova, Almanya'nın işgaline uğramıştır. Ancak, Almanya'nın İkinci Dünya Harbi'ni kaybetmesi ve Tito⁶ taraftarlarının Kosova'da kontrolü ele geçirmesi üzerine bölgede Sovyet yanlısı komünist bir yönetim hâkim olmuştur.⁷ Bu yeni yönetim sonucunda Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Devleti (FNJR) oluşmuştur. İlgili federal yapı; Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Slovenya, Bosna

³ Karl Kaser and Joel M. Halpern, "Historical Myth and the Invention of Political Folklore in Contemporary Serbia" *The Anthropology of East Europe Review*, 1998, No:1, ss.89-90.

⁴ Murat Yılmaz, *Kosova Bağımsızlık Yolunda*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.31; *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, "Barışın Güvencesi Mehmetçik Kosova'da", Nisan 2012, Genelkurmay Basımevi, S.412, Ankara, s.18.

⁵ Marie-Janine Calic, "Kosovo in the Twentieth Century: A Historical Account," *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention*, ed. Albrecht Schnabel and Ramesh Thakur, United Nations University Press, 2000, s.20; Hüseyin Savaş, "Dünü ve Bugünüyle Kosova Sorunu", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, C.25, S.1, Sivas, s.333; İlhan Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası (II. Cilt: 1980-2001)*, editör: Baskın Oran, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.482. James Ker-Lindsay, "From autonomy to independence: the evolution of international thinking on Kosovo, 1998-2005" *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2009, 11.2, pp.141-156.

⁶ Josip Broz Tito (1892-1980): Yugoslav devlet adamıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Alman işgali sırasında Yugoslav Komünist Partisinin başında bulunmuştur. Hem Almanlarla hem de Hırvatistan'ın kurtuluş örgütü USTASH ile mücadele etmiştir. Bugünkü adıyla Teritorial Savunma veya Partizan Harekâtı adı altında Almanlara ağır zayıat verdiren gerilla hareketini uygulamıştır. Yugoslav komünist Partisinin kurucuları arasında yer almıştır. 29 Kasım 1943'te mareşallik rütbesi almış, 1945 seçimlerini kazanarak Yugoslavya Federal Cumhuriyetini kurmuş ve monarşi yönetimine son vermiştir. Atike Kaptan, *Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008, s.19.

⁷ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s.221.

Hersek ile Makedonya devletlerinden meydana gelmiştir. 29 Kasım 1949'da bu federal yapıdaki oluşumda, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin iki yarı bağımsız bölgesinden biri olan Voyvodina ve Kosova'ya, Sırbistan Cumhuriyeti dâhilinde yarı bağımsız bir özerklik tanınmıştır.⁸ Tito'nun devlet başkanı olduğu dönemde Kosova'ya geniş haklar verilmiştir. Bu kapsamda 1974 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Kosova ve Voyvodina'ya diğer federal devletlere tanınan tüm haklar verilmiştir.⁹

1974 Anayasa değişikliği sonrasında Kosova halkı, kendi üniversitelerini teşkil etme ve kendi bayraklarını kullanma hakkı kazanmıştır.¹⁰ Aynı yasal düzenleme kapsamında Federal idarenin alacağı herhangi bir kararda, Kosova halkının oluru vermesi kararlaştırılmıştır. Böylece Tito döneminde alınan kararlarla, ülkede birlik ve beraberliğin sağlanması adına önemli adımlar atılmıştır.¹¹ Ancak Tito'nun 4 Mayıs 1980 tarihinde hayatını kaybetmesi üzerine, Yugoslavya'nın parçalanma süreci başlamıştır.¹²

1974 yılında Yugoslavya Anayasası'nda yapılan değişiklik, Kosovalı Arnavutlar ile Sırları memnun etmemiştir.¹³ Arnavutlar, Kosova'ya verilen imtiyazların Cumhuriyet rejimini öngörmediğini, Sırlar ise Kosova üzerindeki denetimlerini sınırladığını ifade ederek tenkit etmiştir. İlgili anayasa düzenlemeleri, Kosova'nın bağımsızlığını elde etmesinde önemli bir yer edinmiştir.¹⁴ Kosova bu

⁸ James Gow, "Deconstructing Yugoslavia", *Survival*, 1991, Cilt 33, No.4, s.294; Atike Kaptan, *age*, s.18.

⁹ Julie A. Mertus, "Operation Allied Force: Handmaiden Of Independent Kosova", *International Affairs*, 2009, 85:3, pp.461-476.

¹⁰ International Crisis Group (ICG), *After Milosevic, A Partical, Agenda for Lasting Balkans Peace*, ICG Press, Brüksel, 2001, s.13.

¹¹ Peter Radan, "The National Question and Internal Administrative Borders in Yugoslavia", *The Break up of Yugoslavia and International Law*, New York, 2002, s.147; İskender Özbay, Rezzan Ünalp, Betül Turan, *Geçmişten Günümüze Kosova Tarihi ve Türkiye-Kosova İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.31; Catherine Samary, *Parçalanmış Yugoslavya ve Bosna'da Etnik Savaş*, Yazın Yayıncılık, Türkçesi: Bülent Tanatar, İstanbul, 1995, s.34-35.

¹² Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy*, The Brookings Institution, Washington D.C., 1995, p.16; İlhan Uzgel, *age*, s.482.

¹³ Bayram Mert, Kenan Sarioğlu, "Kosova'nın Dünü ve Bugünü", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1999, C.8, S.33, s.48.

¹⁴ Julie A. Mertus, *age*, s.464.

anayasayla; uluslararası organ ve organizasyonlarla anlaşma yapma ve onlara katılma (293 md.), kendi anayasası, yasama, yürütme ve adli yayın organlarına sahip olma, Federal başkanlıkta dâhil olmak üzere federasyon organlarında eşit temsil ve reddetme, merkez bankası kurma (263 md.) ve vergi toplama (265 md.) gibi önemli haklara sahip olmuştur.¹⁵

Kosova'nın bağımsızlığına giden sürecin işlendiği bu çalışmada, Sırbistan'a yapılan NATO müdahalesi ile Türkiye'nin Kosova harekâtına katkıları değerlendirilecektir.

1. NATO'nun Barışı Destekleme Harekâtı Öncesi Gelişmeler ve Harekâtın Sebepleri

Yugoslavya Devlet Başkanı Tito'nun ölmesi sonucu Yugoslavya'da yaşanan gelişmeler Sırplarla, Kosovalı Arnavutların birbirinden ayrılma sürecini başlatmıştır. Yugoslav yönetimine karşı tepkiler, ilk olarak 1981 yılında Kosova'daki Priştina Üniversitesi öğrencilerinin iş bulmakta sıkıntı çekmesi sonucu yaptıkları protesto gösterileri sonucu başlamıştır.¹⁶ Öğrenci gösteriler kısa sürede büyümüş ve tüm Kosova'da bir tepki hareketi halini almıştır.¹⁷ Öğrenci olayları kısa sürede Kosova'ya bağımsızlık sloganlarının atıldığı bir ayaklanmaya dönüşmüştür.¹⁸ Bu ayaklanma sırasında 250 kişi hayatını kaybetmiştir. Zaman içerisinde Kosova'daki olaylar sebebiyle Sırp yönetimi, göstericilere karşı sert tedbirler almıştır. Bu kapsamda 25 Ekim 1987 tarihinde alınan asayiş tedbirleri kapsamında, birçok Kosovalı Arnavut tutuklanmaya başlamıştır. Kosovalılar, Arnavut derneklerine üye olmaktan ya da Arnavut bayrağı taşımaktan dolayı tutuklanmaya başlamıştır.¹⁹

Aralık 1987'de Slobodan Miloseviç, Yugoslavya Komünist Partisi başkanı olmuştur. Miloseviç Yugoslavya Komünist Partisi başkanı olduktan sonra,

¹⁵ Pınar Yürür, *Geçmişten Günümüze Kosova Sorunu*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, s.46.

¹⁶ Diana Johnstone, "Fools Crusade Yugoslavia, Nato And Western Delusins", *Monthly Review Pres*, 2002, New York, s.213.

¹⁷ Julie A. Mertus, *age*, s.464.

¹⁸ Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian. A History of Kosovo*, Londra, Hurst&Company, 1998, ss.197-198.

¹⁹ Altuğ Günel, "Nihai Statüsünün Belirlenmesi Aşamasında Kosova", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Şubat 2007, s.92.

Kosova'yı kullanarak Yugoslavya devlet başkanlığı seçimlerini yürütmüştür.²⁰ Sırp lider Miloseviç, "Kosova yoksa Sırbistan'da yok." sloganlarıyla kampanyasını yönlendirmiştir. Neticede 1989 yılında yapılan Yugoslavya devlet başkanlığı seçimlerini Miloseviç kazanmıştır. Miloseviç iktidarı ele geçirdikten sonra, Sırp Anayasa'sında değişikliğe girişmiştir. Bu kapsamda Miloseviç'in müdahalesi sonucu anayasadaki Kosova'nın özerk yapısı sona erdirilmiştir. Böylece Kosova, doğrudan Sırbistan'a bağlı bir bölge haline getirilmiştir.²¹ Bu düzenleme ile Kosova'nın yarı bağımsız statüsü ortadan kaldırılmıştır.²²

Kosova'nın statüsünün sona erdirilmesinden sonra, çıkarılan yeni kanunlar ile spor, ekonomi, eğitim ve kültür alanındaki ayrıcalıklar da sona erdirilmiştir. Bunun yanında Sırp yönetimi tarafından çıkarılan "Emek İlişkileri ve İstisnai Durumlarda Cumhuriyet Yönetiminin Eylemleri Hakkındaki Kanun" ile 100 bin civarındaki Arnavut halkın işlerine son verilmiştir. Bu durum Kosova'da çalışan Arnavut nüfusun %70'inin işsiz kalmasına neden olmuştur. Sırp yönetiminin aldığı kararlar, Arnavutların geçim sıkıntısı içerisine girmesine yol açmıştır.²³

²⁰ Slobodon Miloseviç (1941-2006): 1986 yılında Sırbistan Komünist Partisi Başkanı; 1989 yılında ise devlet başkanı olmuştur. Miloseviç, devlet başkanı olduktan sonra Slav milliyetçiliği ile hareket ederek Yugoslavya özelinde tüm Balkanları savaş tehlikesi içinde bırakmış, 1991-1995 yılları arasında Yugoslavya'nın dağılmasına yol açmıştır. İç savaş sırasında Miloseviç'in desteklediği Sırp güçleri, Boşnak, Hırvat ve Kosovalı Arnavutlara yönelik etnik temizlik uygulamıştır. Miloseviç'in iç savaş sırasındaki uygulamaları 1 Nisan 2001'de tutuklanmasına neden olmuştur. Miloseviç, Lahey Savaş Suçları Mahkemesi'nde yargılanırken 11 Mart 2006 tarihinde hücrelerinde ölü bulunmuştur. Atike Kaptan, *age*, s.23.

²¹ Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1991, ss.106-107; Erhan Türbedar, Sadi Çaycı, Hasan Kanpolat, "Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Ayrılcılık: Kosova Emsal Teşkil Eder mi?", *Stratejik Analiz Dergisi*, Kasım 2007, Cilt: 8, Sayı: 97, s.33; Fatih Tosun, Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı, Yeni Devlet Oluşumu: Kosova ve KKTC/GKRY Örnekleri, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp/Harekât Hukuku Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.21; Murat Yılmaz, *age*, s.42.

²² Emir Türkoğlu, "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", *Balkan Diplomasisi*, Derleyen: Ömer E. Lütem, Birgül Demirtaş Coşkun, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s.115.

²³ Shkelzen Maliqi, *Kosova Seperate Worlds Reflections and Analyses 1989-1998*, Prishtina: Dukagjini Publishing House, 1998, s.108.

Bu süreçte 28 Aralık 1989 tarihinde Kosovalı bir Arnavut olan İbrahim Rugova²⁴ önderliğinde Kosova Demokratik Birliği (LDK) kurulmuştur.²⁵ Kosova Demokratik Birliği (LDK) bağımsızlık yanlısı söylem ve faaliyetleri ile ön plana çıkmıştır. Bu arada 1990 yılı haziran ayı içerisinde Sırbistan Parlamentosu, Kosova'daki yerel meclisin bir süreliğine faaliyetlerine son verme kararı almıştır. Ayrıca Sırp Parlamentosu, Kosova'da olağanüstü hâl uygulanmasını öngörmüştür. 2 Temmuz 1990'da Sırp meclisinin kararlarını tanımayan Kosova Meclisi, kendisinin ayrı bir cumhuriyet olduğunu belirtmiş ve kararı tanımadığını açıklamıştır.²⁶

Sırbistan'ın Kosova'daki politikaları, Arnavutların özgürlük isteklerini artırmıştır. Bu çerçevede, 1990 yılında Kosova Özerk Meclisi tarafından kabul edilen Kosova'nın "Kendi Kaderini Tayin Deklarasyonu" çerçevesinde, 1991 yılında bağımsızlık için bir referandum düzenlenmiştir. Referanduma Kosova halkının %87'si katılmış, katılanların hemen hepsi bağımsızlık yönünde oy kullanmış ve Kosova'nın bağımsızlığı ilan edilmiştir.²⁷

Kosova, bağımsızlık ilanı sonrasında ilk olarak Arnavutluk Devleti tarafından tanınmıştır. Ardından Kosova, bağımsızlığının tanınması için 23 Aralık 1991 tarihinde Avrupa Topluluğu'na başvuruda bulunmuştur. Ancak Avrupa Topluluğu, bu talebi kabul etmemiştir. Kosovalılar, Avrupa Topluluğu'nun

²⁴ İbrahim Rugova: 2002 yılında Kosova Parlamentosunca bölge yönetiminin başkanlığına seçilmiştir. Aslında edebiyatçı-yazar olan ve sonradan siyasete soyunan Rugova, uzun yıllar Batı yanlısı bir siyaset izlemiştir. Rugova 1990'lı yıllarda Sırp yönetimine karşı barışçıl-pasif direniş hareketinin başını çekmiş ve bu nedenle Balkanların Gandhi'si olarak da tanınmıştır. Resmî olmayan seçimlerde daha önce iki kez başkanlığa seçilmiştir. Rugova, Kosova'nın bağımsız olmasından yana olmuştur. Siyasi hayatı boyunca askerî hareketlenmelere ve dolayısıyla Kosova Kurtuluş Ordusuna (UÇK) karşı durmuştur. İskender Özbay vd., *age*, s.32.

²⁵ İskender Özbay vd., *age*, s.32.

²⁶ Bülent Sarper Ağır, "Güvenlik ve Göç Kavşağında Kosova" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 69(3), ss.461-462.

²⁷ Howard Clark, "Civil Resistance in Kosovo", *Slavic and East European Journal*, 2001, Vol: 45, No: 4, pp,793-795; Jürgen Friedrich, "UNMIK in Kosovo: Struggling with Uncertainty", *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 2005, Vol. 9, s.230.

tanımama kararına karşın bağımsızlık hedeflerini sürdürmüştür.²⁸ Bu çerçevede Kosovalı Arnavutlar, 1992 yılındaki Sırp seçimleri boykot etmiştir. Ardından da kendi meclis ve devlet başkanlığı seçimlerini yapmışlardır. Bu seçimlerde oyların tamamına yakını alan İbrahim Rugova, Kosova devlet başkanı seçilmiştir.²⁹

İbrahim Rugova devlet başkanı seçildikten sonra Kosova'da değişik alanlarda devlet yapıları oluşturmuştur. Bu yapılar ile Kosovalı Arnavutlar; bölgedeki halkın sürekliliğini sağlamak, Sırp yönetimine karşı haklı taleplerini korumak, Sırbistan'ın Kosova'daki varlığını sorgulamak ve milletlerarası camianın destek ve yardımını almayı öngörmüştür. Sırp yönetiminin tehdidi ve baskısı üzerine Kosovalı Arnavut gruplar, aktif olarak Sırlara karşı mücadele edilmesine yönelik taleplerde bulunmuştur. Aynı dönemde Bosna Savaşı'nı bitiren Dayton Antlaşması'nda Kosovalı Arnavutlara yönelik herhangi bir karar alınmamıştır.³⁰ Bunun üzerine Kosovalı Arnavutlar, sorunun görüşmeler ve müzakere yoluyla çözülemeyeceğine inanmaya başlamıştır.³¹ Bu durum, Kosova Kurtuluş Ordusu'nun (Ushtria Çlirimtare e Kosoves KKO/UÇK) oluşumuna neden olmuştur. Kosova Kurtuluş Ordusu, Buyar Bukoshi tarafından kurulan Kosova Milli Hareketi'nin (NDK) alt kanadı olarak kurulmuştur.³²

Sırp saldırganlığına karşı kurulan bu yapılanma, Kosovalı Arnavutlar arasında zamanla destek bulmaya ve meşruiyetini arttırmaya başlamıştır. Kosova Kurtuluş Ordusu'nun ilk faaliyeti Sırp polislerine karşı meydana gelmiştir.³³ Bu

²⁸ Ahmet Çevikbaş, "Müttefik Güç Harekâtı İnsani Müdahalelerin Bir İstisnası mıdır? NATO'nun Kosova'ya Yönelik Harekâtının Uluslararası Hukuk ve Askerî Bakış Açılarında Değerlendirilmesi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Kasım 2011, Cilt 10, Sayı 2, s.24.

²⁹ Ray Murphy, *UN Peacekeeping in Lebanon, Somalia, and Kosovo*, Cambridge University Press, New York, 2007, ss.70-71; Jürgen Friedrich, *age*, p.230, Murat Yılmaz, *age*, s.44; İskender Özbay vd., *age*, s.33.

³⁰ Mehmet Dalar, "Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, Cilt:1, Yıl:9, Sayı:16, ss.91-123.

³¹ Noel Malcolm, *Kosovo: A Short History*, London, New York University Press, 1998, p.353; Hüseyin Emiroğlu, *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu*, Orient Yayınları, Ankara, 2006, ss.108-109.

³² L.Doğan Tılıç, *Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1999, ss.117-125.

³³ Keiichi Kubo, "Why Kosovar Albanians Took Up Arms against the Serbian Regime: The Genesis and Expansion of the UÇK in Kosova", *Europa-Asia Studies*, 2010, 62(7): ss.1135-1152.

olaydan sonra Kosova Kurtuluş Ordusu'na verilen destek giderek artmıştır. Bu sırada Sırp kolluk kuvvetlerinin UÇK'ye yönelik faaliyetleri Kosova'da çatışmaların artmasına yol açmıştır.³⁴

1997 yılında UÇK, Rugova Hükümeti'nin politikalarına karşı onu tanımadığını aklamıştır. Ayrıca UÇK, Kosova Halkı'nı Sırp yönetiminin uygulamalarına karşı silahlı mücadeleye davet etmiştir. Böylece UÇK, Kosova'nın bağımsızlığı için silahlı mücadeleye yönelik adımlar atmıştır.³⁵ UÇK, Kosovalı Arnavutlar arasında hızla teşkilatlanmış ve Sırp larla çatışmaya başlamıştır. Bu çatışmalar sırasında 1700 UÇK'lı Kosovalı Arnavut ile 300 Sırp kolluk kuvveti ve 800 sivil hayatını kaybetmiştir. Çatışmaların başlaması üzerine Kosova'dan 200 bin kişi evlerini terk ederek mülteci konumuna dışmüştür.³⁶

1998 yılında da olaylar devam etmiştir. Sırp ların, Kosova'daki operasyonları sırasında 10 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Olayların tırmanması sonucu 1 milyon insan da bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.³⁷

2. NATO'nun Barışı Destekleme Harekâtı'nın İcrası

22 Mart 1998'de Kosovalı Arnavutlar, meclis seçimleri yapacaklarını aklamıştır. Bunu öğrenen Sırp yönetimi, 28 şubat 1998 tarihinde Kosova'ya yönelik bir harekât kararı almıştır. Bu kapsamda Sırp birlikleri, UÇK denetiminde bulunan Drenitsa'ya girmiştir. Sırp ordusunun bu girişimi üzerine, 9 Mart 1998 tarihinde Fransa, ABD, Almanya, İngiltere, İtalya ve Rusya tarafından oluşturulan Temas Grubu Londra'da bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Yugoslavya'ya yönelik silah ambargosu kararı alması istenmiştir. Ayrıca, Sırp yönetiminin kuvvetlerini bölgeden çekmesi talep edilmiştir. Temas Grubu'nun 25 Mart 1998 tarihinde yaptığı toplantıda ise daha önce alınan kararlar tekrar edilmiş ve taraflar arasında görüşmelerin başlaması için Sırp kuvvetlerinin dört hafta içinde Kosova'dan çekilmesi istenmiştir.³⁸

³⁴ Marc Weller, "The Rambouillet Conference on Kosovo", *International Affairs*, 1999, Vol. 75, No 2, pp.211-251; Bülent Sarper Ağır, *ağm*, ss.462-463.

³⁵ Marc Weller, *ağm*, pp.211-251; Bülent Sarper Ağır, *ağm*, ss.462-463.

³⁶ Régis Debray, "Bir Gezgininden Cumhurbaşkanına Açık Mektup", Tanık Ali (der.) *NATO'nun Balkan Seferi*, Om Yayınları, İstanbul, 2001, s.435.

³⁷ Altuğ Günel, *ağe*, s.93; Bülent Sarper Ağır, *ağm*, s.464.

³⁸ Nicolas J. Wheeler, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford: Oxford University Press, 2000, s.212.

Temas Grubu'nun tavsiyeleri sonrasında 31 Mart 1998 tarihinde toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kosova'daki soruna yönelik 1160 sayılı kararını kabul etmiştir. Bu kararda, bölgedeki durumun Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca karar, taraflar arasında müzakerelerin başlatılması, Sırp kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi, UÇK'nın faaliyetlerine son verilmesi ve Yugoslavya'ya silah ambargosu uygulanması hükümlerini içermiştir (BMGK 1160 Numaralı Karar Metni, 1998).³⁹

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararlarına karşın Sırbistan tarafından 1998 yılı Nisan ayında Kosova sorununa yönelik bir halk oylaması yapılmıştır. Bu halk oylaması sonucunda Sırp halkının %95'i konunun milletlerarası görüşmeler yolu ile çözümünü istememiştir. Sırbistan'da yapılan bu referandum, Kosova sorununu kendi iç meselesi olarak kabul ettiğini göstermiştir. Ancak, yaşanan süreç ve Kosova halkına uygulanan baskı ve terör görmezden gelinmiştir. Sırp yönetiminin bu kararı üzerine, uluslararası toplum tarafından Yugoslavya'ya dönük ambargo uygulanmaya başlamıştır.⁴⁰

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin baskısı sonucu 1998 yılı Mayıs ayında Kosova'yı temsil eden İbrahim Rugova ile Sırbistan temsilcisi Slobodan Miloseviç arasından ikili görüşmeler başlamıştır. Ancak yapılan müzakerelerden olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Bunun üzerine Kosova temsilcisi Rugova görüşmelere son vermiştir. Görüşmelerden sonra UÇK, 1998 yılı Ağustos ayında Sırp birliklerine yönelik saldırılara tekrar başlamıştır. UÇK, bu eylemleri ile Sırpların kontrolünde bulunan Kosova'daki Arnavutları kurtarmayı hedeflemiştir. UÇK'nın Sırp birliklerine yönelik saldırıları sonucu Kosova'nın %40 bu örgütün denetimi altına girmiştir.⁴¹

Kosova'daki çatışmaların şiddetlenmesi üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, taraflar arasında derhal ateşkes yapılmasını istemiştir. Ancak, Sırp kuvvetlerinin Kosova'daki faaliyetleri sona ermeyince 1998 yılı Ekim ayında NATO tarafından, bölgedeki Yugoslav birliklerine yönelik hava saldırısı kararı alınmıştır. NATO'nun bu kararı üzerine Sırp yönetimi Kosova'daki kuvvetlerini

³⁹ BM İnternet Sitesi, *BMGK 1160 Numaralı Karar Metni*, <http://www.un.org/peace/kosova/sc1160.htm>, 1-10 madde.; UN Doc., S/RES/1160 (1998), 31 March 1998.

⁴⁰ İskender Özbay vd., *age*, s.34.

⁴¹ Altuğ Günel, *agm*, s.93.

çekmeyi kabul etmiştir. Ayrıca Sırp yönetimi, mültecilerin Kosova'ya dönüşüne yardım ve destek olacağını belirtmiştir. Böylece Kosova'da kısmen ateşkes sağlanmıştır. Bu sırada 1998 yılı Ekim ve aralık aylarında Amerika tarafından soruna çözüm bulmak amacıyla taraflar arasında görüşmeler yapılmıştır. Ancak, Kosova'daki çatışmalar nedeniyle bir sonuç alınamamıştır. Böylece taraflar arasındaki ateşkes ortadan kalkmıştır. Neticede Yugoslav ordusunun, 36 UÇK'lıyı öldürmesi üzerine çatışmalar tekrar başlamıştır.⁴²

15 Ocak 1999 tarihinde Sırp kuvvetlerinin yaptığı saldırı sonucu Priştina civarındaki Racak Köyü'nde 45 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine NATO, Sırp ordusunun Kosova'daki harekâtını durdurmaması durumunda Yugoslav kuvvetlerine dönük harekâta başlanacağını duyurmuştur.⁴³ Ancak, Sırp yönetimi NATO'nun uyarısını dikkate almamış ve bölgedeki birliklerinin sayısını artırmıştır. Bu durum Kosova'daki çatışmaların daha da şiddetlenmesine yol açmıştır. Çatışmalardan dolayı Kosova'da bulunan 1.400 kişilik AGİT gözlemci grubu bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu sırada çatışmalardan kaçan Kosovalı mültecilerin, yollardaki perişan durumu dünya kamuoyunun tepkisini çekmiştir.⁴⁴

Bu gelişmeler üzerine ABD, Bosna Hersek'te olduğundan daha kısa sürede bölgeye müdahale etmiş, Kosovalı ve Sırp yetkilileri 6-23 Şubat ve 15-18 Mart 1999 tarihinde Fransa'nın Rambouillet kentinde iki kez buluşturarak bir çözüm planı ortaya koymuştur. Bu planla; bölgede derhâl ateşkes yapılması, Kosova'nın haklarının genişletilmesi ve bu kapsamda bölgeye özerklik tanınması istenmiştir. Ayrıca, mültecilerin Kosova'ya serbestçe geri gelmesi ve Yugoslav kuvvetlerinin Kosova'yı terk etmesi öngörülmüştür. İlave olarak, bölgeye uluslararası bir kuvvet yerleştirilmesi ve ardından üç sene sonra bölgede bir referandum yapılması önerilmiştir. Ancak, Sırp'ların bu planı reddederek şiddet eylemlerine devam etmeleri sonucu, Birleşmiş Milletler kararı beklenmeden ABD'nin inisiyatifiyle NATO güçleri, 24 Mart 1999'da Belgrad'taki stratejik hedeflere hava taarruzlarıyla Kosova Harekâtını başlatmıştır.⁴⁵

⁴² İskender Özbay vd., *age*, ss.35-36.

⁴³ Catherine Guicherd, "International Law and the War in Kosovo", *Survival*, Summer 1999, Vol. 41, No. 2, pp.19-34; Ray Murphy, *age*, s.72.

⁴⁴ Nicolas J. Wheeler, *age*, s.260.

⁴⁵ USA Department of Defence, Kosovo/Operation Allied Force After-Action Report, Report to Congress, Washington, 31 January 2000, s.8; Robert Van de Roer,

Bu sırada 23 Nisan 1999 tarihinde Washington'daki NATO Zirvesine katılan ülke liderleri Sırbistan'a yönelik hava harekâtının yoğunlaştırılmasını kararlaştırmıştır.⁴⁶ Bu kapsamda, ağırlık merkezleri tespit edilen stratejik hedeflerin vurulması, bozguna uğratılması ve bölgede ilave uçakların konuşlandırılması kararlaştırılmıştır.⁴⁷

NATO saldırısının başlamasından sonra dönemin Amerikan Başkanı Bill Clinton bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamasında ABD Başkanı, amaçlarının Kosova'daki insanlık sorununa bir çözüm bulmak ve Sırp kuvvetlerinin saldırılarına son vermek olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸ NATO ise yaptığı açıklamada; Kosova'daki Sırp saldırılarının sona erdirilmesi, kuvvetlerinin geri çekilmesi, bölgede uluslararası bir gücün Sırplar tarafından kabulü, mültecilerin güven ortamında yurtlarına dönmesi ve barışın tesis edilmesi için harekâtın icra edildiğini belirtmiştir.⁴⁹ NATO'nun Sırp hedeflerine yönelik harekâtı 24 Mart 1999 ile 9 Haziran 1999 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve 78 gün devam etmiştir.⁵⁰ NATO, Sırp kuvvetlerine karşı gerçekleştirdiği hava harekâtı ile sonuca gitmiştir. NATO, bölgeye yönelik Kosova operasyonu kapsamında kara unsurları kullanmamıştır.⁵¹

NATO harekâtı üzerine Sırplar, 20 Mart 1999 tarihinde Arnavutları Kosova'dan atmak için "At Nalı Operasyonu" adı verilen bir planı uygulamaya koymuştur.

Frontdiplomaten. Confrontaties Met Internationale Hoofdrolspeleers, 1999, Uitgeverij Balans Issue 1, pp.185-191; Gökşen Alpkaya, *NATO Müdahalesi Üzerine*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1999, s.8; Haydar Çakmak, *Uluslararası Krizler ve TSK*, Platin Yayıncılık, Ankara, 2004, ss.20-25; Ahmet Çevikbaş, *agm*, ss.28-29.

⁴⁶ Marc Weller, *age*, p.236.

⁴⁷ Clara Anne Robbins, Thomas E. Ricks, and Neil King Jr., "Milosevic's Resolve Spawned Unity, Wider Bombing List in NATO Alliance," *Wall Street Journal*, 27 April 1999.

⁴⁸ Mark Webber, The Kosova War: A Recapitulation, *International Affairs*, 85(3), 2009, ss.447-459.

⁴⁹ Kuzey Atlantik Konseyinin Basın Açıklaması, 12 Nisan 1999, <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-058e.htm>, (Erişim Tarihi 10.02.2019).

⁵⁰ Sean Kay, "Air Power and Allied Action: The Lessons of Modern War", *Contemporary Security Policy*, Vol 23, No 1, April 2002, pp.149-156; Michael W. Lamb, "Operation Allied Force Golden Nuggets for Future Campaigns", *Maxwell Air Force Base, Air University Press*, August 2002, Alabama, s.1; Julie Kim ve Steven Woehrel, "Kosovo and U.S. Policy: Background to Independence", *CRS Report for Congress*, 20 Haziran 2008, s.2.

⁵¹ Nicolas J. Wheeler, *age*, s.265; Murat Yılmaz, *age*, s.25.

Bu kapsamda Sırp güçleri, Kosova'da geniş çaplı bir etnik temizliğe başlamıştır. Bu operasyonla Sırp, Kosova'yı Arnavutlardan tamamen temizlemeyi amaçlamıştır.⁵² Bu sırada NATO hava operasyonu başlayınca Yugoslav makamları, Arnavutların Kosova'dan sınır dışı edilmesini hızlandırmıştır. Nisan ayı ortalarında 500.000 kişi olan mülteci sayısı mayıs sonunda 800.000'e ulaşmıştır.⁵³ Miloseviç rejimi Kosovalı Arnavutları bölge dışına atarken yerlerine Sırp,ları yerleştirmeye başlamıştır.⁵⁴

NATO'nun Kosova'da Sırp,lara yönelik operasyonu, Güney Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanlığı (CINCSOUTH) tarafından idare edilmiştir. Harekât, Güney Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanlığına bağlı İtalya'daki Beşinci Müttefik Hava Kuvvet Komutanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Kosova harekâtı kapsamında⁵⁵, NATO savaş uçaklarının 45.935 sorti uçuşu planlanmış olmasına rağmen, Mart ve Haziran döneminde bölgenin meteorolojik şartları nedeniyle 38.004 sorti yapılmıştır. Harekâtın başlarında günlük 487 sorti üretilmiş, harekâtın yoğunlaştığı dönemlerde ise günlük 700'den fazla sorti yapılmıştır. Bu uçuşların 14.112'sinde Sırp hedeflerine saldırı yapılmıştır.⁵⁶

Kosova operasyonu süresince NATO savaş uçakları tarafından toplam iki yüz bin saat civarında uçuş gerçekleştirilmiştir. NATO uçaklarının yaptıkları uçuşların %65'ini Amerika Hava Kuvvetleri yapmıştır. Harekât sırasında değişik

⁵² Noam Chomsky, *Yeni Askeri Hümanizm*, çev.: Faruk Aydın, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002, s.100; Uluslararası Bağımsız Kosova Komisyonu, "At Nalı Operasyonu" ile ilgili somut deliller bulunmadığını, fakat Arnavutların örgütlü ve planlı bir operasyonun sonucunda kitlesel olarak yerlerinden edildiğinin açık olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk.: The Independent International Commission on Kosovo, 2000.

⁵³ Özgür Mengiler, *Çatışmadan Barışa Birleşmiş Milletler Barışı Kurma Komisyonu*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2014, s.62.

⁵⁴ Ivo H. Daalder and Michael E. O'Hanlon, *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2000, p.109.

⁵⁵ NATO hava saldırılarının uluslararası hukuk açısından değerlendirmesi için bkz.: Zeynep Manavoğlu, "NATO'nun Kosova'ya Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Açısından Geçerliliği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 4, No: 14, 2008, s.27-51.

⁵⁶ Operation Unified Protector (was Odyssey Dawn) explained (Day 31), <https://theaviationist.com/2011/04/19/operation-unified-protector-was-odyssey-dawn-explained-day-31/>, (Erişim Tarihi: 10.02.2009). Michael W. Lamb, *agm*, s.1-8; Report to Congress: *Kosovo/Allied Force After-Action Report*, Department of Defense, 31 January 2000, s.xvii.

modellerde 28.236 adet bomba ve füze Sırp hedeflerine atılmıştır. Ayrıca İngiltere ve Amerika deniz unsurları tarafından 218 adet Tomahawk füze saldırısı gerçekleşmiştir. Harekâtın başında NATO 344 savaş uçağı kullanırken, ilerleyen dönemde bu miktar 1.031 uçak olmuştur. Kosova harekâtına NATO kapsamında; ABD, Fransa, Portekiz, Almanya, İtalya, Hollanda, İngiltere, Norveç, Belçika, Kanada, Türkiye, Danimarka ve İspanya katılmıştır. Türkiye, NATO operasyonunu 21 adet F-16 savaş uçağı ile desteklemiştir. Türk savaş uçakları Kosova harekâtı boyunca 2.000 saatin üzerinde uçuş yapmıştır.⁵⁷

NATO'nun hava harekâtı sırasında; E-8 JSTAR, U-2, E-3 AWACS, KC-135R komuta-kontrol ve keşif uçakları; B-52, B-1B bombardıman uçakları; EA-6B Prowler ve AV-8B Prowler elektronik harp uçakları ile F-15, F-16, F-18, F-117 savaş uçakları görev yapmıştır. Bunun yanında NATO bünyesinde 24 tane AH-64 Apache helikopteri hazır tutulmuş, ancak harekâta katılmamıştır. NATO'ya bağlı savaş uçakları, Kosova harekâtına Avrupa'nın birçok şehrinden katılmıştır. Kosova operasyonu sırasında Sırp'ların ateşi sonucu bir adet F-117 Nighthawk ve bir adet F-16 savaş uçağı düşmüştür. Radara yakalanmama özelliği ile tanınan F-117 Nighthawk savaş uçağının Sırp ateşi ile düşmesi dünyada şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bunların yanında NATO harekâtı sırasında teknik problemler sonucu bir tane AV-8B Harrier uçağı ve 19 adet İnsansız Hava Aracı (İHA) düşmüştür. NATO, Kosova operasyonu sırasında ayrıca 450 uydudan çeşitli amaçlar çerçevesinde faydalanmıştır. Bu kapsamda, Sırp hedeflerinin yeri, durumu, vaziyeti gibi birçok bilgiye ulaşılmıştır.⁵⁸

Yugoslavya ordusu (Vojska Jugoslavije, kısaca VJ), eski Sovyet yapımı füzeler ve yerli olarak üretilen hava savunma silahları ile daha modern Batı gözetim radarlarından oluşan heterojen bir hava savunma sistemi kullanmıştır. Füze savunma sistemi olarak SA-6 (NATO kod adı "Gainful"), SA-3 (NATO kod adı "Goa") SA-7 (NATO kod adı "Grail") kullanmıştır. Hafif zırhlı, tekerlekli bir araca monte edilmiş BOV-3, üçlü 20mm ve 30mm toplar ile M-55 tankını kullanmıştır.

Yugoslav (çoğunlukla Sırp) kuvvetleri, hava savunma konusunda 12 Nisan 1993-Aralık 1995 tarihleri arasındaki Bosna Savaşı sırasında edindiği tecrübeyi, NATO hava kuvvetlerine karşı Ağustos-Eylül 1995 tarihleri arasında Bosnalı Sırp

⁵⁷ İskender Özbay vd., *age*, s.93.

⁵⁸ Ahmet Çevikbaş, *agm*, s.30-31.

kuvvetleriyle paylaşmıştır. Bosnalı Sırplar bu operasyon sırasında bir ABD F-16 uçağını dūřürmüřtür. Ayrıca, Sırp hava savunma komutanı Müttefik Kuvvetlerin operasyonu öncesinde Irak'ı ziyaret etmiş ve ABD hava kuvvetlerine karşı yaklaşık 10 yıllık operasyon tecrübesi olan Irak'tan hava savunması hakkında bilgiler almıştır. Bu durum Sırpların, NATO operasyonuna karşı daha temkinli ve tedbirli hareket etmesine yol açmıştır.⁵⁹

NATO tarafından Allied Force (Müttefik Güç) olarak adlandırılan Kosova Harekâtı, üç safhada gerçekleştirilmiştir. Sırp güçlerine karşı yapılan üç gün süren ilk safhada, komuta-kontrol merkezleri ile savunma sistemleri hedef alınmıştır. NATO tarafından 24 Mart'ta başlatılan hava taarruzu, Yugoslav savaş uçakları tarafından durdurulmaya çalışılmıştır. Ancak Sırplar, bu mukavemeti sırasında iki uçağını kaybetmiştir. Bunun üzerine Sırp Hava kuvvetleri, NATO saldırılarını havada karşılamaktan vazgeçmiştir. NATO hava unsurları tarafından yapılan hava taarruzları sonucu, Sırpların elinde bulunan 16 adet MIG-29 uçağından 14'ü imha edilmiştir. Bunun yanında Sırp Hava Kuvvetlerinin elinde bulunan 88 adet Rus yapımı MIG-21 süpersonik jet av/önleme uçağından 65'i kullanılamaz hale getirilmiştir. Böylece Sırp hava gücü büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. NATO operasyonu sırasında Sırplar, SA-6 "Gainful" hava savunma sistemlerinin yerlerini sürekli değiştirerek, askeri stratejilerini şekillendirmişlerdir.⁶⁰

Kosova harekâtının 27 Mart'ta başlayan ikinci safhasında Sırp kuvvetlerinin karadaki ağır silahları hedef alınmıştır. Bu periyotta NATO hava unsurları, Sırplara ait 181 adet tankın 93'ünü imha etmiştir. Ayrıca NATO savaş uçakları, Sırp kuvvetlerine ait 317 Zırhlı Personel Taşıyıcının (ZPT) 153'ünü kullanılamaz hale getirmiştir. Bu hava saldırıları sonucu Sırpların, 800 askerî aracından 339'u imha edilmiştir.⁶¹

⁵⁹ John A. Tirpak, "Deliberate Force," *Air Force Magazine*, October 1997, pp. 36-41; Robert Wall, "SEAD Concerns Raised in Kosovo," *Aviation Week & Space Technology*, July 26, 1999, p.75.

⁶⁰ Tim Youngs, Mark Oakes and Paul Bowers, "Kosovo: Operation "Allied Force" *House Of Commons Library*, 29 April 1999, Research Paper, pp.73-79.

⁶¹ Sırp Ordusunun mevcut durumu hakkında ayrıca aşağıdaki bilgiler verilmektedir: Yugoslav Ordusunun toplam 1270 tankı olup, bunlardan 239 tanesi M-84, 65'i T-72, 785'i T-55 ve 181 tanesi de T-34 tanklarından müteşekkildir. Ayrıca zırhlı araçları mevcuttur. Bunlardan; 560 tanesi M-80, 169 tanesi M-60P, 68 adedi ise BOV VP M-86 cins ve

23 Nisan 1999 tarihinde Kosova harekâtının üçüncü periyodu başlamıştır. Bu periyotta Sırbistan'ın tamamına yayılan hava harekâtı ile Yugoslav idaresi barışa zorlanmıştır. Üçüncü periyottaki hava saldırıları sonucunda; silah depolarının %29'u, petrol stoklarının %57'si, 45 köprü, 14 askerî merkez ve 10 havaalanı imha edilmiştir.⁶²

NATO harekâtı esnasında 1.500.000 civarında insan evini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu insanların 863.000'i mülteci olmuştur. Bu sırada 590.000 Kosovalı Arnavut da kendi bölgesini terk etmiştir. Kosova halkının 444.600'ü Arnavutluk'a, 244.500'ü Makedonya'ya 69.000'i Karadağ'a ve 91.057'si ise başka ülkelere göç etmiştir.⁶³

NATO operasyonları sonucunda 1999 yılı Haziran ayında Sırp Devlet Başkanı Miloseviç, uluslararası toplumun taleplerini kabul etmiştir. Bu durum, Kosova'dan Yugoslav güçlerinin çekilmesine yol açmıştır. Sırp kuvvetlerinin Kosova'dan çekilmesinden sonra NATO harekâtı durdurulmuştur. Ardından da taraflar arasında Kosova'nın geleceğine yönelik müzakereler başlamıştır.⁶⁴

3. Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları

NATO'ya üye olmadan önce dünyada barışın tesis edilmesi adına barışa verdiği değer bir göstergesi olarak Türkiye, Kore'ye asker göndermiştir. Barışa katkı sağlamak için bizzat Kıbrıs'a harekât düzenlemiştir. Türkiye, tüm dünyanın gözü önünde Bosna-Hersek'te cereyan eden Sırp katliamını durdurmak amacıyla BM kararıyla 12 Nisan 1993 tarihinden itibaren NATO tarafından başlatılan ve "Operation Deny Flight" adı verilen hava harekâtına iştirak ederek barışı koruma görevi icra etmiştir.

modellerinden oluşmaktadır. 1850 adet hava savunma topları mevcuttur. Sırpların, 240 adet savaş uçakları bulunmakla birlikte; bunlardan 10 tanesi MİG 29, 70 tanesi MİG 21, 30 tanesi J-22 Orao, 50 tanesi Galep, 10 tanesi G4 Super Galep, 48 tanesi ise Gazelle Helikopteridir. 100 adette hava savunma füzeleri mevcuttur. Hava savunma füzelerinden 24 tanesi SA-2, 16 tanesi SA-3 ve 60 tanesi ise SA-6'dır. Ayrıntılı bilgi için bk.: Tim Youngs, Mark Oakes and Paul Bowers, "Kosovo: Operation "Allied Force" House Of Commons Library, 29 April 1999, Research Paper, pp.73-79.

⁶² Ahmet Çevikbaş, *agm*, ss.30-35.

⁶³ The Independent International Commission on Kosova, *Kosova Report: Conflict, International Response and Lessons Learned*, Oxford: Oxford University Press, 2000, s.90.

⁶⁴ Ahmet Çevikbaş, *agm*, s.35.

Türkiye Bosna-Hersek'ten sonra, nüfusunun çoğu Müslüman Arnavut olan Kosova'ya tarihsel süreçte beş asırlık kader birliğinin de etkisiyle yardım etmeyi tarihsel bir görev saymıştır. Balkanlardaki Kosova sorununun çözümü için, Atatürk döneminde olduğu gibi uluslararası ilişkilerini ve millî çıkarlarını ön planda tutarak barışçıl bir çizgi ile kalıcı bir barış ve istikrar sağlanması doğrultusunda Kosova'da sürdürülen insan hakları ihlalleri ve şiddete karşı uluslararası harekâta destek vermiştir.

Türkiye, Kosova'da yaşanan insanlık dramına bir çözüm bulmak amacı ile ilk günden itibaren girişimlerde bulunmuştur. Bu sırada Anayasa'nın 92'nci maddesi gereğince uluslararası toplumun düzenleyeceği bir harekâta katılmak için adımlar atmıştır. Bu kapsamda 8 Ekim 1998'de dönemin hükümeti, konuyu TBMM'ye getirmiştir. Bu çerçevede mecliste görüőülen Başbakanlık Tezkeresi, TBMM tarafından oybirliği ile onaylanmıştır. Böylece Türk ordusunun yurtdışına gönderilmesine izin verilmiştir.⁶⁵

Türkiye Kosova'ya yönelik harekâta, 8 Aralık 1992 tarihindeki 205 ve 8 Ekim 1998'de kabul edilen 596 Sayılı karar ile katılım sağlamıştır.⁶⁶ Konu ile ilgili Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan deklarasyonda, Türk ordusunun TBMM'nin aldığı 205 Sayılı Karara dayanarak Kosova operasyonuna katıldığı belirtilmiştir.⁶⁷ 1992 yılında Bosna sorunu sebebiyle TBMM tarafından kabul edilen 205 Sayılı Karar ile Yugoslavya konusunda Birleşmiş Milletler tarafından alınacak herhangi bir karara istinaden Türk Silahlı Kuvvetleri'nin

⁶⁵ Tezkereye ilişkin oturum ve tartışmalar için bk.: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı 20. Dönem 4. Yasama Yılı 4. Birleşim 08/Ekim /1998 Perşembe", *TBMM'nin 596 Sayılı Kararı*, 13/10/1998 Tarih ve 23492 Sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁶⁶ TBMM'nin 8 Aralık 1992 Tarih ve 205 Sayılı Kararı (10 Aralık 1992 Tarih ve 21431 Sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir) için bkz.; "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ükelere Gönderilmesine İzin Verilmesine Dair [18.12.1992 gün ve 205 Sayılı Karar], http://www.tbmm.gov.tr/tbmm_kararlari/karar205.html; (Erişim Tarihi: 07 Şubat 2019).

⁶⁷ "Türk uçakları harekâta TBMM'nin 18.12.1992 gün ve 205 sayılı kararına göre iştirak etmektedirler. Harekâta katılan uçaklara verilecek görevler, Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanlığı tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle Türk uçaklarına taarruz veya savunma görevi de anılan komutanlıkça tahsis edilmektedir." Ayrıntılı bilgi için bk.: M. Aşık, (8 Haziran 1999). "NATO'ya Katkımız", *Milliyet*, 8 Haziran 1999, <http://www.milliyet.com.tr/1999/06/08/t/yazar/asik.html>; (Erişim Tarihi: 07 Şubat 2019).

kullanılabileceği ifade edilmiştir. Bu karardan dolayı hükümet Kosova sorununda da bu maddeyi işletebileceğini öngörmüştür.⁶⁸

TBMM kararından sonra Türkiye, Kosova Hava Harekâtına 10 adet F-16 savaş uçağı ile katılmıştır. Bu uçaklar NATO emrinde İtalya'nın Ghedi Hava Üssü'nde görev yapmıştır. Türk Hava Kuvvetleri'ne ait savaş uçakları, Kosova Operasyonu sürecinde, toplam 444 sorti kapsamında 2.000 saat uçuş gerçekleştirmiştir. Ayrıca Türkiye NATO'nun talebi kapsamında; sekiz F-16 ile 3 tane KC-135 tanker uçağını müttefiklerin emrine vermiştir. İlave olarak Balıkesir, Çorlu ve Bandırma hava üslerini müttefik uçaklarının kullanımına açmıştır.⁶⁹ Bu kapsamda NATO tarafından Bandırma'ya otuz altı F-16, Balıkesir'e altmış iki F-15 ve Çorlu'ya dokuz tanker uçağının gelmesi planlanmıştır. Bandırma'ya 12 adet F-16 uçağının gelmesine müteakip, barış anlaşması imzalandığından, geri kalan uçakların gelişi durdurulmuş ve gelmiş olan uçak ve malzemeler geri çekilmiştir. Bunlara ilave olarak, Akdeniz'deki bir savaş gemisi ile bir mayın arama gemisi NATO emrine tahsis edilmiştir.⁷⁰

Türkiye, Arnavutluk'ta bir askerî inzibat takımı, Makedonya'da bir piyade takımı ile barışa katkı ve destek sağlamıştır. Azerbaycan ve Gürcistan birer takım ile Kosova Türk Tabur Görev Kuvveti bünyesinde görev yapmak için talepte

⁶⁸ Bununla birlikte bir başka tartışma daha gündeme gelmiştir. Çokuluslu gücü oluşturacak kuvvetlerin operasyonlar sırasında Türk topraklarını kullanmaları için de TBMM'nin hükümete yetki vermesi gerektiği ileri sürülmüştür. Gerek 205 gerekse 596 Sayılı Karar metinlerinden anlaşılacağı üzere, bu kararlar silahlı kuvvetlerin yurtdışına gönderilmesine ilişkindir. Oysa 1999 bunalımı sırasında çokuluslu gücün Türkiye'deki üslerden yararlanması gerektiğinde bu yararlandırmanın hangi yetki çerçevesine oturtulacağı tartışma konusu olmuştur. <http://www.radikal.com.tr/1999/05/18/yazarlar/turtar.html>; <http://www.radikal.com.tr/1999/05/27/yazarlar/turtar.html>.

⁶⁹ Muharrem Gürsoy, Kosova'nın Balkanlar'daki Jeostratejik ve Jeopolitik Konumu ve Kosova'daki Türk Varlığının İncelenmesi, Harp Akademileri Komutanlığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s.40-65; USA Department of Defence, Kosovo/Operation Allied Force After-Action Report, Report to Congress, Washington, 31 January 2000, s.30-50.

⁷⁰ Türk Hava Kuvvetleri, *Bosna-Hersek ve Kosova Hava Harekâtı*, Hava Basımevi, Ankara, 2001, s.63.

bulunmuştur. Takımlar; 1 Eylül 1999'da Türkiye'ye gelmiş ve Türkiye'de eğitime tabi tutularak 28 Eylül 1999'da Kosova'ya intikal etmiştir.⁷¹

Kosova operasyonu süresince Arnavutluk ve Makedonya üzerinden Türkiye'ye 18.000 mülteci gelmiştir. Ayrıca Türkiye, Arnavutluk'taki mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bölgeye bir Hizmet Bölüğü göndermiştir. Bunun yanında Türkiye, Makedonya ve Arnavutluk'ta iki adet mülteci kampı kurmuş ve her kampta 3.200 kişinin ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁷²

Birleşmiş Milletlerin 1160 sayılı kararı gereği Türkiye Sırbistan'a ambargo uygulamaya başlamıştır. Ayrıca bu kapsamda Türkiye, ambargonun kontrolü için Sırbistan üzerinde askerî uçuşlar gerçekleştirmiştir.⁷³

Türkiye, NATO müdahalesi sonrasında Kosova'da barışı korumak amacıyla yerleştirilen NATO Kosova Gücü'ne (Kosovo Force-KFOR) (KFOR) Prizren, Mamuşa, Dragoş gibi Türkler'in yaşadığı bölgelerde görev yapmak, güvenli bir ortam tesis etmek, yerel ve uluslararası kuruluşlarla iş birliğini geliştirmek ve Kosova Güvenlik Kuvvetleri'nin gelişmesine ve eğitimine destek sağlamak amacıyla Tabur seviyesinde birlik görevlendirerek Kosovaya desteğini devam ettirmiştir. Hâlen Prizren'de konuşlu 369 personelden oluşan Kosova Türk Temsil Heyeti Başkanlığı, kendisine bağlı bir Motorlu Piyade Bölüğü, altı İrtibat ve İzleme Timi ve destek unsurları ile NATO'nun Kosova'da yürüttüğü harekâtı desteklemekte ve Kosova Silahlı Kuvvetlerine eğitim desteği sağlamaktadır.⁷⁴

4. NATO'nun Barışı Destekleme Harekâtı'nın Sonuçları

⁷¹ "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları", http://www.tsk.mil.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_6_Turkiyenin_Barisi_Destekleme_Harekatina_Katkilari/konular/Turk_Silahli_%20Kuvvetlerinin_Barisi_Destekleme_Harekatina_Katkilari.htm; (Erişim Tarihi: 10 şubat 2019).

⁷² Fuat Aksu, "Kosova Krizinde Türkiye'nin Dış Politikası", *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2010, Cilt III, Sayı 1, ss.51-89.

⁷³ "BM Güvenlik Konseyi 31 Mart 1998 Tarih ve 1160 Sayılı Kararı", <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/090/23/PDF/N9809023.pdf?OpenElement>; (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

⁷⁴ <https://www.kkk.tsk.tr/bdh.aspx> (Erişim Tarihi: 25.06.2021); <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-silahli-kuvvetlerinden-dunya-barisina-katki/1019887> (Erişim Tarihi: 25.06.2021).

NATO harekâtından sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından alınan 1244 sayılı karar⁷⁵ kapsamında, Kosova'da Uluslararası Barış Gücü görevlendirilmiştir.⁷⁶ Uluslararası Barış Gücü 1999 yılı Haziran ayından itibaren görev yapmaya başlamıştır. Barış Gücünün göreve başlaması ile Kosovalı Arnavutlar evlerine dönmeye başlamıştır. Kosova'da İngilizler, Amerikalılar, Almanlar, Fransızlar ve İtalyanlar tarafından askerî kuvvetler konuşlandırılmıştır. Türkiye'de bir Tabur Görev Kuvveti ile bölgede görev almıştır.⁷⁷

NATO operasyonundan sonra Kosova'da, 28 Ekim 2000 tarihinde yerel seçimler yapılmıştır. Bu seçimleri, İbrahim Rugova'nın partisi Kosova Demokratik Ligi (LDK) kazanmıştır. Bu sırada 1 Nisan 2001 tarihinde Sırbistan Devlet Başkanı Slobodon Miloseviç, çeşitli yolsuzluk iddiaları sonucu tutuklanmıştır. 17 Kasım 2001 tarihinde yapılan Kosova'daki ilk genel seçimleri de yine İbrahim Rugova'nın Başkanlığı'nı yaptığı Kosova Demokratik Ligi (LDK) kazanmıştır. Şubat 2002'de Kosova'da cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimini İbrahim Rugova kazanmıştır. İbrahim Rugova cumhurbaşkanı seçildikten sonra Bayram Recebi'yi başbakanlık görevine getirmiştir.⁷⁸

Kosova'da yaşanan olaylardan sonra Sırp ve Kosovalı yöneticiler 14 Ekim 2003 tarihinde Viyana'da bir araya gelmiştir. Birleşmiş Milletlerin gözetiminde

⁷⁵ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 1244 (1999) sayılı kararı (Özet); Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin bu kararına göre Kosova'da uluslararası güvenlik varlığının konuşlandırılıp görev yapması ve uluslararası sivil varlığın uygulamaya geçmesi için olanaklar yaratılmış, çok uluslu, çok kültürlü ve çok dinli bir Kosova toplumunun yeniden yapılandırılmasına geçilmiştir. Bu kararın amacı, Kosova halkına karşı yürütülen şiddet eylemlerine son vermek, barışı sağlamak, bölgedeki durumun uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit olmaması için uygun bir ortam ve gereken koşullar yaratmaktadır. (Bu karar, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 10 Haziran 1999 tarihinde yapılan 401'inci Toplantısında kabul edilmiştir.) Karar metni için bk. A/RES/63/3, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/470/97/PDF/N0847097.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

⁷⁶ Noam Chomsky, *age*, s.141-177; Julie Kim ve Steven Woehrel, *age*, s.2.

⁷⁷ İskender Özbay vd., *age*, ss.38-39.

⁷⁸ İrfan Kaya Ülger, "Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, 31, ss.39-64; Henry H. Perritt, *Kosovo: The Road to Independence*, Cambridge University Press, 2010, s.111.

yapılan bu görüşmelerde Kosova'nın statüsünün ne zaman ve nasıl gerçekleştirileceğine yönelik yol haritası belirlenmiştir. Bu kapsamda yapılacak müzakerelerin 2005 yılında başlayabilmesi amacı ile Kosova'nın uyması gereken kriterler ortaya konulmuştur. 24 Ekim 2005 tarihinde Kosova'nın statüsüne yönelik görüşmeler başlamıştır. Taraflar arasındaki görüşmelerin idareciliği Martti Ahtisaari tarafından yapılmıştır. Bu arada 22 Ocak 2006'da Rugova'nın hayatını kaybetmesi üzerine Fatmir Seydiu devlet başkanı seçilmiştir. 2006 yılında Ahtisaari'nin gözetiminde Sırbistan ve Kosovalı yetkililer arasında başlatılan ve Kosova'nın statüsünü belirleyecek müzakereler yapılmış, tarafların müzakere platformları arasında bir yakınlaşma sağlanmadan bu müzakereler sona ermiştir.⁷⁹

Müzakerelerden bir sonuç almayan Kosovalı Arnavutlar, 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.⁸⁰ Böylece Kosova Avrupa'nın yeni ülkesi olmuştur.⁸¹ Bağımsızlık ilanından sonra Kosova, dünyadaki 52 ülke tarafından tanınmıştır.⁸² 30 Temmuz 2010 itibariyle Kosova'yı tanıyan devlet sayısı 69'a ulaşmıştır.⁸³

⁷⁹ Fatmir Seydiu: 1951 doğumlu olan Seydiu, İbrahim Rugova'nın ardından Kosova'nın ikinci cumhurbaşkanı seçildi. Kendisi Rugova'nın kurucusu olduğu LDK'da uzun yıllardır başkanlık üyeliği yapan biriydi. Siyaset bilimi doktorası bulunan Seydiu, Priştine Üniversitesi'nde öğretim üyesiydi. Seydiu aynı zamanda Kosova'nın ilk Müslüman Cumhurbaşkanıdır. Seydiu'nun siyasi geçmişi, onun Kosova'nın Batılı yöneticilerince de kabul edilmesinde sorun teşkil etmemiştir. Evli ve üç çocuk babası olan Seydiu, Fransızca ve İngilizce bilmektedir. İskender Özbay vd., *age*, s.41.

⁸⁰ Bildirge metni için bkz. http://www.mfa-ks.net/repository/docs/DEK_PAV_e.Pdf (30.11.2020).

⁸¹ Hashim Taçi: 1968'de Sırlara karşı Arnavut direnişinin kalelerinde biri kabul edilen Drenica bölgesinde doğdu. Henüz ilk gençlik yıllarındayken, Kosova Arnavut Mücadelesi'nin eylemcileri arasına katılan Taçi, 1990'ların sonuna karşı silahlı mücadeleye girişen Kosova Kurtuluş Ordusu'nun (UÇK) siyasi lideri olarak adını duyurdu. Yakalanmamayı başardığı için o dönemde "yılan" kod adıyla anılıyordu. 1999'da bölgedeki gerginlik tırmanırken Fransa'nın Rambouillet kentinde yapılan uluslararası barış görüşmelerinde Kosova Arnavut Heyetinde yer aldı. 17 Kasım 2007 tarihinde Agim Çeku'dan sonra başbakan oldu. Taçi, evli ve bir çocuğu vardır. İskender Özbay vd., *age*, s.43.

⁸² Besfort Rrecaj, "Kosovo After the Declaration of Independence: Admission to UN, EU And NATO", *Croatian International Relations Review*, 2008, Vol. 14 No. 50/51, pp.19-24.

⁸³ Bu devletler ve tanıma tarihleri için bkz. Kosova Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesi: <http://www.mfa-ks.net/?page=2,33>, (30.11.2020).

Türkiye; Kosta Rika, Arnavutluk, Afganistan, ABD ve İngiltere ile Kosova'yı tanıyan ilk ülkelerden biri olmuş ve diplomatik ilişkilerini hemen başlatmıştır.⁸⁴

Sonuç

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ve imparatorlukların dağılmasına etki eden milliyetçilik fikri, ulus devletlerin inşasına etki etmiştir. Bu fikrin etkisiyle merkezî otoritesinin zayıflamasına bağlı olarak Yugoslavya devleti dağılmaya başlamıştır. Bu devletin dağıldığını gören Kosovalıların bağımsızlık talep ve ısrarları Sırp yönetimi ile karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Kosovalı milliyetçilerin taleplerinin reddedilmesi ve Sırbistan'ın bölgedeki uygulamaları bir insanlık trajedisinin yaşanmasına etki etmiştir. Bu kapsamda Kosovalı bir milyon mültecinin çevre ülkelere göçü ve yollarda yaşanan insan görüntüleri üzerine ABD önderliğindeki NATO güçleri tarafından bölgeye yönelik bir hava operasyonuna girişilmiştir.

Türkiye Kosova'da yaşanan gelişmeler üzerine ilk günden itibaren bölgeye yönelik bir askerî operasyon talebinde bulunmuş ve konuyu uluslararası kamuoyunda dile getirmiştir. Bu ortamda Türkiye, NATO kapsamında başlatılan harekâta katılmış ve hava gücü göndermek suretiyle muharebelere destek vermiştir. İtalya'da konuşlu Türk ve NATO hava güçleri vasıtasıyla Sırp unsurları vurulmuş ve barışa zorlanmıştır. Harp harekâtı doğrudan hava gücü ile NATO'nun kara unsurlarına yer verilmeden şekillendirilmiştir. Dünya tarihinde kara gücü kullanılmadan hava unsurları ile sonlandırılan ilk operasyon Kosova harekâtı olmuştur. Neticede etki odaklı operasyonlar ile Sırp unsurlarının stratejik ve kilit noktaları hedef alınmış, barış zorlayıcı güç ile tesis edilmiştir.

⁸⁴ Tayyar Arı-Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası", *Alternatif Politika*, 30 Mayıs 2011, Cilt: 3, Sayı: 1, ss.15-16; İskender Özbay vd., *age*, ss.39-45.

Görüşmeler sonucunda Sırp güçleri bölgeden çekilmiş ve Kosova bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye Sırp güçlerinin Kosova'dan çekilmesinden sonra bölgede asayiş ve güvenliğin tesisi için kara unsurları göndermek suretiyle uluslararası barış gücüne destek olmuştur. Türkiye tarihsel rolü ve kimliğı gereğı Kosova özelinde balkanlarda istikrar ve barışın egemen olmasını sağlamak insanî sorumluluğunu yerine getirmek için operasyonlarda yer almıştır. Bu çerçevede Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün belirlediğı dünyada barışı tesis etme anlayışının bir sonucu olarak; etkin ve dengeli bir siyasetle Kosova'nın yanında yerini almış ve onların bağımsız bir devlet inşa etme sürecinde yanlarında olmuştur. Türkiye; Kore Harbi ile başlayan uluslararası barışı tesis etme anlayışının bir yansıması olarak Kıbrıs ve Bosna-Hersek hareketlerinden sonra Kosova harekâtına muharip güç göndermek suretiyle siyasal dengenin kuruluşunda önemli bir yer edinmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Ağır B.S., "Güvenlik ve Göç Kavşağında Kosova" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 69(3).
- Aksu F. (2010), "Kosova Krizinde Türkiye'nin Dış Politikası", *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt III, Sayı 1.
- Alpkaya G. (1999), *NATO Müdahalesi Üzerine*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara.
- Arı T.-Pirinççi F. (2011). "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası", *Alternatif Politika*, Cilt: 3, Sayı: 1.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I, II.
- Ball, P., Betts W., Scheuren F., Dudukovich J. And Asher J. (2009), "Killings and Refugee Flow in Kosova, March-June 1999", Ewa Tabeau (ed.), *Conflict in Numbers: Casualties of the 1990s War in the Former Yugoslavia, 1991-1999* (Belgrade: Helsinki Committee for Human Rights in Serbia).
- Barışın Güvencesi Mehmetçik Kosova'da (2012), *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Sayı: 412, Ankara.
- Bieber F. (2002), "Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering," *Rethinking History*.
- Bora T. (1991), *Milliyetçiliğın Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul.

- Chomsky N. (2002), *Yeni Askeri Hümanizm*, çev.: Faruk Aydın, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Clark H. (2001), "Sivil Resistance in Kosovo", *Slavic and East European Journal*, Vol 45, No 4.
- Çakmak H. (2004), *Uluslararası Krizler ve TSK*, Platin Yayıncılık, Ankara.
- Çevikbaş A. (2011), "Müttefik Güç Harekâtı İnsani Müdahalelerin Bir İstisnası mıdır? NATO'nun Kosova'ya Yönelik Harekâtının Uluslararası Hukuk ve Askerî Bakış Açılarında Değerlendirilmesi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2.
- Daalder I. H. and O'hanlon M. E. (2000), *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Dalar M. (2008), "Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Yıl:9, Sayı:16.
- Debray R. (2001), "Bir Gezginden Cumhurbaşkanı Açık Mektup", Tarık Ali (der.) *NATO'nun Balkan Seferi*, Om Yayınları, İstanbul.
- Djilas A. (1998), "Imagining Kosovo", *Foreign Affairs*, Vol.77 (5).
- Emiroğlu H. (2007), "Kosova'nın Statüsü Sorunu ve Çözüm Olasılıkları", *Global Strateji Enstitüsü Dergisi*, Ankara, S.8.
- Emiroğlu H. (2006), *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu*, Orient Yayınları, Ankara.
- Friedrich J. (2005), "UNMIK in Kosovo: Struggling with Uncertainty", *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 9.
- Gedik Ö., Köküarı İ. (2014), "14 Aralık 1995 Dayton Anlaşması ile Oluşturulan Hükümet Biçiminin Bosna Pratiğindeki Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XVIII, S.1-2.
- Gow J. (1991), "Deconstructing Yugoslavia", *Survival*, Cilt 33, No.4.
- Guicherd C. (1999), "International Law and the War in Kosovo", *Survival*, Vol. 41, No.2.
- Günel A. (2007), "Nihai Statüsünün Belirlenmesi Aşamasında Kosova", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.
- Gürün K. (1983), *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Hagen W.W. (1999), "The Balkans' Lethal Nationalisms", *Foreign Affairs*.
- International Crisis Group (ICG) (2001), *After Milosevic, A Partical, Agenda for Loasting Balkans Peace*, ICG Press, Brüksel.
- Kay S. (2002), "Air Power and Allied Action: The Lessons of Modern War", *Contemporary Security Policy*, Vol 23, No 1.

- Johnstone D. (2008), "Fools Crusade Yugoslavia, Nato And Western Delusins", *Monthly Review Pres*, New York.
- Kaptan A. (2008), *Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Kaser K. and Halpern J.M. (1998), "Historical Myth and the Invention of Political Folklore in Contemporary Serbia" *The Anthropology of East Europe Review*, No:1.
- Ker-Lindsay J. (2009), "From autonomy to independence: the evolution of international thinking on Kosovo, 1998-2005." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11.2.
- Kim J. ve Woehrel S. (2008), "Kosovo and U.S. Policy: Background to Independence", *CRS Report for Congress*.
- Kubo K. (2010), "Why Kosovar Albanians Took Up Arms against the Serbian Regime: The Genesis and Expansion of the UÇK in Kosova", *Europa-Asia Studies*, 62(7).
- Lamb M.W. (2002), "Operation Allied Force Golden Nuggets for Future Campaigns", *Maxwell Air Force Base, Air University Press*, Alabama.
- Maliqi S. (1998), *Kosova Seperate Worlds Reflections and Analyses 1989-1998*, Prishtina: Dukagjini Publishing House.
- Malcolm N. (1998), *Kosovo: A Short History*, London, New York University Press.
- Manavoğlu Z. (2008), "NATO'nun Kosova'ya Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Açısından Geçerliliği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 4, No: 14, s.27-51.
- Mclaughlin, G. (2002), "Rules of Engagement: Television Journalism and 'NATO's Faith in Bombing' During Kosovo Crisis 1999", *Journalism Studies*, Vol.3, Number 2.
- Mengiler Ö. (2014), *Çatışmadan Barışa Birleşmiş Milletler Barışı Kurma Komisyonu*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Mert B., Sarıoğlu K. (1999), "Kosova'nın Dünü ve Bugünü", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, *Ankara Üniversitesi Basımevi*, Ankara.
- Mertus J.A. (2009), "Operation Allied Force: Handmaiden Of Independent Kosova", *International Affairs*, 85:3.
- Murphy R. (2007), *UN Peacekeeping in Lebanon, Somalia, and Kosovo*, Cambridge University Press, New York.
- Özbay İ., Ünalp R., Turan B. (2009), *Geçmişten Günümüze Kosova Tarihi ve Türkiye-Kosova İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Perritt H.H. (2010), *Kosovo: The Road to Independence*, Cambridge University Press.

- Pinter H. (2001), "Sırbistan'da NATO Eylemi", *NATO'nun Balkan Seferi*, (der. Tarık Ali), İstanbul, Om Yayınları.
- Radan P. (2002), "The National Question and Internal Administrative Borders in Yugoslavia", *The Break up of Yugoslavia and International Law*, New York.
- Robbins C.A., Ricks T.E. and King N.Jr. (1999), "Milosevic's Resolve Spawned Unity, Wider Bombing List in NATO Alliance," *Wall Street Journal*.
- Rrecaj B. (2008), Kosovo After the Declaration of Independence: Admission to UN, EU And NATO, *Croatian International Relations Review*, Vol. 14 No. 50/51.
- Sancaktar C. (2004), "Avrupa'da Bir Kriz: AB ve ABD Arasında Bosna-Hersek Cumhuriyeti", *Stratejik Öngörü*, Sayı 3.
- Samary C. (1995), *Parçalanmış Yugoslavya ve Bosna'da Etnik Savaş*, Yazın Yayıncılık, Türkçesi: Bülent Tanatar, İstanbul.
- Savaş H. (2001), "Dünü ve Bugünüyle Kosova Sorunu", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas, C.25, S.1.
- The Independent International Commission on Kosovo (2000), *Kosova Report: Conflict, International Response and Lessons Learned*, Oxford, Oxford University Press.
- Tılıç L.D. (1999), *Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Tırpak J.A. (1997), "Deliberate Force," *Air Force Magazine*.
- Tosun F. (2009), *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı, Yeni Devlet Oluşumu: Kosova ve KKTC/GKRY Örnekleri*, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp/Harekât Hukuku Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Türbedar E., Sadi Ç., Hasan K. (2007), "Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Ayrılmak: Kosova Emsal Teşkil Eder mi?", *Stratejik Analiz Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 97.
- Türkoğlu E. (2001), "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", *Balkan Diplomasisi*, Derleyen: Ömer E. Lüttem, Birgül Demirtaş Coşkun, ASAM Yayınları, Ankara.
- TBMM'nin 596 Sayılı Kararı, 13/10/1998 Tarih ve 23492 Sayılı Resmî Gazete.
- Uzgel İ. (2010), "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası (II. Cilt: 1980-2001)*, editör: Baskın Oran, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- UN Doc., S/RES/1160 (1998), 31 March 1998.

- Ülger İ.K. (2016), "Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Van De R.R. (1999), *Frontdiplomaten. Confrontaties Met Internationale Hoofdrolspelers*, Uitgeverij Balans, Issue 1.
- Vickers M. (1998), *Between Serb and Albanian. A History of Kosovo*, Londra, Hurst&Company.
- Wall R. (1999), "SEAD Concerns Raised in Kosovo," *Aviation Week & Space Technology*, July 26.
- Webber M. (2009), The Kosova War: A Recapitulation, *International Affairs*, 85(3).
- Weller M. (1999), "The Rambouillet Conference on Kosovo", *International Affairs*, Vol. 75, No 2.
- Wheeler N.J. (2000), *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford: Oxford University Press.
- Woodward S.L. (1995), *Balkan Tragedy*, The Brookings Institution, Washington D.C.
- Yılmaz M. (2005), *Kosova Bağımsızlık Yolunda*, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- Youngs T., Oakes M. and Bowers P. (1999), "Kosovo: Operation "Allied Force" *House Of Commons Library*, Research Paper.
- Yürür P. (1999), *Geçmişten Günümüze Kosova Sorunu*, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

İnternet Kaynakları

- <https://theaviationist.com>.
- <https://www.kkk.tsk.tr/bdh.aspx>.
- <http://www.un.org/peace/kosova/sc1160.htm>.
- <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-058e.htm>.
- http://www.tbmm.gov.tr/tbmm_kararlari/karar205.htm.
- <http://www.milliyet.com.tr/1999/06/08/t/yazar/asik.htm>.
- <http://www.radikal.com.tr/1999/05/18/yazarlar/turtar.htm>.
- <http://www.radikal.com.tr/1999/05/27/yazarlar/turtar.htm>.
- http://www.tsk.mil.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_6_Turkiyenin_Barisi_Destekleme_Harekatina_Katkilari/konular/Turk_Silahl%C4%B1_Kuvvetlerinin_Barisi_Destekleme_Harekatina_Katkilari.htm.
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-silahli-kuvvetlerinden-dunya-barisinakatki/1019887>.

Davud KAPUCU

Kosova Krizinin Çözümünde, NATO'nun Barışı Destekleme Harekâtına Türkiye'nin Katkıları

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/090/23/PDF/N9809023.pdf?OpenElement>.

http://www.mfa-ks.net/repository/docs/DEK_PAV_e.pdf

[http://www.mfa-ks.net/?page=2,33,](http://www.mfa-ks.net/?page=2,33)

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 29.04. 2021

Kabul Tarihi: 04.07. 2021

Article Type: Research article

Submitted: 29.04. 2021

Accepted: 04. 07. 2021

Yaşar SEMİZ¹ - Güngör TOPLU²

BARKER RAPORU: ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE İKTİSADİ KALKINMAYI HIZLANDIRMAK AMACIYLA YABANCI UZMANLARA HAZIRLATILAN ÖRNEK İNCELEME

Öz: İkinci Dünya Savaşından sonra Marshall Planı çerçevesinde alınacak yardımla gelişmeye başlayan Türk- Amerikan İlişkileri, Türkiye'nin Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development "IBRD") ve Uluslararası Para Fonu'na (International Money Fund "IMF") üye olması ile gelişmeye devam etmişti. Bu gelişmelerin ardından 1950 öncesi CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) iktidarının son Hükümeti olan Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığı döneminde Türk ekonomisinin kalkındırılması için incelemeler yapmak üzere Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasından bir uzman heyet davet edilmiş, Banka da James M. Barker başkanlığındaki bir heyeti Türkiye'ye göndermeye karar vermişti. Demokrat Partinin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından Haziran 1950 de Ankara'ya gelerek çalışmalarına başlayan heyet üyeleri, 8 Eylül 1950'de Türkiye'den ayrılmıştı. Heyetin hazırladığı rapor 15 Mayıs 1951'de Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Başkanlığına teslim edilmişti. Rapor, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından da gözden geçirildikten kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı

¹ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, ysemizselcuk@edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9204-8014>

² Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, gtoplu@selcuk.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0511-3528>

Celal Bayar'a iletilmişti. Rapor Türkiye'de de bir uzman heyeti tarafından incelendikten sonra Başbakanlık makamına sunulmuştu. Rapor, iki kısım ve on üç fasıldan oluşmaktadır. İlk kısımda Türkiye'nin Ekonomik problemleri, tarihi gelişimi ile birlikte belirtilmekte, ikinci kısımda ise izlenmesi gereken politikalar ve uygulanacak programın finansmanı ele alınmaktadır. Raporun öngördüğü tavsiyeler iki büyük başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki, iktisadi kalkınmayı engelleyen unsurların tashihine ait tedbirlerdir. İkincisi ise, Türkiye'nin ihtiyaçlarına ve imkânlarına uygun bir iktisadi kalkınma programının hazırlanmasıdır. Birinci grupta iktisadi işlerde koordinasyon ve daha iyi bir yönetim mekanizmasının kurulması, ikinci grupta da tarım alanına ait sorunlarla teknik ve idari personel yetiştirilmesine ağırlık verilerek dengeli bir kalkınmanın şartları incelenerek öneriler yapılmaktadır. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından hazırlanan raporun Banka ile Türkiye arasında mâli ve teknik yardım konusundaki müzakerelere esas olması bekleniyordu. Ancak Banka ve Hükümet arasında bazı konularda görüş farkları belirmiş ve arzu edilen iş birliği tam olarak gerçekleşmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, Barker, Türkiye, Kalkınma, Rapor, Menderes Hükümeti

Barker Report: A Case Study Prepared by Foreign Experts to Accelerate Economic Development in the Transition to Multi-Party Life

Abstract: Turkey-US Relations, which started to develop after the World War II with the aid to be received within the framework of the Marshall Plan, continued to promote with the membership of Turkey in the International Bank for Reconstruction and Development and the International Monetary Fund. After these developments, an expert committee from the International Bank for Reconstruction and Development Bank was invited to conduct investigations for development of the Turkish economy during the Prime Ministry period of Şemsettin Günaltay, the last government of the CHP government before 1950, and the Bank had decided to send a committee to Turkey under the presidency of James M. Barker. After Democrat party came to power with the elections held on May 14, 1950, the members of the committee who came to Ankara started its work in June 1950 left Turkey on September 08, 1950. The report prepared by the committee was submitted to the International Bank for Reconstruction and

Development on May 15, 1951. The report was submitted to Celal Bayar, the President, shortly after it was reviewed by the Bank. The report was also submitted the Prime Minister's office in after being examined by an expert committee in Turkey. The report consists of 2 parts and 13 chapters. In the first part, Turkey's economic problems are stated along with the historical development, and in the second part, the policies to be followed and the financing of the program to be implemented are discussed. Recommendations set up by the report can be grouped under two main headings. The first of these is the measures for the correction of the factors that prevent economic development. The second is the preparation of an economic development program suitable for needs and capabilities of Turkey. In the first group, the coordination and establishment of a better management mechanism in economic affairs, and in the second group, the problems related to the field of agriculture and the training of technical and administrative personnel are emphasized, and the conditions of a balanced development are examined and recommendations are made. The report prepared by the International Bank for Reconstruction and Development was expected to be a basis to the negotiations on financial and technical assistance between Turkey and the Bank. However, at the end of the initial contacts between the Bank and the Government, some dissents emerged and the desired cooperation was not fully carried out.

Keywords: International Bank for Reconstruction and Development, Barker, Turkey, Development, Report, Menderes Governmen

Giriş

İkinci Dünya Savařı'na girmemesine raęmen ekonomik olarak savařtan en çok etkilenen űlkelerden birisi de Tűrkiye'dir. Tűrkiye, savařın sona ermesiyle birlikte bir taraftan kendi içinde ekonomik toparlanma gayretleri içine girerken dięer taraftan da yeniden yapılanan dűnyada Batı Bloęu içinde yer alarak iktisadi yardım alabilmek için arayıřlara bařlamıřtı. Bu ortamın altyapısı için hazırlanan "1946 İvedili Beř Yıllık Sanayi Planı"; içinde yer alınmak istenilen Batı Bloęu tarafından, Tűrkiye'de uygulanmakta olan devletçilik politikasının bir devamı nitelięini tařıdığını ve yabancı sermaye sahiplerinin Tűrkiye'ye yatırım yapması için yeterli olmadığı gerekçesi ile kabűl gormedi. Bir yıl sonra Kemal Sűleyman Vaner űncűlűęindeki bir heyete "1947 Tűrkiye iktisadi Kalkınma Planı"

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

(Vaner Planı) hazırlatıldı. Plan, 1946 İvedili Sanayi Planı'nun aksine, sanayi yerine tarım sektörüne öncelik vermekte, dış kaynaklara ve ekonomide özel kesime dayalı bir gelişmeyi hedefleyerek, ulaşım ve haberleşme gibi altyapı yatırımlarında yoğunlaşmayı öngörmekteydi. Ulaşım ve haberleşme yatırımlarına öncelik verilmesinin arkasındaki temel mantık, tarımsal ürün ve hammaddelerin dış pazarlara transferi önündeki engelleri kaldırmak ve üretimdeki metalaşma sürecini hızlandırmaktı. Finansmanının yüzde 50'sini iç, yüzde 50'sini dış kaynaklardan sağlaması düşünülmekteydi. Ancak bu plan da uluslararası yardımlar için yeterli bulunmadığı için resmi olarak uygulamaya konulamadı. Bu gelişmenin ardından Türkiye, Batı Dünyası ile irtibatını sürdürebilmek ve tarımsal gelişmeyi sağlayabilmek için 1947 yılında Amerika'dan Marshall Planı'nı kapsamına alınması istedi. Tarımsal makine ve teçhizat alımı için 615 milyon dolar yardım yapılması talebinde bulundu. Uluslararası ilişkilerde kısa sayılabilecek bir süre içinde Amerikan hükümeti tarafından Türkiye'nin isteği uygun görüldü. Türkiye, Yardımlara daha kolay ulaşabilmek için 1 Şubat 1947'de de International Bank for Reconstruction and Development (IBRD- Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'na, 11 Mart 1947'de de International Money Fund (IMF) - Uluslararası Para Fonu'na üye olundu³. Bu gelişmelerin ardından 4 Temmuz 1948'de ABD ile imzaladığı Ekonomik İş Birliği Antlaşması⁴ ile Marshall Yardımından faydalanmaya başladı ve 1947- 1950 yılları arasında 496 milyonu bağış, 328 milyonu da kredi olmak üzere toplam 824

³19 Şubat 1947 tarihli oturum, 19.2.1947 Tarihli ve 5016 Sayılı Milletlerarası Para Fonu ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına Katılmak İçin Hükümete Yetki Verilmesine Dair Kanunun, *TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8*, 14 Şubat 1947 44. Birleşim, 168-169.; *TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C. 4, Toplantı 1*, 19. Şubat 1947 46. Birleşim, 248, 255, 261 ve 289.; Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic- A Case Study in National Development*, Harvard University Press, (Cambridge, Massachusetts 1963), Chronology, s. 310.; Erdiç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişime Tarihi (1914– 2001)*, 6. Bs., (Ankara: İmaj Yayınları, 2001), 122.

⁴*Cumhuriyet ve Son Posta*, (5 Temmuz 1948); Anlaşmanın mecliste onaylanması *Cumhuriyet ve Son Posta*, (9 Temmuz 1948); "Türk- Amerikan Dostluğunu Kuvvetlendiren Anlaşma", (Baş yazı) *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1948

milyon (294 milyon dolar) yardım aldı⁵. Bu gelişmelerin ardından önce American Standart Oil Şirketi'nden Max Weston Thornburg'un başkanlığında bir heyet, ardından da Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'na bağlı bir heyet Türkiye'ye davet edildi. Thornburg Heyeti 1949 - 1950 yıllarında yaptığı incelemeler sonucunda 1949 yılında "*Türkiye Nasıl Yükselir?*" ve 1950 yılında yazdığı "*Türkiye'nin Ekonomik Durumunun Tenkidi*" adlı iki çalışmayı rapor olarak hükümete sunmuřtu⁶. Raporun ardından Türkiye'ye çok sayıda yabancı uzmanın gelmesine rağmen önerileri çok fazla dikkate alınmamış dolayısıyla da kalkınmada beklenen fayda saęlanamamıřtır⁷.

Türkiye, 1949 yılında yardım için Dünya Bankasına da başvurmuş, Banka aynı yıl James Barker başkanlığında bir heyeti incelemeler yapmak üzere Türkiye'ye göndermiştir. Barker ilk tespitlerinin ardından ülkesine dönerken ikinci gelişinden sonra raporunu sunacağını ifade etmişti. Ancak Türkiye'de 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimleri büyük bir ekseriyetle Demokrat Parti kazanınca CHP iktidarı devretmek zorunda kaldı.

Seğimlerinden sonra Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'na bağlı heyet bu kez Demokrat Parti Hükümetinin daveti üzerine ikinci kez 15 kişilik bir ekiple Türkiye'ye gelerek Türkiye'de ekonominin içinde bulunduğu durumla ilgili incelemeler yapmış, incelemelerinin sonucunda geniş bir rapor hazırlayarak Mayıs 1951'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a sunmuştu. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Heyeti'nin Başkanı Barker'in adı ile bilinen rapor, Demokrat Parti'nin on yıl süren iktidarı döneminde hükümet politikalarına önemli ölçüde yön vermiştir. Bu çalışmada, Barker Heyeti'nin Türkiye'ye gelişi, incelemeleri, sundukları rapor ve raporun Türkiye üzerindeki etkileri incelenecektir.

⁵Refii Şükrü Suvla, "Türkiye ve Marshall Planı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 10, S. 1-4, (İstanbul 1949), 162- 165.; Esat Şibay, "Marshall Planı ve Türkiye", *Çalışma*, S. 27, (s. 11- 16), (Nisan, Mayıs, Haziran 1949), 11- 19, "Türkiye'de Marshall Planı", *Türkiye İktisat Mecmuası*, S. 42, (Ocak 1952), 42- 49., s. 48'de toplam alınan yardım (nakit ve malzeme yardımı) 1.411 milyon olarak görölüyor.

⁶ Yaşar Semiz, Güngör Toplu, "Cumhuriyet Döneminde Amerikan Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi: Thornburg Raporu", *Toplum Bilimleri Dergisi - Journal of SocialSciences*, Aralık / December 2019, 27, 455-484.

⁷ Üç yıldız (rumuz), "Türkiye'nin İktisadi Kalkınması", *Yeni İstanbul*, (3 Ocak 1950), 3.

Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ile İrtibata Geçilmesi

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında gerek kendi imkânları ile gerekse yabancı uzmanlara hazırlattığı raporlardan istediği neticeleri alamamasına rağmen Batı ile iktisadi ilişkileri kesmedi. Avrupa Ekonomik Konseyi ile iş birliği için girişimleri sürdürülmüştü.⁸ Yardımın ön şartı gibi görülen ticaretin serbestleştirilmesi⁹, özel teşebbüsün canlandırılması¹⁰ ve dış yardımın daha kolay bir yolla alınabilmesi için kurulan Sanayi Bankası aracılığıyla Milletlerarası Bankadan yardım alınabilmesi çalışmalarına aralıksız devam etmişti¹¹.

Türkiye, 1949 yılında üyesi bulunduğu Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası¹² ile irtibata geçerek ülkenin iktisadi kalkınması hakkında incelemeler yapmak üzere bir heyet göndermesi talebinde bulunmuştu¹³. Bu talep üzerine Uluslararası Banka, borç verme bürosundan G. Stewart Mason ve William Diamond ile İktisadi Bürodan E. Harison Clarck'ı Türkiye'ye gönderme kararı almıştı. Heyet Türkiye'nin iktisadi bakımdan kalkındırılması çerçevesinde hükümetle görüşmeler yapmak ve bir program dâhilinde Uluslararası Banka tarafından hangi projelerin desteklenebileceği konusunu belirlemek amacıyla 16 Ocak 1949'da dört hafta süre ile görev yapmak üzere Türkiye'ye gelmeye karar vermişti¹⁴. Mason, Diamond ve Clarck'ın ardından Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Müdür Yardımcısı M. Lee Garner başkanlığında bir heyet daha Türkiye'ye gelmişti¹⁵.

⁸*Yeni İstanbul*, (3 ve 4 Ocak 1950), 3.

⁹ Üç yıldız (rumuz), *Yeni İstanbul*, (12 Ocak 1950), 3.

¹⁰ Bir yıldız (rumuz), *Yeni İstanbul*, (15 Ocak 1950), 3.

¹¹*Yeni İstanbul*, (1 Ocak 1950), 3.

¹² Bedri Gürsöy, "Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası", *Yeni İstanbul*, (5 Nisan 1950), 5.; Bankanın kuruluşu ve faaliyet alanı ile ilgili bakınız *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 7, (İstanbul 1952), 252- 256.

¹³Osman Okyar, "Türk Devlet Planı Meselesi", *Yeni İstanbul*, (27 Aralık 1949), 3. Okyar, bu yazısını yazdığı dönemde henüz Barker tarafından hazırlanan raporun içeriğinin açıklanmamış olduğunubelirtmektedir.

¹⁴*Yeni Sabah*, (17 Ocak 1949), 3.

¹⁵*Yeni Sabah*, (6 Mart 1949), 1.; Osman Okyar, "Türk Devlet Planı Meselesi", 3.

Garner, incelemelerden sonra heyeti adına yaptığı açıklamada, daha önce Türkiye hakkında çok Şey iŐittiđini, gördükleri ve arkadaŐlarının kendisine verdiği bilgilerin, duyduklarını teyit ettiğini söyledi. Ardından Türkiye'nin iktisadi alanda geniş gelişme imkânlarının bulunduğunu ve öncelikle dünya piyasasında kolay müŐteri bulabileceği zirai alanda ilerleme kaydetmesi gerektiğini, bunun yanı sıra mevcut yolların ve limanların elden geçirilmesi ve yenilerinin ilave edilmesinin bir zaruret olduğunu ifade etti. Bir gazetecinin Türkiye'de ne gibi projeler üzerinde incelemelerde bulduklarını sorması üzerine ise Türk Hükümeti'nin çeşitli sahalarda hazırladığı kalkınma projeleri üzerinde incelemeler yaptıklarını, hükümetin kendilerine verdiği projeler arasında zirai kalkınma, enerji santralleri, yeni endüstri tesisleri, liman ve nakliye işleri gibi projelerin bulunduğunu, incelemelerinin devam ettiğini ve bunlara ait çalıŐmalarla ilgili raporun Washington'da tamamlanacağını belirtmişti. Türkiye'nin projelerin tamamlanması için herhangi bir kredi talebinde bulunup bulunmadığı Őeklindeki soruya ise herhangi bir resmi talebin olmadığını ifade etmekle birlikte bazı projelerini Marshall Planı, bazılarını da Banka kanalı ile finanse etmek istediğini ve esasen Türkiye'nin Kalkınma Bankası ile bir iktisadi iş birliği anlaŐmasının mevcut olduğunu ifade etmiŐti¹⁶. 24 Mart'ta yaptığı açıklamada ise Türkiye'ye verilecek borçla ilgili olarak yakında bir anlaŐmaya varılacağı kannatinde olduğunu aıklamıŐtı¹⁷.

Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası da yıl sonu raporuna ilave olarak Şubat 1950'nin başında yayımladığı raporunda Türkiye'nin iktisadi bakımdan desteklenebilmesi için iki tasarı üzerinde durduklarını, bunlardan ilkinin özel sanayiye yardımda bulunmak olduğunu ancak özel sanayiye yardımcı olabilmek için bir an önce Türkiye'de bir "*Türk Sanayi Bankasının*" kurulmasının gerektiğini, devlete yapılacak desteğin ise önemli lde Türkiye'de ziraati kalkındıracağını ve Türk Hükümetinin talebi üzerine iktisadi gelişmeler konusunda incelemeler yapmak için bir heyetin gönderileceğini yazmıŐtı¹⁸.

Bu gelişmenin ardından hem Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın sağlayacağı kredinin esaslarını tespit etmek üzere bankanın temsilcileri olarak

¹⁶ "Beynelmillel Banka ile Türkiye'nin Münasebet", *Cumhuriyet*, (3 Mart 1949).; *Yeni İstanbul*, (6 Mart 1949), s. 1 ve 3.

¹⁷*Cumhuriyet*, (24 Mart 1949).

¹⁸Nakleden *Cumhuriyet*, (10 Şubat 1950), 1- 3.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

Mr. Johnson ve Mr. Diamond hem de İktisadi İş Birliği İdaresi Tarım Uzmanı Hugh Richine başkanlığındaki bir heyet Türkiye'ye gelmiştir. Hugh Richine, Marshall Planı gereğince Türkiye'ye getirilen zirai aletlerin işleyişi ve kullanılış şekilleri üzerinde Orta ve Batı Anadolu ile Marmara Bölgesi'nde incelemelerde bulunmuştu. 6 Şubat 1950'de ABD Büyükelçiliğinde yaptığı basın açıklamasında o güne kadar Türkiye'ye 2.000 traktörün satıldığını, 2.000 traktörün yolda bulunduğunu, 2.000 traktörün daha sipariş alındığını ifade etmişti. Türk ziraatçısının traktörü kullanmaya çok hevesli olduğunu, hükümetin tarım aletlerini sattığı bürolarda ve çiftçilerin toplanabildiği belirli mekânlarda tarım makineleri kullanımı konusunda çiftçinin aydınlatılmasının önemi üzerinde durmuş, ilerleyen günlerde incelemelerine Doğu ve Güney Doğu vilayetlerinde sürdüreceğini söylemişti¹⁹.

Mr. Johnson ve Mr. Diamond ise Amerikan Başkonsolosluğunda yaptıkları basın toplantısında sanayiciler tarafından kurulması istenen bankaya²⁰ Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın sağlayacağı kredi esaslarının tespiti ve tetkiki ile meşgul olmak üzere Türkiye'ye geldiklerini dile getirmişlerdi²¹.

Bu açıklamalardan kısa süre sonra bir Amerikan gazetesinde "*Yabancı Gözüyle Bugünkü Türk Ekonomisinde Özel Teşebbüsün Yeri*" başlıklı makale yayımlanmıştı. Makalede Türkiye'de Dünya Bankasını idare edenlerin arzusuna uyularak özel teşebbüsün serbestleştirilmesine imkân verileceğine değinilmiş ve bütün endüstri faaliyetlerinin devletin kontrolü altında bulundurulduğu Türkiye'de, devlet adamlarının bu alışkanlıktan vazgeçmeye hazır oldukları belirtilmişti. Yazının devamında Dünya Bankası'nın Türkiye'ye verilmek üzere 50 milyon Dolar civarında bir istikraz için görüşmeleri sürdürdüğünü ve bu rakamın 15 milyon dolarlık kısmının İstanbul ve İzmir Limanı için, 22 milyon dolarlık kısmının Seyhan Nehri üzerinde kurulacak baraj ve sulama kanalları için, 12,5 milyon dolarlık kısmının ise özel teşebbüsün finansmanı için ayrılacağı

¹⁹*Yeni İstanbul*, (7 Şubat 1950), 3.

²⁰ Kastedilen Banka 50 milyon Lira sermaye ile kurulması planlanan Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankasıdır. *Cumhuriyet*, (26 Şubat 1950), 1.

²¹*Yeni İstanbul*, (11 Şubat 1950), 1.

ifade edilmiřti²². Açıklamaların ardından Türk Hükümeti, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan alınacak kredinin detaylarının görüşülmesi için Muammer Çavuşoğlu, Fatin Rüştü Zorlu, Saip Nadi Ergin ve şefik İnan'dan oluşan bir heyeti Amerika'ya göndermeye karar vermiřti²³.

1950 yılının başında Türkiye'ye gelen Amerikan ekonomisinin en önemli simalarından New York Dillon Read Co Şirketinin Meclis İdare Reisi General William Draper, Ankara'da gazetecilere verdiği demeçte Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası heyeti tarafından hazırlanan rapora değinerek "*Johnson ve Barker tarafından hazırlanan plan tahakkuk ettirilirse Türkiye'ye geniş bir Amerikan sermayesinin akacağını*" ancak Amerika'nın Türkiye ile ne şekilde işbirliği yapacağının henüz belli olmadığını dile getirmiřti²⁴.

Bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'de 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde Batı ile iktisadi temaslar kurmaya çalışan ancak henüz bir neticeye ulaşamayan CHP, seçimleri kaybederek görevi Demokrat Parti'ye bırakmıştı. Demokrat Parti seçim çalışmaları sırasında ekonomik alanda CHP'den farklı olarak daha liberal bir iktisadi politika izleyeceğini açıkça dile getirmişti. Onların bu doğrultudaki açıklamaları Batı ile daha kolay irtibat kurulacağı mesajını veriyordu. Nitekim Demokrat Parti, iktidara geldikten sonra ekonomik alanda özel sektör lehine bazı değişiklikler yaptı. Bir taraftan yabancı sermayenin Türkiye'ye gelebilmesi için reform girişimlerine başlandı diğer taraftan da Dünya Bankası ile yeniden irtibata geçildi.

James Barker Heyetinin Türkiye'ye Gelişi

14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından İktidara gelen Demokrat Parti hükümet programında seçim sürecindeki beyanları doğrultusunda dış politikada değişikliğe gidilmeyeceği, Marshall yardımı ve yabancı sermayeden geniş şekilde faydalanılacağı, iktisat teknolojisinin güçlendirilmesinin hızlandırılacağı, Devletçiliğin ancak zaruret halinde sürdürüleceği, ticarete serbestleşmeye gidileceğini açıkladı. Açıklama, Türkiye ile iktisadi işbirliğini geliştirmek isteyen

²²Wall Street Journal gazetesinden nakleden *Yeni İstanbul*, (15 şubat 1950), 2 ve *Yeni İstanbul*, (20 şubat 1950), 3.

²³*Yeni İstanbul*, (20 Mart 1950), 2.

²⁴*Yeni İstanbul*, (15 Ocak 1950), 1.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

başta Amerika olmak üzere Batı Dünyası için önemliydi²⁵. Beyanlar doğrultusunda ilk harekete geçen Amerika'nın Marshall Planı Türkiye temsilcisi Mr. Dorr oldu. Celal Bayar'la görüşen Dorr, görüşmenin ardından yaptığı açıklamada yardımların aksamadan sürdürülebilmesi için alınması gereken tedbirler üzerinde durduklarını beyan etmişti²⁶. Bayar da Marshall Planı konusunda iş birliğinin devam edeceğini açıklamıştı²⁷.

İktidarın fiilen devir ve tesliminin yapıldığı 22 Mayıs günü²⁸ Merkez Bankası, Türk ekonomisinin kalkındırılması için incelemeler yapmak üzere Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan bir heyetin Bankanın davetlisi olarak Türkiye'ye geleceğini duyurdu. Geleceği açıklanan isimler arasında James Barker de yer alıyordu. Barker, 1949'da Türkiye'ye gelmiş olan Uluslararası Bankanın heyeti içinde de yer almış²⁹ ve kendisinden Türkiye'nin iktisadi kalkınmasını sağlayacak bir plan hazırlaması istemişti. Barker, raporunu ikinci gelişinden sonra hazırlayacağını açıklamıştı³⁰. Yeni kurulan Menderes Hükümeti de Dünya Bankası heyetinin faaliyetlerine olumlu yaklaşmış ve Heyet ikinci kez Türkiye'ye gelmişti.

14 kişilik heyet James A. Barker'le birlikte Duke Üniversitesi İktisat Profesörü B. U. Ratchford (İkinci Başkan), Bankacılık Hesap Uzmanı E. Roger Hondeling, Enerji Uzmanı Theodore J. Kauffeld, İktisatçı Robert W. Kerwin, Milletlerarası Tarım Teşkilatı Uzmanı (eski Saskatchewan Üniversitesi Dekanı) Lawrence E. Kirk, Amerika Birleşik Devletlerinde Vanderbilt Üniversitesi Zirai İktisat Profesörü William H. Nicholls, Genel Sağlık Uzmanı William P. H. Lightbody, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Borç Verme Uzmanı Emery E. Olson, Maliye Uzmanı Robert A. Rennie, Bölge Uzmanı ve Etüt Yardımcısı Richard D. Robinson, Milli Ekonomi Hesapları ve Yatırım Uzmanı Murray Ross, İdari Yardımcı Eguene Troy, Sekreter Rosalinde Williams ve bir irtibat memurundan

²⁵Yeni İstanbul ve Yeni Sabah, (30 Mayıs 1950), 1.

²⁶Yeni İstanbul ve Yeni Sabah, (17 ve 18 Mayıs 1950), 1.

²⁷Yeni İstanbul, (19 Mayıs 1950), 5.

²⁸Yeni İstanbul, (22 Mayıs 1950), 1.

²⁹ Barker'in da aralarında bulunduğu o heyette, Gl. William, H. Draper ve Johanson yer almıştı. Yeni İstanbul, (15 Ocak 1950), 3.

³⁰Zafer, (22 Mayıs 1950), 2.

oluşuyordu. Heyet, 18 Haziran 1950'de Amsterdam'dan uğakla İstanbul'a geldi³¹. Onları Havaalanında Türkiye adına Hayrettin Özansoy karşıladı³².

Türk Hükümeti ve Banka tarafından heyetin görevleri; Milli iktisadımızın genel olarak incelenmesi, yatırımların evvela hangi ekonomi sektörlerine ve bu sektörler içerisinde hangi tipte teşebbüslere tahsis edilmesi gerektiği hususunun araştırılması, Türkiye'nin zirai ve sınai istihsalini arttırmaya ve tevzi sisteminin ıslahına yönelik yöntem ve tedbirlerin bulunması, Türkiye'nin kalkınma gayelerine ulaşmasını sağlayacak mali ve idari mekanizmaların tespiti şeklinde açıklandı³³.

Barker, kendisi ile görüşen Anadolu Ajansı muhabirine, Türkiye'ye tekrar gelmekten duyduğu mutluluğu dile getirdikten sonra genel hatlarıyla mensubu buldukları ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 47 ülkenin katılımıyla kurulmuş olan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın kuruluş amaçları ve üstlendiği temel konular hakkında bilgi vermişti. Bu konulardan birisinin, üye ülkelerin ekonomik gelişmelerini kolaylaştırmak maksadıyla incelemeler yapmak ve o ülkelerin daha iyi ekonomik şartlara kavuşmalarını sağlamak için gerekli raporları hazırlamak olduğunu belirtmişti. Türkiye'nin de bu Bankanın bir üyesi olduğuna vurgu yaptı. Türkiye'ye hükümetin daveti üzerine iktisadi alanda incelemeler yapmak üzere geldiklerini, heyette yer alan hiçbir üyenin şahsi veya politik bir amacının bulunmadığının altını çizdi. Hiçbir önyargı barındırmadan üç ay süre ile Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde incelemeler yapacaklarını ve Türkiye'nin ekonomik gelişmesine daha fazla katkı sağlamak

³¹*Cumhuriyet ve Yeni Sabah, Vatan*, (19 Haziran 1950), 1; *Akşam ve Yeni İstanbul*, (19 Haziran 1950), 2.; Gıyas Akdeniz, "Barker Raporu", *Yeni İstanbul*, (1 Temmuz 1951).; Reşat Aktan, *Türkiye Ziraatına Ait Görüşler*, TMMOB Ziraat (Mühendisleri Odası yayını, Ocak 1962), 125.; Cihat İrem, "Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler- Barker Raporu", *Türkiye İktisat Mecmuası*, (13- 26), S. 36, (Temmuz 1951), 13.

³²Hayrettin Ozansoy 1915 Kütahya doğumludur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Washington, Paris ve Londra Büyükelçiliklerinde ekonomi maliye müşaviri, Türk Standartları Enstitüsü Genel Sekreter Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştu. 6 Kasım 1983'te Diyarbakır Milletvekili seçilmiş, Kasım 1987'de vefat etmişti. *TBMM Albümü*, 1920-2010, C. 3, 1983-2010, (XVII. Yasama Dönemi 1983-1987), (TBMM yay., Ankara 2010), 1134.

³³İrem, "Barker Raporu", 14.; Aktan, *Türkiye Ziraatına Ait Görüşler*, 125-126.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla Yabancı Uzmanlara Hazırlatılan Örnek İnceleme

için gerekli raporları hazırlayarak tavsiyelerini hükümete sunacaklarını açıkladı³⁴.

Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası heyeti ertesi gün Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından kabûl edildi. Kabul sırasında İktisadi İş birliği Teşkilatı Genel Sekreteri Fatin Rüştü Zorlu'da hazır bulunmuştu³⁵. Heyet Cumhurbaşkanı Bayar'ın ardından Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile görüştüktan sonra çalışmalara başlamıştı. Eylül ayının ortalarına kadar incelemelerini sürdüren heyet Banka'ya sunulacak raporu hazırlamak üzere 8 Eylül 1950'de Türkiye'den ayrılmıştı³⁶. Rapor, bankanın önerileri de eklendikten sonra Türkiye'ye resmi olarak iletilecekti.

Türkiye'den ayrılmadan önce heyet adına basına açıklamalarda bulunan James M. Barker, uzun vadeli ekonomik kalkınma için bir program hazırlayabilmek maksadıyla hükümetin ilgili bakanlıklarının memurları, özel teşebbüs temsilcileri ve meslek uzmanları ile sürekli iş birliği içinde çalıştıklarını söylemişti. Herhangi bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için bertilmesi gereken husus olarak Türk Hükümeti'nin Uluslararası Banka ile yaptığı anlaşma gereği Türkiye'ye geldiklerini tekrarlayarak tek bir proje hakkında fikir ileri sürmenin düşünülmediğini dile getirmişti. Daha önce 1928 yılında da Türkiye'ye geldiğini, gerçek birer dost olarak Türkiye'de bulduklarını belirten Barker, o tarihten itibaren ülkenin önemli bir mesafe kaydetmiş olduğunu, edindikleri bilgiler çerçevesinde hazırlayacakları kalkınma programının uygulanması ile daha ileri bir seviyeye gelineceğine inandıklarını açıklamıştı. Ancak heyet tarafından böyle bir programın hazırlanmış ve hükümet tarafından da kabûl edilmiş olmasının yeterli olmadığını, kalkınma programının bizzat Türk Milleti tarafından da işler hale getirilmesi gerektiğini *"Sizin yabancı dostlarınız kıymetli tavsiyelerde bulunabilirler, fakat bu tavsiyeleri hakikat haline getirecek olan sizlersiniz. Yenmeden rafa konan taze bir somun ekmek kısa bir süre sonra bayatlar ve işe yaramaz*

³⁴Cumhuriyet ve Yeni Sabah (19 Haziran 1950), 1.; Akşam ve Yeni İstanbul, (19 Haziran 1950), 2.; Gıyas Akdeniz, "Barker Raporu", 1.

³⁵Yeni İstanbul, (20 Haziran 1950), 1.

³⁶Cumhuriyet, (9 Eylül 1950), 1-3.; Yeni İstanbul, (9 Eylül 1950), 1.; Yeni Sabah, (9 Eylül 1950), 1- 4.; Muhsin Zekai Bayer, "Barker Raporu ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Projeleri", Türkiye Ziraat Mecmuası, S. 3, (Temmuz 1953), 61.

hale gelir. Bunun gibi heyetin raporu da Türk ekonomisine yeni bir hız verecekse raporun sizler tarafından benimsenmesi gerekir” sözleri anlatmıřtı³⁷.

James Barker ve ekibi tarafından hazırlanan rapor yaklaşık 8 ay sonra 15 Mayıs 1951’de Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Başkanı Eugene R. Black’a teslim edilmiřti³⁸. Toplam 276 sayfa 19 tablo ve 3 haritanın yer aldığı raporun giriş kısmında amaç, içerik ve bazı öneriler yer almaktadır. Raporun tek amacının, Türk halkının arzu ettiği ekonomik kalkınmayı sağlamaktan ibaret olduğu, daha önceki raporların aksine, Türkiye ekonomisi üzerine yerinde yapılmış, kısa fakat derinliğine bir incelemenin sonucunda hazırlandığı ifade edilmiştir. İcraata dayanak oluşturulan sağlam, bilimsel ve koordineli bir program olduğu ileri sürülmüştür.

Rapor, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından da gözden geçirildikten kısa bir süre sonra Başkan Eugene R. Black’in imzasıyla dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a sunulmuřtu³⁹. 330 sayfadan ibaret olan raporun %90’ı genel reform konularına, %10 ise yatırım projelerine ayrılmıřtır⁴⁰. Cumhurbaşkanı’na sunulan rapor Maliye Bakanlığından Hürşit Çalıka tarafından tercüme edilmiřtir⁴¹. Cumhurbaşkanı Bayar raporu kısa süre içinde Başbakanlığa iletmiş, Başbakan Adnan Menderes de sözlü bir emirle raporu incelemek üzere Denetleme Heyeti Başkanı Nizamettin Ali Sav, İş Bankası Müşaviri Mekin H. Onaran ve şefik Bilkur’u görevlendirmiřti⁴². İncelemeciler farklı bakanlıklar ve idarelerden aldıkları 12 (on iki) rapordan istifade ederek kendi fikirleri çerçevesinde hazırladıkları değerlendirmelerini 21 Ağustos

³⁷*Cumhuriyet*, (9 Eylül 1950), 3.; kısmen *Yeni İstanbul*, (9 Eylül 1950), 1.; *Yeni Sabah*, (9 Eylül 1950), 1-4

³⁸*Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler- Barker Misyonu Raporu (hulasa)*, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (Washington (D. C.), 1951), 5-6.

³⁹Barker Misyonu Raporu (hulasa), 3-4.; *Cumhuriyet ve Vatan*, (19 Haziran 1951). İlk etapta Raporun tam metninin basına dağıtılmamış olması ise bazı eleştirilere de sebep olmuştu. Hüsnü Himmetoğlu, “Amerika’nın Türkiye’yi Kalkındırma Programı Ne Olmalıdır- Son Raporlar”, *Muhasebe ve Maliye Mecmuası* S. 61, (Eylül 1951), 2.

⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Cumhuriyet Arşivi), 030.10. 00. 00 134.873.8., 3. Belge adı sonraki atıflarda (CDABCA) olarak kısaltılacaktır; Bayer, 61.

⁴¹ Aktan, *Türkiye Ziraatına Ait Görüşler*, 126.

⁴²CDABCA, 030.01. 00. 00. 134. 873. 8., 1.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlatılan Örnek İnceleme

1951’de tamamlamışlardı. Maliye, Tarım, Ticaret ve Sanayi, Maden, Bayındırlık ve Enerji, Milletlerarası Ekonomik Durum, Eğitim, Sağlık ve Turizm olmak üzere dokuz başlık altında hazırladıkları raporu Başbakanlık makamına sunmuşlardı⁴³.

Rapor, Türk Hükümeti ile Uluslararası Kalkınma Bankası’nın iş birliği ile hazırlandığı belirtilmekle birlikte hazırlayan heyette hiçbir Türk uzmanın bulunmaması dikkat çekicidir.

Raporun sunuş kısmında Türkiye ekonomisi üzerinde hazırlanmış olan önceki raporlar değerlendirilip, *“Türkiye’nin ekonomisini geliştirme yönünde çok sayıda rapor ve incelemeler hazırlanmıştır. Maalesef bunların çoğu uygulanmadan bir kenara atılmış ya da kalkınma sürecinde çok önemsiz etkisi olmuştur. Raporların bazıları birbirleriyle koordinasyonu olmayan çok sayıda ayrıntılı tavsiyelerde bulunmuşlar, bir eylem programı olmaktan çok yeni çalışmalar yapılmasını önermişler ve Türkiye’nin koşullarına uymayan ekonomik kalkınma önerilerinde bulunmuşlardır”* diye eleştirilmektedir. Kendilerinin hazırladığı rapordan bahsederken, Türkiye’nin belli başlı ekonomik meselelerine dair objektif ve tarafsız tahlili ihtiva ettiği belirtilerek *“Bu raporda eyleme dönük koordine edilmiş ses getirecek bir çerçeve oluşturmaya büyük çaba gösterdik. Umarız ki hükümet bu raporu uygulamada sorumluluk üstlenecek ehliyetli ve uzman bir kuruluşu görevlendirir. Eğer bu yapılmazsa, bizim raporumuz da başarısız olacaktır”* denmektedir⁴⁴. Rapordan Türk milletinin ne şekilde faydalanacağını söylemenin yetkileri dâhilinde olmadığı ifade edildikten sonra içeriğinin dikkatli bir şekilde incelenmesi ve milli bir siyaset olarak kabûl edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır⁴⁵.

Genel anlamda bakıldığı zaman raporun teklif ettiği kalkınma anlayışının dayandığı iki temel esas bulunmaktadır. Bunlardan ilki tarım ve teknik idare işletme sahalarında yeterli bilgi, beceri ile donatılmış personelin yetiştirilmesidir. Raporda, bu alanlardaki imkânların, gelecek birkaç yıl içinde mümkün olan azami süratle artırılması, ıslahı ve maddi kaynakların teminini tavsiye edilmektedir. İkincisi ise özel teşebbüsün geliştirilmesi ve önündeki engellerin kaldırılmasıdır.

⁴³ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134. 873. 8., 1.

⁴⁴Barker Misyonu Raporu (hulasa), 3-4.

⁴⁵Cumhuriyet, (9 Eylül 1950), 3.

Rapor, araştırmanın niteliklerinin anlatıldığı giriş, Türkiye'nin ekonomik meselelerinin ortaya konulduğu birinci bölüm ve heyetin teklif ettiği programı açıklayan ikinci bölüm olmak üzere üç bölüm ve on üç ana başlıktan oluşmaktadır. Raporunda bahsedilen ana başlıklar aşağıdaki gibidir⁴⁶.

1. Türk ekonomisinin tarihsel gelişimi, Atatürk dönemindeki gelişmeler, Devletçilik uygulamaları, Türkiye'nin sorunları ve ekonomik gelişme modeli,
2. Türkiye'nin kaynakları ve fiziki coğrafyası, iklimi, yağış durumu, toprağın kullanımı, madenler, tarımsal donanım, hayvancılık, sanayi bitkileri, elektrik üretimi, taşımacılık, mali kaynaklar, dış ekonomik etkenler ve milli gelir,
3. Kaynakların kullanılması ve ekonomik gelişme ve benzeri konular,
4. İktisadi Politikaların, yatırımların, kaynak ve harcamaların, bütçe, bankacılık ve iktisadi yapının önündeki engellerin koordinasyonu,
5. Tarım, ormancılık ve balıkçılık konusunda önerilen programın ana hatları, yöntem, araştırma, personel, üretimin arttırılması, makineleşme, sulama işleri, krediler, destekleme fiyatları, pazarlama ve depolama,
6. Sanayi, madencilik, maden politikası, pazarlama, yatırım programları, donanım, personel eğitimi, çalışma politikaları ve eğitim programları,
7. Taşımacılık, haberleşme, enerji, karayolları, demiryolları, limanlar, gemicilik ve hava yolları,
8. Devlet yatırımlarının organizasyonu ve özel girişimciliğin desteklenmesi,
9. Eğitim ve genel sağlık politikası,
10. Kamu yönetimi,
11. Yatırımların organizasyonu,
12. Uluslararası ekonomik durum,
13. İktisadi Kalkınma Programı ve Finansman⁴⁷.

⁴⁶ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134. 873. 8., 2.

⁴⁷*Barker Misyonu Raporu (hulasa)*, 9-10.; Bülent Kara, "Türkiye'de Personel Reformu alışmalarının Altyapısı: 1930-1960 yılları arasında Yabancı Uzmanların Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporlar", *C.. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, S, 2, Aralık 2006, s. 154-155.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

Raporda, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan büyük ölçüde yabancı imtiyazların denetiminde bir ekonomi devraldığı belirtildikten sonra Atatürk döneminde gerçekleştirilen reformlar ve 1930'larda uygulamaya konulan Devletçilik'ten bahsedilerek tarihi gelişimin ana hatları çizilmiştir. Cumhuriyet'in ilk on yılında devletin sanayi kuruluşlarına arazi ve bina vererek, vergi muafiyetleri uygulayarak, nakliye ve pazarlama işlemlerinde kolaylıklar sağlayarak destek olmaya çalıştığı, fakat bütün bu desteklere rağmen sermaye, işletme bilgisi ve teknik uzmanlığın yetersiz olması gibi sebeplerden dolayı istenilen gelişmenin sağlanamadığı belirtilmiştir. 1929 Dünya İktisadi Buhranı'nın da olumsuz etkilerinin ardından, 1933 yılından itibaren planlı ekonomik modele geçilmek zorunda kalındığı ifade edilmiştir. Bu süreçten sonra Türkiye'nin demir- çelik, kâğıt, kimyevi maddeler, mensucat ve suni ipek (rayon) gibi alanlarında belirli bir imalat sanayiine sahip olduğu belirtilmiştir⁴⁸.

Raporda, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin ihraç mallarındaki fiyat artışlarının ülke ekonomisine olumlu yansıdığından söz edilerek, bu sürede görülen büyük ölçüdeki ihracat artışı neticesinde altın ve döviz mevcutlarının 1946 yılı sonunda 307 milyon dolara yükseldiği ancak aynı dönemde enflasyonun da beş kat arttığından bahsedilmektedir⁴⁹. Türkiye'de bölgeler arasında da kalkınmışlık farklılığının olduğuna değinilen raporda memleketin bazı yerlerinde modern endüstriyel kalkınmışlığın birçok özelliği görülürken bazı kısımlarda ise 500 sene evvelki kadar iptidai bir manzaranın görüldüğü ileri sürülmektedir⁵⁰.

Raporda, milli gelir istatistiklerinden de "tam olmamasına rağmen" söz edilmekte, Türkiye milli gelirin 7 milyar TL olduğu, milli gelirin % 47,5'inin ziraat, tarım ve ormancılıktan geldiği ve kişi başına gelirin 1948 senesi itibariyle 360 TL, yani 128 dolar olduğu belirtilmekte ve bu özelliği ile Türkiye'nin komşu ülkelere nazaran daha iyi durumda olduğu yorumu yapılmaktadır⁵¹.

Ziraat, Ormancılık ve Balıkçılık

⁴⁸Barker Misyonu Raporu (hulasa), 19

⁴⁹Barker Misyonu Raporu (hulasa), 22.

⁵⁰Barker Misyonu Raporu (hulasa), 23

⁵¹Barker Misyonu Raporu (hulasa), 22-23.

Barker Raporu, Türkiye'nin en kısa zamanda kalkınabilmesi için detaylı bir ziraat programının hazırlanmasını ve hazırlanacak programın uygulanabilmesi için çiftçinin bilgisini artırmak gayesiyle çok sayıda teknik personelin yetiştirilmesi için gerekli altyapının hazırlanmasını tavsiye etmektedir. Raporunda, Türkiye'nin Fiziki Coğrafyası tanıtılırken, jeopolitik yapısı ve stratejik önemi vurgulanmakta; iklim ve yağış durumu, toprak ve arazinin kullanım şekli, kıyıları, maden servetleri, nüfusun artış hızı, yerleşim alanları, iktisaden faal nüfusun çalışma alanları, zirai donanım ve çiftlik hayvanlarının sayısı, sanayi tesisleri, elektrik enerjisinin kaynakları, deniz, kara, hava ve demiryolu ulaştırma ağının ne durumda olduğu ortaya konulmuştur. Zirai mahsul ve hayvan üretimi tahminleri, piyasa fiyatlarının sağlıklı şekilde ve sürekli yayını, zirai mahsul fiyatlarının devlet tarafından desteklenmesi, rakamların dünya fiyatları ile uyumlu olması, çiftçinin üretim metotları konusunda yeniliklere yönelmesinin kolaylaştırılması, tarladan pazarlara yapılan arzların miktarlarının tespiti, standardizasyon, depolama ve nakil işlerine dair geniş araştırmalar yapmak üzere görevlendirilecek bir zirai mahsuller sürüm servisinin kurulması ve bu kurumun Tarım Bakanlığına bağlanması gerektiği gibi konulara önem verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur⁵².

Zirai kalkınmaya neden önem verilmesi gerektiği üzerinde de durulan raporda; arazi ve insan gücü faktörlerinin verimlerini artırmak suretiyle memleketin zirai nüfus ve milli kaynaklarından tam istifade edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu temin edildiği takdirde de zirai gelirin artacağı, ziraatta halen çalıştırılan insan sayısının azalacağı ve böylece başka faaliyet şubelerinde kullanılacak iş gücü ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. Bu sayede sanayi mamulleri için talep artacağından endüstrileşme hareketi de teşvik edilmiş olacaktır. Ayrıca her yıl 200. 000' den fazla insan gücü iş pazarına dâhil olmakta, bu kimselere iş bulmak için yeni yatırımlara ihtiyaç vardır. Muayyen miktarda yatırım Türk ziraatında endüstrideki nazaran daha fazla iş yaratacağından ve süratle artan nüfus için gıda maddeleri üretiminin artmasını şart koştuğundan yatırımların daha ziyade ziraat sahasına çevrilmesinin ülkenin menfaatlerine uygun olacağı belirtilmiştir⁵³. Bu şekilde bir bakıma "*Mevcut Kaynakların Etüdü*" yapıldıktan

⁵²CDABCA, 030. 01. 00. 00. 134. 873. 8., 26-27.

⁵³Barker Misyonu Raporu (hulasa), 31.; Aktan, *Türkiye Ziraatına Ait Görüşler*, 129-130.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlatılan Örnek İnceleme

sonra zirai üretimin artırılması üzerine ayrıntılı bir program teklifi yapılmıştır. Teklifler aşağıdaki şekilde özetlenebilir⁵⁴:

1. Tarım üretimini artırmaya yönelik geniş bir programın hazırlanması ve programın sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için küçük bir planlama kurumunun kurulması,
2. Ziraat ve Veteriner Fakültelerinin eğitim programları ve bilim standartlarının yeniden değerlendirilerek uygulamalı eğitimin ön plana çıkarılması, zirai öğretim alanına ara eleman (teknisyen) yetiştirilmesi için özendirici tedbirlerin alınması,
3. Tecrübe istasyonlarının ve laboratuvarlardaki personelin bütün gayretlerini araştırmaya ayırabilmeleri için bunların sürümü olan zirai üretimle meşgul olmak zorunda bırakılmaması. Adana ve İzmir yakınlarında yeni tecrübe istasyonları kurulması,
4. İslah edilmiş zirai araştırma ve öğretim servislerinin başlıca gayretleri küçük toprak sahiplerinin istihsal tekniğini islah edecek metotlar üzerinde yoğunlaşmasının sağlanması,
5. Sulama ve bilhassa toprak barajlar veya sualtı kaynakları üzerinden yapılan sulama projelerinin ilk planda yapılması, şimdilik büyük ölçekli sulama projelerinin hayata geçirilmesi yoluna gidilmemesi,
6. Küçük çiftçinin üretim metotları üzerinde toplanmak şartıyla araştırma ve öğretim seviyelerinin artırılması,
7. Zirai kredilerin arttırılarak genişletilmesi,
8. Mevcut fiyat ve depolama politikalarının yeniden gözden geçirilerek düzenlenmesi,
9. Ürün standardizasyon programının uygulanması ve sürüm bakımından yeterli araçların ve bilginin temini,
- 10 Çiftçilerin ürünlerini pazara kolaylıkla getirebilmeleri için iç kısımlarda karayolu ve demiryolu, sahil kentlerinde ise karayolu ve deniz yolu ulaşımının sağlanması,

⁵⁴ CDABCA, 030.05.00.00.134.833.8., 22- 23.; *Barker Misyonu Raporu (hulasa)*, 37-38.; Aktan, *Türkiye Ziraatına Ait Görüşler*, 137-138.

Barker heyeti, ormancılık ve balıkçılık alanında da önerilerde bulunarak şu tavsiyeleri yapmıřtır⁵⁵.

1. Orman sahalarının muhafazası ve Orman İdaresi tarafından rasyonel işletilmesi, ÷lke menfaatleri için devletin tüm orman kaynakları üzerinde kontrolünü muhafaza etmesi gerekir.
2. Balıkçılık endüstrisinin geliştirilmesine dair mevcut uygulamanın devam ettirilmesi, ancak daha geniş programların hayata geçirilebilmesi için biyolojik etütlerin bir an önce hayata geçirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca balıkların ihracına dair piyasa etütlerinin yapılması ve balık ihracatının artırılması için gayret gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Tarım Bakanlığı, bu önerileri yerinde bulmuş ve önerilere uygun olarak uzmanlardan oluşan bir heyete detaylı bir rapor hazırlamak için harekete geçmiş ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı ile de işbirliği yapılarak imkânlar doğrultusunda çiftçinin bilgisini artırmak gayesiyle teknik personelin yetiştirilmesi girişiminde bulunmuştur. Bakanlık raporda belirtilen orta ve büyük çiftçiler için zirai kredinin sağlanması konusunu da gündemine almış ve kredilerin başta traktör ve diğer zirai teknik malzemelerin atırılmasında kullanılması için harekete geçmiřti⁵⁶.

Sanayi ve Madencilik

Barker raporu, sanayi gelişimi ve istikbal vadeden tesislerinden bahsedilirken bir öncelik sırası oluşturarak gelecek vadeden sanayi kollarının başına zirai üretim yapan endüstri kuruluşlarını yerleştirir. Hafif makine, madeni eşya ve alet imalatı, inşaat malzemesi, deri işleri, tahta işleme, hafif kimya maddelerinin imalatı, seramik ve çömlekçilik ile köy el sanatlarını da zirai üretimin yanı sıra gelecek vadeden iş kolları olarak sıralar. Bu sıralamada mensucat endüstrisine yer verilse de Hükümetin bu sahada yeni yatırımlar yapmasından önce ihtiyaç miktarını dikkatli bir şekilde tespit etmesi gerektiğini, her çeşit lüks maddeleri üreten sanayi kolları ile makine ve maden mamulleri, ağır kimya (kimyevi gübre

⁵⁵CDABCA, 030. 01. 00. 00. 134.873., 23- 24. Ziraat, ormancılık balıkçılıkla ilgili Barker Heyetinin tavsiyeleri.

⁵⁶CDABCA, 030. 01. 00. 00. 134. 873. 8-, 24 ve 25. Barker raporunu inceleyen heyetin mütalaası

hariç), selüloz ve kâğıt endüstrilerinin (1950'lı yıllar için) geliştirilmesinin uygun olmadığı belirtilir⁵⁷.

Barker, devlet tarafından önceki yıllarda I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planları çerçevesinde ısrarlı çabalar ile kurulmuş olan demir- çelik, madeni eşya, çimento, inşaat malzemesi ve kimya sanayiinin tam bir başarıya ulaşmadığını belirtmiştir. Bunun başlıca sebepleri arasında sanayi tesislerinin çok dağınık ve donanımlarının yetersizliği⁵⁸, ekonomi politikasının ve ekonomik faaliyetler, endüstriyel faaliyetler ve devlet idaresi arasında koordinasyonunun sağlanamamasından kaynaklandığını belirterek⁵⁹ bazı tavsiyelerde bulunmuştur⁶⁰. Tavsiyelerin bazılarını şu şekilde özetlemek mümkündür⁶¹:

1. Kimyevi gübreler ve bilhassa fosfatın ülkenin imkânları ve uygun fiyatlarla üretilip üretilmeyeceği hususunun tespiti için bir etüt çalışmasının yapılması,
2. Devletin kendi endüstriyel yatırımlarının planlaması, özel endüstriyel yatırımların geliştirilmesi ve malî politikaların belirlenmesinde rüçhan hakkı⁶² sırasına riayet etmesi,
3. Devletin şimdiki yatırım programını tavsiyelerin ışığında yeniden gözden geçirmesi, uygun görülen alanlarda yatırım yapması ve hali hazır yatırım programlarının neticeleri belli olmadan hiçbir taahhüde girişilmemesi, (Barker heyetinin herhangi bir taahhüde girişilmemesi gerektiğini önerdiği yatırımlar arasında Zonguldak Kömür Havzası dikkat çekmektedir)⁶³. Maden çıkarma ve işletme konusunun özel sektörün de yatırım yapabileceği şekilde yeniden düzenlenmesi, özel sektörün petrol arama ve işletmesi işinden uzak tutulmaması⁶⁴,

⁵⁷ CDABCA, 030.01.00.00.134.873.8., 29-30.

⁵⁸ *Barker Misyonu Raporu (hulasa)*, 20-21.

⁵⁹ *Barker Misyonu Raporu (hulasa)*, 25-30.

⁶⁰ *Barker Misyonu Raporu (hulasa)*, 29.

⁶¹ CDABCA, 030.01.00.00.134.573.8. 29.; *Barker Misyonu Raporu (hulasa)*, 29-30.

⁶² Ortaklıkların bedelli sermaye artırımlarına mevcut ortakların öncelikle katılma hakkıdır. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. 2, 1871.

⁶³ CDABCA, 030.01.00.00.134.573.8. 35.; İrem, "Barker Raporu". 21

⁶⁴ Gıyas Akdeniz, "Barker Heyetinin Tavsiyesi", *Yeni İstanbul*, (10 Temmuz 1951).

4. Gerek devlet teşebbüsleri ve gerekse özel teşebbüsler için gerekli olan genel etüt ve bilgi verme hizmetlerini yerine getirmek üzere Ekonomi ve Ticaret Bakanlığında bir endüstriyel sürüm merkezi kurulması,
5. Devlet teşebbüslerinin üretimlerini tüketicilerin ihtiyaçlarına uygun yapmaları ve mal ve hizmetlerini verimli bir ticari işletme zihniyeti ile ters düşmeden uygun fiyatlar üzerinden satmaları,
6. Hükümetin, özel teşebbüslerin de maden arama ve işletme faaliyetlerinde bulunabilmelerine izin verecek şekilde bir madencilik kanunu hazırlayarak kabul etmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştu. Özel sermaye gruplarının petrol arama işletmelerinden uzak tutması gibi uygulamaların yeniden gözden geçirilerek bu alanlarda faaliyetlerde bulunmalarına izin verilmesi ve Maden Tetkik Arama Enstitü tarafından yapılan araştırma sonuçlarının halkın istifadesine sunulması önerilmektedir⁶⁵.

Barker raporu, ayrıca maliyeti düşük olan aslı ihtiyaç maddelerinin lüks mallarının üretimine tercih edilmesi üzerinde durmaktadır. Yine raporun takip eden sayfalarında az sermaye ve çok işgücü isteyen sanayi kollarına öncelik tanınmasını, ülkeye giren dövizin az olmasından dolayı dışarıdan geniş ölçüde makine ve benzeri teknolojinin ithaline göre sanayi tesisi kurmak yerine yerli sermayeli sanayi kollarının kurulmasını dış borçlanmadan kaçınılmasını önermektedir⁶⁶. Zorunlu durumlarda yerli ve yabancı sermayenin bulunabilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını ve sermayenin sağlanması uzman olan insanlardan oluşacak gerekli kurumların kurulmasını ve bilhassa yerli sermayenin toplanmasında anonim şirketler kanununun bilhassa eshamın (hisselerin) alım satımı ve kârın dağıtılması konusuna önem vererek teşvik edecek surette yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir⁶⁷.

Raporu hazırlayan heyet, Türkiye'nin endüstriyel genişlemesinin sağlanması için ülkenin içinde bulunduğu şartları da dikkate alarak aşağıda belirtilen üç önemli hareket noktasını önermişlerdi⁶⁸.

⁶⁵CDABCA, 030.01. 00. 00. 134.573.8. 35.; İrem, "Barker Raporu", 21.

⁶⁶ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134.573.8. 30- 31.

⁶⁷ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134.573.8. 31.

⁶⁸ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134.573.8-11.; *Barker Misyonu Raporu (hulasa)*, 45.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

1. Ülkenin nüfus başına düşen milli geliri düşük olduğuna göre maliyeti ucuz olan temel ihtiyaç maddelerinin üretimine öncelik verilmesi,
2. Türkiye’de az olan sermayeye karşılık fazla işgücü bulunduğuna göre sermayeye olan ihtiyacına kıyasla büyük miktarda işgücüne ihtiyaç duyulan projelerin diğerlerine göre tercih edilmesi,
3. Türkiye’de döviz miktarı yeterli miktarda olmadığı için oran itibariyle yabancı sermayeye ihtiyaç duyulan projelerin yerine yerli sermaye ile yapılabilecek projelere önem verilmesi.

Sanayi tesislerinden bahsedilirken, dokuma endüstrisinin çok önemli olduğu vurgulanarak buna ilaveten Türkiye sanayiinin, kâğıt, deri ve kundura, şeker, tütün, gıda maddeleri ve tahta mamulleri imalatı dâhil olmak üzere hafif sanayii dallarından oluştuğu ifade edilmektedir. Devletin ısrarlı çabalarına rağmen, tam bir başarıya ulaşılamadığı başlıca ağır sanayii dallarının demir- çelik, madeni eşya, çimento, inşaat malzemesi ve kimya sanayiinden oluştuğuna dikkat çekilmektedir. Bu teşebbüslerin büyük bir kısmının devlete ait olduğu ve 1930 sonra uygulanan beş yıllık sanayi planlarına dayanılarak kurulmuş olduklarının üzerinde durulmaktadır. Ayrıca raporda belirtilen, sanayi tesislerinin çok dağınık olduğu, donanımların ise yetersiz kaldığına dikkat çekilerek basit ecza, aşı ve serum, sabun, haşerat öldürücü maddeler ve benzeri ürünleri imal eden hafif kimya endüstri faaliyetlerinin desteklenmesi, fakat girift ve ağır kimyevi mamullerin üretimine girişmesinin (gübre üretimi istisnası dışında) gereksiz olduğu belirtilmiştir⁶⁹.

Raporu inceleyen heyet bu önerilerin Türkiye’nin dış borçlarının fazlalığından kaynaklandığını, bunlarında Türkiye’nin ekonomik durumunun düzelmesi ve dış borçların azaltılmasına paralel olarak değişeceğini belirtmektedir⁷⁰.

Ulaşım, Enerji ve Haberleşme

Barker heyeti, ziraat, ticaret ve sanayinin sağlıklı bir şekilde geliştirilmesi gerektiği üzerinde de durur. Özellikle demiryolu inşasının eldeki kaynakların yetersizliğinden dolayı yavaşlatılmasını ve kaynakların mevcut demiryollarının

⁶⁹Barker Misyonu Raporu (hulasa), 47- 48.

⁷⁰ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134.573.8-37-38. Barker raporunu inceleyen heyetin mütalaası.

verimliliğinin arttırılması ile şebekenin bütün kısımlarının birbirine bağlayacak şekilde inşa edilmesi için kullanılmasının gerekliliğı belirtilmiş, buna karşılık karayolları, limanlar ve gemicilikle ilgili programın bütünü ile uygulanması, ulaştırma ile ilgili her türlü yatırım programının Ulaştırma Bakanlığına bağılı olarak oluşturulacak “*Ulaştırma Koordinasyon Komisyonu’nun*” öncülüğünde yürütülmesini önermişti⁷¹. Haberleşme alanında ise mevcut yatırım programının devam ettirilmesini tavsiye etmiştir⁷².

Türkiye’nin Dış Ticareti ve Uluslararası Ekonomik Konumu

Raporun giriş kısmında Türkiye’nin dış ticaretinin 1948- 1951 yılları arasında milli gelirine oranla % 16 ile 21 arasında değıştiğı, ihraç edebildiklerinin çok büyük bir kısmını pamuk, tütün, fındık, kuru üzüm gibi tarım ürünleri ile krom, bakır, kömür gibi madenlerin oluřturduğunu⁷³, buna karşılık iktisadî kalkınma hareketi için makine, teçhizat ve bazı mamul istihlâk eşyası ithal etmesi zarureti olduğı belirtildikten sonra⁷⁴ Türkiye’nin üretim kapasitesinin kayda değer bir gelişme gösterinceye kadar bu tablonun değıştirilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir⁷⁵.

Barker raporunda Türkiye’nin dış ticaretinin 1930’lu yıllardan başlayarak İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar, iki taraflı kliring⁷⁶ ve tediye (parayla ödeme) anlaşmaları ile kontenjan ve takas sistemleri üzerine dayandırıldığı, savaştan sonra ise Avrupa Kalkınma Programının uygulanmaya başlanması ile ticaretin daha liberal esaslara dayandırılmaya çalışıldığı, Avrupa Tediye Birliğinin kurulması ile de daha geniş ölçüde çok taraflı liberal bir ticaret politikası takip etmeğе başlandığı vurgulanmıştır⁷⁷. Bununla birlikte savaş sırasında ihracata

⁷¹ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134.573.8-40.

⁷² CDABCA, 030.01. 00. 00. 134.573.8-41.

⁷³ “Barker Heyeti Raporunun, Dış Ticaretimize ait XII. faslının tahlil ve tenkidi (Dış Ticaretin Tenkidi)”, *Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi*, yer No: 2/13- 36.; Fihrist No: 11095-2- 4.

⁷⁴“Dış Ticaretin Tenkidi”, 1-2.

⁷⁵ “Dış Ticaretin Tenkidi”, 2- 6. Raporda Türkiye’nin başlıca ihraç ürünleri ve bu ürünleri satabildiğı ülkelere de sıralanmıştır.4- 8.

⁷⁶ İki ülke arasında yapılan alışverişin karşılıklı olarak malla gerçekteşmesi, mal değışimi, takas. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. 2, 1334.

⁷⁷ “Dış Ticaretin Tenkidi”,18.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

getirilen bazı sert engellemelerin Türkiye'ye dolar veya altın kaybettirebileceği endişesiyle muayyen mallar üzerinde uygulanmaya devam ettiğini belirterek uygulamanın iktisadi anlayışla bağdaşmadığı ve bu durumdan kaçınmak gerektiğini belirtmiştir⁷⁸.

Yakın gelecekte Türkiye'nin ihracatında hammadde satışından yarı mamul maddelere doğru bir istikamet değişikliği olacağını dile getiren Barker heyeti, bu durumun Türkiye'nin ihracatında istikrarı sağlaması açısından elverişli olacağı ancak ihraç mallarımızın kalite ve fiyat bakımından dış piyasalarda rekabet edebilecek bir hale getirilmesi gerektiği belirtmişti. Ayrıca ürünlerin pazarlanmasını sağlayacak teşkilatların kurulması, özel teşebbüsün dış yatırımlarla ilgili kısıtlamalarının kaldırılması, yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapabilmesi imkânlarının kolaylaştırılması, ürünlerin ambalajlanması, bilhassa tütün, pamuk, incir, fındık gibi ihraç ürünlerin kalite derecelendirmesinin yapılması, sürüm imkânlarını sağlayacak standardizasyonun sağlanması ve döviz kurunun Uluslararası Para Fonu'nun katkıları ile gözden geçirilmesine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir⁷⁹.

Vergi Sistemi

Barker raporu, 1949 yılında kâbul edilen "Gelir Vergisi Kanunu" ile Türkiye'nin vergi sisteminin ıslah edilerek şahıslar ve kurumların vergilerinin daha adil esaslara bağlandığını belirtmekle beraber halâ vergi sisteminde ekonomik gelişmeye engel teşkil eden önemli eksikliklerin bulunduğunu, bunların başında Muamele (mal ve hizmetler üzerinden alınan vergi) ve Sosyal Güvenlik vergilerinin geldiğini ve bu vergilerin küçük firmaların gelişmelerine karşı ciddi bir engel teşkil ettiğini belirtmektedir⁸⁰. Ayrıca şirket temettülerinden alınan vergilerin yeniden gözden geçirilmeye muhtaç olduğu ve her işte insanların karşısına çıkan damga resimlerinin ticari faaliyetlerin verimli bir surette idaresi

⁷⁸Barker Misyonu Raporu (hulasa), 111.

⁷⁹"Dış Ticaretin Tenkidi", 8- 12.; CDABCA, 030.01. 00. 00. 134.573.8. 49. 50.; Barker Misyonu Raporu (hulasa), 109- 114.

⁸⁰Barker Misyonu Raporu (hulasa), 103.

bakımından zorluklar çıkardığını ifade ettikten sonar işlemlerin basitleştirilmesi için önerilerini aşağıdaki şekilde sıralamaktadır⁸¹:

1. Muamele vergisinin, küçük firmalara verilen muafiyetin kaldırılması, vergiden muaf tutulan emtia sayısının azaltılması, vergi oranlarının indirilmesi ve aynı mal üzerinden alınan mükerrerliğinin ortadan kaldırılması,
2. Binalar için uygulanmakta olan muafiyetlerin azaltılması, bina ve arazi vergilerinden daha çok gelir elde edilmesi,
3. Belirli bir miktarın üzerinde gelir elde eden çiftçilerin gelir vergisine tabii tutulması, sosyal güvenlik vergilerinin azaltılması,
4. Damga resmine tabi muamele sayısının büyük öcde azaltılması ve geri kalanların da basitleştirilmesi,
5. Vergi ile ilgili işlemlerin basitleştirilmesi ve zorunlu olmayan malî murakabe şekillerinin bertaraf edilmesi suretiyle vergi idaresinin ıslah edilmesi, mevcut vergi kanunları hükümlerinin yerine getirilmesi için Maliye Bakanlığı'nın yetkilerinin takviye edilmesi.

Sağlam Bir Maliye Politikası

Barker raporunda sağlam bir maliye ve bütçe politikasının formüle edilmesi üzerinde de durularak öncelikle yatırım harcamaları olmak üzere devlet teşebbüslerinin ihtiyaçları gibi özel sektörün ihtiyaçlarının da etraflı bir şekilde planlanmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu itibarla sağlam bir malî politika için dahili tasarrufların arttırılmasını, mali politikanın dış borçlanmalarla finanse edilmesini ve iyi bir vergi ve istikraz programının hazırlanmasını önermişti. Ancak raporun hazırlandığı dönemde Türkiye'de birbirinden farklı altı kısım devlet bütçesi ve hesabının olduğu, bu yüzden önerilerinin o yapının içinde başarmasının kolay olmadığını dile getirmiş⁸²ve sağlam bir maliye ve bütçe politikasına temel olmak üzere aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur.

1. Devletin kendi muamelatı ve kendisine bağı organların faaliyetlerini içeren müşterek malî hesaplar tutması,

⁸¹Barker Misyonu Raporu (hulasa), 107- 108.; İrem, "Barker Raporu", 24-25.

⁸²Barker Misyonu Raporu (hulasa),95- 96.

2. Hükümetin belirli aralıklarla yatırım masrafları da dahil yapılması düşünülen harcamaları ve bu harcamaların finansmanı için ele geçebilecek tüm malî kaynaklara dair tahminlerin hazırlanması,
3. Devlet organlarının tüm harcamaları, vergilerle elde edilen gelirler ve dış yardımlarla finanse edilebilecek miktarı aşmamalıdır.

Ekonomi Politikası ve Ekonomik Faaliyetlerin Koordinasyonu

Barker Heyeti, Türkiye’de ekonominin koordinasyonu, ıslahı ve maliye konusunda bazı eksikliklerin olduğunu belirtir. Özellikle bütçenin hazırlanması, belli bir disiplinle yürütülmesi konusunda yeterli uzman kadronun olmadığı ve işlerin yürütülmesinde koordinasyonun sağlanamadığı üzerinde durmaktadır. Heyetin bu alanda tespit ettiği ve nasıl düzenlenmesi gerektiği konusundaki tavsiyelerinin belli başlılarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür⁸³.

1. Bütçe idaresine dair yetki ve sorumlulukların açıkça belirlenmesi ve bir uzman ekip tarafından bütçenin hazırlanıp yürütülmesi sağlanmalı,
2. TBMM’nin ekonomik kalkınmaya dair uzun vadeli programlar yapma ve yürütme yetkisi Başbakan’a verilmeli, bilgi ve program dışında yatırım yapılmasına izin verilmemeli,
3. İktisadi işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için Başbakan ya da yardımcısının başkanlığında bir Ekonomik Koordinasyon Kurulu kurulmalı,
4. İstatistik Genel Müdürlüğünün Ekonomik Koordinasyon Kurulu’na bağlanmalı ve devlet tarafından yapılacak olan her türlü istatistik (ihσαι) çalışmalarının sonuçları, standartları ve politikalarının bu daire tarafından tespit edilmeli,
5. Merkez Bankasının liderliği altında bankacılık sisteminin ikraz politikasının Başbakan tarafından tespit edilmeli, yatırım politikaları ve koordinasyonlarının belirlenmeli.

Heyet ayrıca sağlam bir maliye ve bütçe politikasına temel olmak üzere devletin kendi üretimini ve kendisine bağlı organların faaliyetleri için müşterek bir

⁸³CDABCA, 030. 01. 00. 00. 134. 873. 8. 9., Ekonomi Politikası ve Ekonomik Faaliyetlerin Koordinasyonu.

hesabın tutulması gerektiğini, sağlam bir mali politikanın temeli olmak üzere hükümet belirli aralıklarla yatırım masraflarını da içine alacak şekilde yapılacak harcamaların ve harcamaların finansmanı için eldeki toplam mali kaynakların tahminlerinin yapılmasını ve harcamaların tüm devlet organlarının giderlerini aşmaması tavsiyesinde bulunmuştur⁸⁴.

Amme İdaresi

Barker Heyeti, kalkınma programının hayata geçirilmesinde devletin üzerine önemli görevler düştüğünü, bu itibarla tavsiyelerinin sağlıklı bir şekilde hayata geçirilebilmesi için hükümet tarafından halkın temsilcilerinin de aralarında bulunduğu tarafsız bir amme idaresinin oluşturulmasının gerekli olduğu, temsilcilerin yerli ve yabancı uzmanların yapacağı çalışmalarından da faydalanmalarının uygun olacağı ifade edilmiştir⁸⁵.

Türkiye’de neredeyse bütün icra organlarının yetkilerinin devletin üst kademelerinde toplandığı bu yüzden yüksek kademelerin iş yükünün çok fazla olduğu, bunun sistemin işleyişini olumsuz etkilediği, işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için bazı yetkilerin daha alt kademedeki görevlilere bırakılarak aşırı merkezileşmesinin önüne geçilmesi gerektiği önerilmiştir⁸⁶.

Barker Heyeti Türkiye’deki sivil hizmetler kanunu ve personel idaresi sisteminin yetersiz olduğunu belirterek hizmet alma işinin ihtiyaçla alakalandırılmadığı için çoğu devlet dairelerinde ihtiyaçtan fazla memurun toplandığı; terfi sisteminin de liyakatten ziyade kıdem ve himayeciliğe dayandırıldığı ve bunun da verimliliği düşürdüğu dile getirilmiştir. Bu itibarla ülkedeki personel idaresi sisteminin tümüyle yeniden gözden geçirilmesi, seçim sonuçlarının ve hükümet siyasi yapısındaki değişikliklerin devlet faaliyetlerinin devamlılığını etkilememesi gerektiği belirtilerek, devamlılığın güvence altına alınabilmesi için idarenin kariyer esasına dayandırılmasının önemi vurgulanmıştır⁸⁷.

⁸⁴ CDABCA, 030. 01. 00. 00. 134. 873. 8. 10.

⁸⁵Barker Misyonu Raporu (hulasa), 89.; Gıyas Akdeniz, “Barker Heyetinin Tavsiyeleri”, *Yeni İstanbul*, (24 Temmuz 1951).

⁸⁶Barker Misyonu Raporu (hulasa), 90.

⁸⁷Barker Misyonu Raporu (hulasa), 91.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

Barker Heyeti, Amme İdaresi'nin ıslahı için aşağıdaki tavsiyelerde bulunmayı uygun görmüştür⁸⁸:

1. Hükümet yerli ve yabancı uzmanların yardımı ile devlet organizasyonu ve idaresinin bütün aşamalarını inceleyecek tarafsız bir komisyon oluşturmalıdır. Acilen incelenmesi gereken konular içerisinde şu konular öne çıkmaktadır.

a) İdari politika ve bu politikaların uygulanmasında; yetkilerin devri, sorumlulukların dağıtımı liyakate bağlı olarak yapılması,

b) Mevcut memurun idare sisteminin tam olarak revizyona tabii tutulması ve kariyer esasına dayalı bir personel sisteminin kurulması. Bütün devlet dairelerinin personel politikalarını ve tatbikatını tetkik ve tevhit etmek amacıyla daimi bir merkez personel idaresinin kurulması,

c) Teknik servislerden daha geniş bir şekilde faydalanılması,

2. İdare sisteminin ıslahı gayesiyle alınacak tedbirler şunları ihtiva etmelidir:

a) Maliye Bakanlığı'nın Ekonomik İş Birliği tarafından yapılmakta olan incelemeler ışığında yeniden yapılandırılması,

b) Standardize edilmiş ve basitleştirilmiş bir devlet muhasebesi sisteminin kurulması. Devlet dairelerindeki muhasebe müdürlerinin daire amirlerine karşı sorumlu olması,

c) Sayıştay'ın sarf malzemeleri ile ilgili denetleme yetkilerinin Yüksek Murakabe Kurulunun kontrolüne tabii olan müesseseler haricinde kalan dairelerin hepsine kapsayacak bir şekilde genişletilmesi, amme idaresi ve işletme sahalarında yetiştirmeyi sağlamak üzere gerek üniversitelerde gerek dairelerde kursların açılması.

Bir İktisadi Kalkınma Programının Hazırlanması

Heyetin tavsiye ettiği kalkınma programı büyük ölçüde *“amme sektörüne”* münhasırdır. Bu özel sektörün amme yatırımlarından bağımsız olarak değerlendirilmesi anlamına gelmemekte aksine özel yatırımların Türkiye'nin

⁸⁸Barker Misyonu Raporu (hulasa), 93-94.

kalkınması için aşırı otoriter denetlemeye tabi tutulmadan amme programı içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir⁸⁹. Ayrıca gerek amme ve gerekse özel sektöre ait yatırımlarla ilgili gelecek beş yıl için kalkınma amacıyla kullanılabilir kaynaklarla ilgili planlamanın yapılmasının gerekli olduğu belirtilmektedir⁹⁰. Barker Heyeti iktisadi koordinasyonun ve umumi yatırım işlerinin bütün yetki, sorumluluk ve denetiminin Başbakanlık makamında toplanmasının faydalı olacağını da belirtmektedir. Bunların sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için Başbakanlığa bağlı olarak geniş bir tetkik ve araştırma kadrosunun bulundurulmasının yanı sıra genişletilmiş bir Bütçe ve Mali Kontrol Heyeti, İstatistik Genel Müdürlüğü oluşturulması ve tavsiye edilen diğer araştırma heyetlerinin de bu gruba dâhil edilmesini önermektedir⁹¹.

Eğitim, Sağlık ve Turizm

Komisyon bunların dışında eğitim, sağlık, turizm gibi alanlara da geniş şekilde yer vermiřti⁹². Bu alanlarda geçmiş 20 yıllık sürede önemli ilerlemelerin kaydedildiği belirtilmekle beraber özellikle eğitimde bilimsel özgürlüğün, teknik bilgi ve uzmanlık eğitiminin tehlikeli bir şekilde daraldığı belirtilerek *“Türk tahsil sistemi en iptidai derecelerden yüksek okul ve üniversite kademelerine kadar büyük kısmı itibarıyla şekilperest bir eğitime ehemmiyet verilmektedir”* denilmişti. Eğitim sisteminin çok sert bir hiyerarşiye ve itaat sistemine dayalı olduğu, bunun da özgür düşüncenin ortaya çıkışını engellediği vurgulanarak hükümetin bir an önce yabancı uzmanların da yardımları ile maarif sisteminin muhtevasını, metotlarını ve organizasyonunu etraflı bir incelemeye tabi tutması kuvvetle tavsiye edilmiřti⁹³.

Türkiye’de eğitimin temellerinin takviyesi için şu tavsiyelerde bulunulmuřtu⁹⁴:

⁸⁹Barker Misyonu Raporu (hulasa), 117.

⁹⁰Barker Misyonu Raporu (hulasa), 118-119.; Burada kastedilen planlama her hakkı devlete veren planlama değil aksine özel sektöre iktisadi hedef hakkında yol gösterme girişimidir. Gıyas Akdeniz, “Barker Rapor”, 1

⁹¹ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134. 873. 8., 4-5.

⁹² CDABCA, 030.01. 00. 00. 134.573.8., 51-68.

⁹³Barker Misyonu Raporu (hulasa),77; Gıyas Akdeniz, “Barker Heyetinin Tavsiyeleri”,

⁹⁴Barker Misyonu Raporu (hulasa), 79- 80.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

1. Eğitim sisteminin yeniden gözden geçirilerek eğitimin bütün kademelerinde geniş bir düşünme ve araştırma hürriyetinin teşvik edilmesi,
2. İlkokulların malî külfetinin bir kısmının mahalli idareye bırakılması,
3. Türkiye'nin ekonomik kalkınma programının acil ihtiyaç duyduğu alanlarda mesleki eğitime önem verilmesi,
4. Hükümetin, daha çok orta ve yükseköğretimle ilgilenmesi, üniversitelere giriş sınavındaki ilmî standartlarının yükseltilmesi,
5. Köy okullarına iyi eğitim görmüş yaşlı öğretmenlerin atanması.

Sağlık konusuna da değinilen Barker raporunda, bu alanda da ilgili son 30 yılda önemli gelişmeler kaydedildiğini fakat doktor ve hemşire sayısının yeterli olmadığı, sağlıkta ara eleman yetiştirecek eğitim kurumlarının sayısının artırılması gerektiği, kent ve kasaba dışında yaşayanların sağlık yardımlarından uzak kaldığı, bütçeden sağlığa ayrılan payın arttırılması ve özellikle veremle savaşta yabancı uzmanlardan faydalanılması gerektiği dile getirilerek aşağıdaki tavsiyelerde bulunulmuştur⁹⁵.

1. Sağlık Bakanlığı, bölge hastaneleri sistemi ve bunları çevreleyen yardımcı sağlık merkezleri şebekesi üzerine bina edilmiş yekpare ve uzun vadeli bir program oluşturulmalıdır.
2. Sağlıkta hemşire, sağlık memuru ve teknik personelinin yetiştirilmesine öncelik verilmelidir.
3. Ankara'daki Hıfzıssıhha Enstitüsü yabancı bir uzman yardımıyla yeniden organize edilmelidir.

Barker Raporunu İnceleyen Heyetin Raporla İlgili Kanaatleri

Raporu detaylı bir şekilde inceleyen Nizamettin Ali Sav, Mekin H. Onaran ve Şefik Bilkur'dan oluşan uzmanlar heyeti raporla ilgili birçok konuda Barker Heyeti'ne hak verirken bazı konularda ise farklı kanaatte olduklarını dile getirerek önerilen konular hakkında ilgili bakanlıklardan yazılı görüş istemişlerdir. Bakanlıklar tarafından verilen bilgilerden Barker Raporu'nda ileri sürülen tavsiyelerden çoğunluğunun ele alınarak programa bağlandığını veya

⁹⁵Barker Misyonu Raporu (hulasa), 86-87.

fiilen uygulama sahasına konulduğunu, bazı hallerde ise konu ile ilgili kanun tasarılarının hazırlandıđını⁹⁶, bazılarında ise geleneksel politikadan vazgeçilemediğini tespit etmişlerdir. İnceleme Heyeti, Barker'in önerdiği küçük projelerin bir an önce gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda hemfikir olmakla beraber İmar ve Kalkınma Bankası'na küçük projelerden ziyade büyük finansman gerektiren ve tetkiki zaman alan projeler için başvurulmasını uygun bulmaktadır⁹⁷.

Tetkik Heyeti, ekonominin koordinasyonunun Başbakanlık makamına verilmesi gerektiği düşüncesini yerinde bulmaktadır. Ancak uygulamanın ortaya çıkaracağı zaruretlere karşısında bütün sorumluluğu başbakanlık makamına yüklemek yerine bir *"Milli Ekonomi Bakanlığı"* kurulmasının daha uygun olacağı düşüncesindedir⁹⁸.

Tetkik heyeti mevcut personel ve yatırım imkânlarından faydalanılarak tahakkukuna girilen işlerle Barker raporunda belirtilen konuların hayata geçirilebilmesi durumunda Türkiye'de yeni bir reform havası ile kalkınma sürecine başlanabileceğini ummakta ve şu genel sonuca varmaktadır⁹⁹:

"Barker Heyeti tavsiyelerinin yerine getirilmesine matuf umumi islahatın tatbikine hükümetçe memur edilecek organın mevcut programları henüz kanunlaşmamış tasarıları ve birçok hallerde derpiş edilen yatırım miktarlarını aşacağı anlaşılan projeleri inceleyerek bunlar hakkında Barker Raporunda hâkim olan ruh ve görüş çerçevesi içinde karar alınması icap edecektir."

Demokrat Parti Programları ve Barker Raporu

Barker raporunda yer alan önerilerin önemli bir kısmı 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Partinin 1949 ve 1951 yılındaki büyük kongrelerinin ardından kabul edilen parti programlarında da yer almaktadır. Raporda, ısrarla üzerinde durulan konulardan birisi olan siyasi etkilerden uzak ihtisas heyetlerinin kurulmasıydı. Demokrat Parti programının 22 ve 23. maddesinde bu konuya değinilmiş ve *"Devlet hayatında, bütün idare şubelerimiz için, siyasî tesirler dışında*

⁹⁶ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134. 873. 8., 3.

⁹⁷ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134. 873. 8., 5.

⁹⁸ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134. 873. 8., 5-6.

⁹⁹ CDABCA, 030.01. 00. 00. 134. 873. 8., 7.

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

ih̄tisas heyetlerince, umumî plân ve programlar hazırlanmasını, ve bunların usul dairesinde kanunlaştırılmasını lüzumlu görmekteyiz” denildikten sonra memurların, her şeyden evvel, halka hizmet duygusu taşımalarının, vazife ve mesuliyet hislerine bağlı ve ehliyet ve ihtisas sahibi olmalarının şart olduğunu belirtmişti¹⁰⁰. Konunun daha sistematik bir şekilde düzenlenebilmesi için uzman heyetlerin görüşlerine başvurulmuştur. Bunların arasında İsviçreli Profesör Leim Gruber tarafından hükümetin isteği üzerine hazırlanan “*İdare Teşkilatı ve Personeli Hakkında Rapor*” dikkat çekicidir¹⁰¹. Çalışma 25 Kasım 1952 yılında tamamlanarak Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete’ye sunulmuştur. Ayrıca Birleşmiş Milletler Baş Müşaviri Maurice Chailoux- Dantel’e “*Türkiye’de Devlet Personeli Hakkında Bir Araştırma*” yaptırılmıştır¹⁰².

Barker raporunun eğitimle ilgili önerilerinin önemli bir kısmı de Demokrat Parti programında yer almaktadır. Partinin 1949 yılı programının 34- 42. maddeleri eğitim konusuna ayrılmış ve ilk okuldan üniversiteye kadar gerekli düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür. İlköğretim, maarif sistemimizin temelini teşkil ettiği ve burada donanımlı öğretmenlerin görevlendirilmesi gerektiği; Orta tahsil kurumlarının, gerek program ve talimatname, gerek laboratuvar ve kütüphane gibi öğretim vasıtaları bakımından ıslah ve takviyeye muhtaç olduğu belirlenmiştir. Teknik öğretim kurullarının yurdun her tarafında yaygınlaştırılmasının üzerinde durulmuş ve buradan yetişecek elemanların ekonomik kalkınmada görev alması gerektiği yazılmıştır. Üniversitelerin, ilmî ve idarî muhtariyete sahip olmaları üzerinde durulmuştur. Çeşitli ilim şubelerinde çalışmak üzere, üniversite içinde araştırma enstitülerinin kurulması planlanmıştır. Bu düzenlemelerin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için Barker raporunda da önerildiği gibi yabancı uzmanların görüş ve önerilerine başvurularak raporlar hazırlanmıştır. Bunların arasında Florida Üniversitesi Eğitim Koleji İlköğretim Kolu Başkanı Prof. Dr. Kate V. Wofford’a hazırlatılan

¹⁰⁰Demokrat Parti Tüzük ve Programı, (15 Ekim 1951), 52-53.

¹⁰¹ Murat Yıldız, *Türk İdare Teşkilatında Rasyonalizasyon: Leimgruber Raporu*, (Nobel yay. Ankara 2020).; Hüseyin Yayman, *Türkiye’nin İdari Reform Politikası*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı 2005), 170-173.

¹⁰²Yayman, *Türkiye’nin İdari Reform Politikası*, 84- 91.

“Türkiye Köy İlkokulları” hakkında rapor¹⁰³.; Misseouri Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. John J. Rufi tarafından hazırlanan *“Türkiye’de Orta Öğretim”* raporu¹⁰⁴.; Milletlerarası Çalışma Teşkilatı Ortaokul Merkezi Uzmanı M. Costat’a hazırlatılan *“Türkiye’de Mesleki Okullar”* hakkında raporu¹⁰⁵.; Mesleki ve teknik öğretim sahasında ILO/UNESCO heyetine hazırlatılan *“Erkek Teknik Öğretim İçin Beş Yıllık İnkişaf Raporu”*¹⁰⁶ öne çıkmaktadır.

Demokrat Parti, Barker raporu çerçevesinde sağlık alanında da önemli adımlar atmaya çalışmış ve 1954 yılında 6134 Sayılı Yasa ile, il özel idarelerine, belediyelere ve vakıflara bağlı tüm hastaneleri Sağlık Bakanlığı’na bağlamıştı. Böylece kamuya bağlı hastanelerin yönetimi (SSK, MSB ve Üniversite Hastaneleri hariç) tek elde toplanmış ve tamamen merkezi hükümetin görevi ve sorumluluğuna alınmıştı. Bunun doğal bir sonucu olarak il ve ilçe hastanelerinin sayısı artmış, daha önce yalnızca büyük kentlerde var olan hastane hizmetlerinin tüm yurda yayılmasıyla sayısal anlamda önemli başarılar elde edilmiştir. Ayrıca özel sağlık kuruluşlarının kurulması ve hizmet vermesine sıcak bakılmış ve teşvik edilmiştir¹⁰⁷.

Barker Raporunun önmlle üzerinde durduğu konular arasında yer alan sanayi konusuna Demokrat Parti Programında yer verilmiş ve *“sanayi işleri”* başlığı altında yer alan 43, 44, 45 ve 46. maddelerinde konu değerlendirilerek iktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayesinin esas olduğu belirtilmiştir. *“faaliyet sahaları iyice sınırlandırmak şartıyla özel teşebbüsle devlet teşebbüsünün birbirine engel olmadan ve karşılıklı yardım suretiyle birbirini tamamlayıcı bir ahenk içinde çalışmalarının mümkün ve faydalı olacağı.; özel teşebbüs ve sermayenin istikrarlı ve güvenli çalışması için devlet iktisadi faaliyetlerinin hudutlarının kesin olarak belirlenmesi”* gerektiği

¹⁰³Kate V. Wofford, *Köy İlkokulları Hakkında Rapor*, Çev. Fatma Varış, (Ankara: Milli Eğitim 1952).

¹⁰⁴ John J. Rufi, *Orta Öğretim Raporu*, (Ankara: Maarif Basımevi 1956).

¹⁰⁵ M. Costat, *Türkiye’de Mesleki Okullar Hakkında Raporu*, (Ankara: Maarif Basımevi, 1956).

¹⁰⁶ ILO/UNESCO, *Erkek Teknik Öğretim İçin Beş Yıllık İnkişaf Raporu*, Çev. Cihan Zorlu, (Ankara: Maarif Basımevi 1957).

¹⁰⁷ Recep Akdur, *Sağlık Sektörü, Temel Kavramlar, Türkiye ve Avrupa Birliği’nde Durum ve Türkiye’nin Birliğe Uyumunu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi 2006), 28.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

ifade edilmiştir¹⁰⁸. 49. maddede de millî servetimiz olan ve memleket için büyük faydalar vadeden balıkçılığın ve her çeşit balık sanayii ve ticaretinin geliştirilmesi için çalışılacağı yazılmıştır.

Özel sanayi yatırımlarını desteklemek amacıyla sermayesinin yarısı Hükümet, öteki yarısı da International Bank for Reconstruction and Development ve bazı Türk bankaları ile sanayicileri tarafından karşılanan 12,5 milyon TL sermayeli Sınai Kalkınma Bankası'nın kurulmasına karar verilmiştir¹⁰⁹. Kuruluş çalışmalarına Ağustos 1950'de başlanan Banka 1 Mart 1951'de faaliyete başlamıştır¹¹⁰. Bankanın amacı özel sanayi kurmak, yabancı ve yerli sermayenin sanayiye iştirakini teşvik, Türk sanayisi ile ilişkili sermaye ve tahvillerin özel mülkiyete intikaline ve özel mülkiyette bulunmasına gayret etmektir¹¹¹.

Sanayi konusunda içinde bulunulan durumun tespiti için 14 Mayıs-14 Haziran 1951 tarihleri arasında İstatistik Genel Müdürlüğü vasıtasıyla "Sanayi Sayımı" yapılmış¹¹², yine 14 Nisan 1951'de Ankara'da Sanayi Kongresi toplanmış¹¹³ ve ardından da detaylı bir sanayi planı hazırlanmıştır¹¹⁴.

Demokrat Partinin programında Barker raporunda detaylı şekilde üzerinde durulan tarım konusuna da yer verilmiştir. Ziraatın, millî gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusun yüzde sekseninin ziraatla geçindiğine değinilen programda (56-67. maddeler) zirai kalkınmanın ülke kalkınmasının temeli olduğu, bununla birlikte zirai alanda, âlet, çift hayvanı, makine, iyi tohum,

¹⁰⁸Demokrat Parti Tüzük ve Programı, (Ankara: Doğu Matbaası 1949), 60- 63.; Demokrat Parti Tüzük ve Programı, (15 Ekim 1951), 57-60.

¹⁰⁹ İzzet Akyol, "Sanayi Bankası", *Ticaret Dünyası*, S. 8, (Şubat 1950).; *Zaman*, (24 Şubat 1950).; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960)*, (Ankara: Phoenix Yayınevi 2004), 327.

¹¹⁰ Gıyas Akdeniz, "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası", *Yeni İstanbul*, (9 Nisan 1952).; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4. Bas., (Ankara: İmge Kitabevi 2003), 103.

¹¹¹*Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1950.

¹¹² Selim Cevat Yazman, "Sanayi Sayımı", *İktisadi Uyanış*, S. 29, (Haziran 1951), 1.; Haluk Cillov, "Türkiye'de Sanayi Sayımları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 13, S. 1-4, (İstanbul, 1952), 215-228.

¹¹³ "1951 Umumi Sanayi Kongresi", *Türkiye İktisat Mecmuası*, S. 33, (Nisan 1951).

¹¹⁴Muhlis Ete, *Türkiye'nin Sanayi Politikası*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1956), 106-122.

ilaç ve sair alanlarda eksikliklerin bulunduğu vurgulanarak bunların ÷lke imkânları doğrultusunda giderileceği, çiftçinin işine yarayacak teknik bilgi eksikliğinin tamamlanmasına çalışılacağı belirtilmişti. Demokrat Parti, Barker raporunun önerileri doğrultusunda zirai alandaki eksikliklerin bağımsız bir uzman heyeti tarafından tespiti için yabancı bilim insanlarından faydalanmaya çalışmıştı. Bu doğrultuda 1952 yılında Prof. Fritz Alten'e, 1959 yılında Prof. Fritz Baade gibi alanında uzman isimlere detaylı raporlar hazırlatmıştı¹¹⁵. Ancak Barker heyetinde de yer alan William H. Nicholls'un tespitlerine göre Demokrat Parti Hükümeti'nin zirai kredileri süratle arttırmasına karşılık makine ve teçhizat kredisi dışında, faaliyetlerini kısa vadeli üretim kredisi üzerinde yoğunlaştırmasına rağmen üretim kapasitelerini yükseltme konusunda yetersiz kalmıştı¹¹⁶.

Parti programının 73-78. maddelerinde maliye ve vergi konusunda Barker raporuna benzer ifadeler yer almakta ve mâliye işlerinin, hazine menfaatini halkın menfaatinden ayrı ve üstün görmeyen, iktisadî ve içtimâî prensiplerimize uygun bulunan, bir anlayışla yürütülmesi lüzumuna inandığı belirtilmektedir. Ülkenin iş hacmini daraltan, üretim maliyetlerine doğrudan doğruya etki eden, dış piyasalarla mübadeleyi güçleştiren veyahut hayat pahalılığının sebepleri arasında yer alan vergi ve resimler konusunda gerekli düzenlemeler yapılacağı, vergi sisteminin ıslahı, vergi toplama yöntemlerinin sadeleştirilmesi ve daha emniyetli ve az masraflı hâle getirilmesi suretiyle, yeni vergiler konulmadan devlet gelirinin arttırılacağı ifade edilmektedir.

Toplumsal gelişmede başta bayındırlık işleri olmak üzere alt yapı konusuna da değinen parti programında (madde 79- 86) Barker raporunda önerilen konulara değinilmiş ve bayındırlık konusundaki yetersizliğin toplumsal kalkınmayı olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Modern yol yapımı tekniğinin büyük vâsitalara ve makinelere ihtiyaç gösterdiği vurgulanarak köy ve bucak yollarının yapının merkezden idaresini, esaslı bir plân içinde yapılabilmesi için yasal değışikliklerin

¹¹⁵Nihat Basri Somel, "Fritz Alten'in Birinci Raporu", *Tarım Dergisi*, C. 1, S. 7, (Ocak 1953). 16-27; Fritz Baade, *FAO Türkiye Raporu 1959*, (Ankara: Ziraat Bankası 100. Yıl Yayını, 1962).

¹¹⁶William H. Nicholls, "Türkiye'de Zirai Yatırımlar", *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, C. 73, S. 5-6, (Mayıs- Haziran 1956), 55., Nicholls, Demokrat Partinin 1951- 53 yılları arasında zirai alandaki başarısında iklim şartlarının etkili olduğunu belirtmektedir. Nicholls, "Türkiye'de Zirai Yatırımlar", 47.

yapılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Devlet Denizyollarının yük ve yolcu nakli inhisarın (tekel) kaldırılacağı ve Türk ticaret mallarının millî vasıtalarla dış pazarlara götürülmesinin destekleneceği belirtilmiştir.

Barker raporunda önemle üzerinde durulan konulardan bir tanesi de yabancı sermayenin Türkiye'ye yatırım yapabilmesi için engellerin ortadan kaldırılmasıyla ilgiliydi. Demokrat Parti'nin 1949 ve 1951 tarihli programlarında yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapabilmesi ile ilgili bir madde bulunmamaktadır. Buna karşılık 29 Mayıs 1950'de okunan Hükümet Programının İktisadi Cihazlanmamızı Süratlendirmek bahsi altında *"Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek"* ifadesinin yer aldığı görülmektedir¹¹⁷. Aslında yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi için 1 Mart 1950'de 5583 sayılı *"Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu"* çıkarılmıştır. Ancak Demokrat Parti Hükümeti bu kanunu yetersiz gördüğü için 30 Temmuz 1951'de yeni bir Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Yasası Tasarısı hazırlayarak TBMM'ye sunmuş ve yasa 9 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayı ile yürürlüğe girmiştir¹¹⁸. Yasanın I. maddesinde *"Memleket ekonomisinin kalkınmasına yarayacak mahiyette olmak, Türk hususi sermayesine açık işlerde kullanılmak, herhangi bir inhisar ve imtiyazı içermemek şartıyla ve sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm sahalarına yatırım yapmak üzere getirilecek yabancı sermaye bu kanunda yazılı hak ve menfaatlerden faydalanacaktır"* denilmekteydi¹¹⁹. Ancak bu düzenleme ile yeterli yabancı sermayenin gelmediği anlaşılınca¹²⁰ yeni teşebbüslere girilmiş ve Türkiye'ye daha çok yabancı sermaye akışını ve yabancı yatırımcıların daha rahat hareket edebilmelerini sağlamak amacıyla, 6209 Sayılı Serbest Bölge Yasası kabul

¹¹⁷TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 1, Dördüncü Birleşim, (29 Mayıs 1950), 26.

¹¹⁸Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu Tasarısının meclisteki görüşmeleri için bak., TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 9, Yüz altıncı Birleşim, (30 Temmuz 1951), 425-438; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 9, Yüz yedinci Birleşim, (1 Ağustos 1951), 455-477.

¹¹⁹TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 9, Yüz altıncı Birleşim, (30 Temmuz 1951), 425 ve 431.

¹²⁰Cihat İrem, "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu Niçin Meyve Vermiyor?", *Türkiye İktisat Mecmuası*, S. 89, (Ekim 1951), 11-12.

edilmiřtir¹²¹. Yasanın 2. maddesiyle serbest b6lgelerde ithal veya ihrac maksadıyla yapılacak faaliyet ve uygulamalar belirlenmiş; 6. maddesi ile serbest b6lgeler g6mr6k hattı dışında sayılmıştır. 12. maddesi ile serbest b6lgede her t6rl6 yabancı uzman, y6ksek m6hendis, m6hendis, fen memuru ve sair teknisyenlerin Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın izniyle çalışabilecekleri belirtilmiştir.

Demokrat Parti'nin hem parti programlarında hem de h6k6met programlarında Barker raporunda 6nerilenlere y6nelik birçok d6zenleme bulunmasına karşılık b6t6n6yle rapora sadık kaldığı s6ylenemez. 1952 yılı b6te g6r6şmesinde ankırı Milletvekili Kazım Arar h6k6metten Barker raporuna ne derece iltifat g6sterildiğini ve raporun uygulamaya konulup konulmayacağını sormuř¹²² ama net bir cevap alamamıştır.

Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasının T6rkiye H6k6metiyle ortaklaşa finanse ettiği Barker Raporundan alıntılar yapan Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu ise Barker Heyeti'nin tavsiyelerinde belirtilen 6nerilerin tam olarak izlenmedike, başarıların b6l6k, p6r6k olacağı ve memleketin bir k6şesi kalkındırılmaya çalışılırken diğer k6şelerinden feryatların y6kseleceğini ifade etmiřtir¹²³.

Barker raporunda gerek amme ve gerekse 6zel sekt6re ait yatırımlarla ilgili gelecek beş yıl için kalkınma amacıyla kullanılabilecek kaynaklarla ilgili planlamanın yapılmasının gerekli olduğunu belirtmekteydi. Ancak Menderes H6k6meti planlı kalkınma modeline çok sıcak bakmamıştır. Plansızlık, 1954 yılından başlayarak, 6zellikle yatırımların fazlalığı y6z6nden ekonomik sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuş, bazı milletvekilleri bu durumu eleştirmişlerdir. Bu eleştirilere cevap veren Menderes konuşmaların hep d6n6p dolaşıp ilim ve plan 6zerine geldiğini, ilim plan, program, proje kelimelerinin kerametinden istifade edilerek politikalarının k6t6lendiğini ifade ettikten sonra konuyu Barker raporuna getirerek planı hazırlattıklarını, ancak

¹²¹TBMM *Tutanak Dergisi*, D6nem 9, C. 26, toplantı 4, Yirminci birleşim, (21 Aralık 1953), 350-254.

¹²²TBMM *Tutanak Dergisi*, Devre 9, İçtima 2, Kırk İkinici İnikat, (20 şubat 1952), 383.

¹²³TBMM *Tutanak Dergisi*, Devre 9, İçtima 2, Kırk 66nc6 İnikat, (21 şubat 1952), 433.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

uygulamadıklarını, eğer uygulamış olsalardı, 1954'ten önce iktidarı kaybetmiş olacaklarını ileri sürmüştü¹²⁴.

Demokrat Parti iktidarının ilerleyen dönemlerinde de Barker raporu gündemde kalmaya devam etmiştir. Örneğin 1958 yılı bütçe görüşmelerinde Demokrat Parti Meclis Grubu adına konuşan Servet Somuncuoğlu, Barker Raporunun iktisadi bir plân olmadığını, memleketin kalkınması için ne gibi iktisadi plan yapmak icap ettiğini ve nasıl çalışmak lâzım geldiğini gösteren bir rapor olduğunu belirtmiştir¹²⁵. Somuncuoğlu konuşmasının devamında, eğer plânlama ile neleri yapabileceğimizi Dünya Bankası'na bildirmiş ve bankanın tavsiyelerine göre hareket etmiş olsaydık büyük krediler temin edebilir ve kalkınmamızı bütün dünyanın anladığı ve ilmin kabul ettiği yolda yürümek imkânlarını bulabilirdik demiştir¹²⁶.

Başbakan Menderes ise Barker Heyeti'nin özel sektörü için bir planlama önerisinin bulunmadığını ve zaten böyle bir uygulamayı hükümetinin de arzu etmediğini açıklamıştır. Özel yatırımların önemli bir kısmı memleketin para sisteminin dahi dışında geliştiğini, büyük bir kısmının kredi müesseseleri dışındaki kaynaklardan finanse edildiğini, bu sebeple devletin hususi tasarrufların kullanılma şeklini kontrol etme, hatta nüfuz altında bulundurma imkânının son derecede sınırlı olduğunu, esasen özel yatırımlara dair detaylı bir programın yersiz olduğunu ve özel sektörü bir plana bağlayacak zihniyete sahip olmadıklarını izah etmiştir. Bu konuyu Birinci Adnan Menderes Kabinesi programında da belirtmiş olduklarını hatırlatmış ve ancak devlet bütçesinden

¹²⁴ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960)*, 254.

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, İçtima 1, Kırk Birinci İnikat, (21 Şubat 1958), 218. Bütçe görüşmelerinde CHP adına konuşan Kasım Gülek de aynı ifadeleri dile getirmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, İçtima 1, Kırk Birinci İnikat, 21 (Şubat 1958), 226.

¹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, İçtima 1, Kırk birinci İnikat (20. 02. 1958 Perşembe) 18 ve 226. Barker Heyetinin bir plan tavsiye etmediği konusunda bak. Sami Güven, *1950'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi Üzerine Kalkınma Reçeteleri*, (Bursa: Ezgi Kitabevi, 1991), 117-118.; Murat Yıldız, "1945-1960 Dönemi Hazırlanan Yabancı Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri", *Turkish Studies, Volume 12/31*, s. 313-314.

yapılacak yatırımlarla İktisadi Devlet Teşekküllerince yapılacak yatırımların programa bağlandığını belirtmiřtir¹²⁷.

Sonuç ve Değerlendirme

Barker raporunda belirtilen öneriler genel mahiyettedir. Bununla birlikte Türkiye'nin kalkınma davasını ana hatları ile ortaya koymu, acilen alınması gereken tedbirleri tespit etmiş ve yatırım yapılması gereken öncelikli alanları belirlemiştir. Ayrıca kamu kesiminde alınacak önlemleri sıralamış ve iki temel konuyu öne çıkarmıştır. Bunların ilki yardımın zorunluluğu, ikincisi de Türkiye'nin kalkınmasına ilişkin sağlam bir programın hazırlanması gerektiğidir.

1950 sonrası iktisadi gelişmelerin yönünü belirlemede etkili bir belge olan rapor, devletin özel sektör için caıp olmayan ulaşım, enerji, haberleşme gibi altyapı yatırımlarını artırılmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Sanayiye, özel yatırımlar için ana genişleme alanı olarak görülmekte ve bu alandaki kamu yatırımlarının azaltılması önerilmektedir. Bu alanda özel girişimin özendirilmesi için gerekli olan yasal düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtmektedir.

Rapor dikkatle incelendiğinde Türkiye'nin devlet eliyle sanayileşme hedeflerinden vazgeçmesi açıkça istenmemekle beraber, sanayinin geri planda tutulup, tarıma öncelik vermesi ve bu alanda uzmanlaşmasını tavsiye etmektedir. Bu yolla Türkiye'nin gelişmekte olan örnek bir tarım ülkesi konumuna getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Demokrat Parti iktidarının ilk döneminde Barker Raporu devletçilikten liberalizme geçiş sürecinde yol gösterici olarak kabül görse de gelişen bazı önemli olaylar rapora uygun hareket edilmesinin önüne geçmiştir. Raporun uygulanamamasının önemli sebepleri arasında Dünya Bankası'nın Ankara'daki heyetinin başkanı eski Hollanda Maliye Bakanlarından Lieftnick'in her konuda yaptığı müdahaleler ve alınacak ekonomik kararlarda kendisine danışılmasını istemesinin iç işlerine müdahale olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin büyüme sürecinde olayların sanayileşmeyi çok kârlı hale getirmiş olması 1954 ve izleyen yıllarda ithalatın, kredilerin kısılmasıyla düşmeye başlaması, iç ticaret hadlerini hızla

¹²⁷TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, İçtima 1, Kırk Birinci İnikat, (21 Şubat 1958), 241.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

sanayi lehine değişmesi de Barker Raporu'nun dışın çıkılmasında rol oynayan önemli bir etkidir. Bu itibarla raporda ısrarla üzerinde durulan kamu iktisadi kuruluşlarının denetimlerinin artırılarak koordinasyonlarının sağlanması ve bazılarının da satılması konusundaki öneriler hayata geçirilememiş aksine sayıları seçmen kitlesinin arzuları doğrultusunda artırılmıştır. Uygulama bütçeye öngörülemeyen ek yük getirmiştir.

Rapor, Türkiye'nin yabancı sermayeyi ülkeye çekmek yoluyla gelişmesinin hızlanabileceğini, yabancı sermayenin ülkeye yalnız döviz değil, aynı zamanda, ihtiyaç duyduğu teknoloji ve yönetim bilgisini de getireceğini belirtmektedir. Fakat aşırı ölçüde dış kaynak beklentisi içine girmenin sakıncaları da açıklanmıştır. Buna karşılık Menderes Hükümetleri, dünyadaki iktisadi gelişim şartlarını yeterince değerlendirememiş, dış ticaret ve bütçe açıklarını göz ardı ederek kaynak-harcama dengesini kuramamıştır. Bu durum 1954'ten itibaren ekonomik bunalıma girilmesine ve Barker Raporu'nun göz ardı edilmesine sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

CDABCA, 030. 01. 00. 00. 134. 573. 8.

CDABCA, 030. 05. 00. 00. 134. 833. 8.

CDABCA, 030. 01. 00. 00. 134. 873. 8.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, yer No: 2/13- 36; Fihrist No: 11095-2- 4.

Resmî Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C. 4, Toplantı 1, 146. Birleşim, 9. Şubat 1947.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, 44. Birleşim, 14 Şubat 1947.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 1, Dördüncü Birleşim, 29 Mayıs 1950.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 9, Yüz altıncı Birleşim, 30 Temmuz 1951.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 9, Yüz yedinci Birleşim, 1 Ağustos 1951.

- TBMM Tutanak Dergisi*, Devre 9, İçtima 2, Kırk İkinci İnikat, 20 Şubat 1952.
TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, İçtima 2, Kırk Üçüncü İnikat, 21 Şubat 1952.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 26, toplantı 4, Yirminci birleşim, 21 Aralık 1953.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, 14 Şubat 1947 44. Birleşim, s.168, 169.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C. 4, Toplantı 1, 19. Şubat 1947 46. Birleşim, s. 248, 255, 261 ve 289.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, İçtima 1, Kırk Birinci İnikat, 20 Şubat 1958.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 11, İçtima 1, Kırk Birinci İnikat 21 Şubat 1958.

Sürelı Yayınlar

(Kullanılan gazeteler dipnotlarda belirtilmiştir)

- Akşam* (1950)
Cumhuriyet (1948- 1951)
Son Posta (1948)
Vatan (1950- 1951)
Yeni İstanbul (1950- 1952)
Yeni Sabah (1949- 1950)
Zafer (1950)

Kitaplar ve Makaleler

- Akdeniz, Gıyas, "Barker Raporu", *Yeni İstanbul*, 1 Temmuz 1951.
Akdeniz, Gıyas, "Barker Heyetinin Tavsiyesi", *Yeni İstanbul*, 10 Temmuz 1951.
Akdeniz, Gıyas, "Barker Heyetinin Tavsiyeleri", *Yeni İstanbul*, 24 Temmuz 1951.
Akdeniz, Gıyas, "Türkiye Sinai Kalkınma Bankası", *Yeni İstanbul*, 9 Nisan 1952.
Akdur, Recep, *Sağlık Sektörü, Temel Kavramlar, Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Durum ve Türkiye'nin Birliğe Uyumu*, Ankara Üniversitesi bs., Ankara 2006.
Aktan, Reşat, *Türkiye Ziraatına Ait Görüşler*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası yayını, Ocak 1962.
Akyol, İzzet, "Sanayi Bankası", *Ticaret Dünyası*, S. 8, Şubat 1950, 1.
Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
Baade, Fritz, *FAO Türkiye Raporu 1959*, Ziraat Bankası 100. Yıl Yayını, Ankara 1962.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlanan Örnek İnceleme

- Bayer, Muhsin Zekai, "Barker Raporu ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Projeleri", *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S. 3, Temmuz 1953, 61.
- "Beynelmillel Banka ile Türkiye'nin Münasebeti", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1949.
- Cillov, Haluk, "Türkiye'de Sanayi Sayımları", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 13, S. 1-4, İstanbul 1952, 199-228.
- Costat, M., *Türkiye'de Mesleki Okullar Hakkında Raporu*, Maarif Basımevi, Ankara 1956.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Doğu Matbaası, Ankara 1949.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, 15 Ekim 1951.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, 4. bs., Ankara 2003.
- Ete, Muhlis, *Türkiye'nin Sanayi Politikası*, Tan Matbaası, İstanbul 1956.
- Gürsöy, Bedri, "Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası", *Yeni İstanbul*, 5 Nisan 1950, 5.
- Güven, Sami, *1950'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi Üzerine Kalkınma Reçeteleri*, Ezgi Kitabevi, Bursa 1991.
- Himmetoğlu, Hüsnü, "Amerika'nın Türkiye'yi Kalkındırma Programı Ne Olmalıdır– Son Raporlar", *Muhasebe ve Maliye Mecmuası*, S. 61, Eylül 1951, 2-6.
- Ilo/ Unesco, *Erkek Teknik Öğretim İçin Beş Yıllık İnkişaf Raporu*, Çev. Cihan Zorlu, Maarif Basımevi, Ankara 1957.
- İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1952, 252-256.
- İrem, Cihat, "Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler- Barker Raporu", *Türkiye İktisat Mecmuası*, S. 36, Temmuz 1951, 13-26.
- İrem, Cihat, "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu Niçin Meyve Vermiyor?", *Türkiye İktisat Mecmuası*, S. 89, Ekim 1951, 11-12.
- Kara, Bülent, "Türkiye'de Personel Reformu Çalışmalarının Altyapısı: 193– 1960 yılları arasında Yabancı Uzmanların Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporlar", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 2, Aralık 2006, 149-162
- Nicholls, William H., "Türkiye'de Zirai Yatırımlar", *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, C. 73, S. 5-6, Mayıs- Haziran 1956, 55.
- Okyar, Osman, "Türk Devlet Planı Meselesi", *Yeni İstanbul*, 27 Aralık 1949, 3.
- Robinson, Richard D., *The First Turkish Republic- A Case Study in National Development*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1963.

- Rufi, John J., Orta Öğretin Raporu, Maarif Basımevi, Ankara 1956.
- Semiz, Yaşar, Güngör Toplu, "Cumhuriyet Döneminde Amerikan Emperyalizminin Türkiye'ye Giriş: Thornburg Raporu", *Toplum Bilimleri Dergisi-Journal of SocialSciences*, Aralık / December 2019, 27, 455-484.
- Somel, Nihat Basri, "Fritz Alten'in Birinci Raporu", *Tarım Dergisi*, C. 1, S. 7, Ocak 1953, 16- 27.
- Suvla, Refii Şükrü, "Türkiye ve Marshall Planı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 10, S. 1- 4, İstanbul 1949, 145- 165.
- Şibay, Esat, "Marshall Planı ve Türkiye", *Çalışma*, S. 27, Nisan, Mayıs, Haziran 1949, 11- 19.
- Tokgöz, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişime Tarihi (1914-2001)*, İmaj Yayınları, (6. Baskı), Ankara 2001.
- "Türk - Amerikan Dostluğunu Kuvvetlendiren Anlaşma", (Baş yazı) *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1948.
- Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, C. 2.
- Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler- Barker Misyonu Raporu (hulasa)*, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Washington (D. C.), 1951.
- "Türkiye'de Marshall Plan", *Türkiye İktisat Mecmuası*, S. 42, Ocak 1952, 42-49.
- Üç yıldız (rumuz), "Türkiye'nin İktisadi Kalkınması", *Yeni İstanbul*, 3 Ocak 1950, 3
- Wofford, Kate V., *Köy İlkokulları Hakkında Rapor*, Çev. Fatma Varış, Milli Eğitim Bs., Ankara 1952.
- Yayman, Hüseyin, *Türkiye'nin İdari Reform Politikası*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara 2005.
- Yazman, Selim Cevat, "Sanayi Sayımı", *İktisadi Uyanış*, S. 29, Haziran 1951, 1-2.
- Yıldız, Murat, *Türk İdare Teşkilatında Rasyonalizasyon: Leimgruber Raporu*, Nobel yay. Ankara 2020.
- Yıldız, Murat, "1945-1960 Dönemi Hazırlanan Yabancı Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri", *Turkish Studies*, Volume 12/31, s. 303-318.
- Türkiye İktisat Mecmuası, 1951 Umumi Sanayi Kongresi Özel Sayısı, S. 33, Nisan 1951.

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlatılan Örnek İnceleme

ATAD

- 157 -

EKLER

EK-1

Ankara, 21.8.1951

Başbakanlık
Yüksek Makamına

Şifâhen aldığımız yüksek emirleri üzerine
Barker Misyonu raporunun tetkikini ikmal ederek mütalâfama-
zı bağılı olarak arz ediyoruz. Raporun hazırlanmasında, muhte-
lif Bakanlıklar ve İdarelerden alınan 12 adet raporlardan
istifade edilmiştir. Bununla beraber Heyetimiz fikir istik-
lâfını temamiyle kullanmış ve mütalâfalarını en esaslı nok-
talara inhisar ettirmiş bulunmaktadır.

En derin saygılarımızla

Nizamettin Ali Sav

Bekir H. Onaran

Şefik Bilkur

Nizamettin Ali Sav

Bekir H. Onaran

Şefik Bilkur

030	01				RL	S33	8
-----	----	--	--	--	----	-----	---

Başbakanlıktan aldıkları sözlü emirle Barker Raporunu inceleyen heyetin
yaptıkları incelemenin üst yazısı ve önsözünün ilk sayfası

EK-2

Yaşar SEMİZ-Güngör TOPLU

Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla
Yabancı Uzmanlara Hazırlatılan Örnek İnceleme

Ö N S Ü Z

Barker Misyonu raporunu tetkik eden Heyetimiz, bu raporda ayrı ayrı temas edilen çeşitli noktalara geçmeden önce, raporda hakim olan ana görüşlere işaret etmeyi ve bunlar hakkındaki mütalâalarını belirtmeyi faydalı görmektedir.

Misyunun raporu esas itibarıyla iki kısımdan te-
rekkep etmektedir: 1) Umumî reform, 2) Envestisman projesi.
330 sayfa kadar tutan mufassal raporun % 90 ı umumî reform ko-
nularına hasredilmiş ve mütebaki % 10 u da yeni bir envestis-
man projesine tahsis edilmiş bulunmaktadır.

Umumî reform kısmına bu kadar geniş bir yer ay-
rılması Heyetimizce de yerinde görülmektedir. Yabancı teşki-
lâttan kredi bulsak da bulmasak da her şeyden önce kendi teş-
kilâtımızda bir çok ıslâhat yapılması gerektiği ve teşkilâttâ
mevcut olan bozuklukların memleket ekonomisi bakımından doğu-
racağı zararların dış yardımlarla elde edilebilecek malf ko-
laylıkları paralize edeceği şüphesizdir.

Misyunun ıslâhat tekliflerinden bir çoklarını esas-
sen kendi idarecilerimiz de müşahede etmiş ve bunların ıslâhâ
cihetine gerek yeni teşkilât kanunları hazırlamak, gerekse
idarî tedbirler almak suretiyle kısmen de teşebbüs edilmiş bu-
lunulmaktadır. Namafih Misyon bu tedbirlerden bir çoklarının
daha sür'atle yürüdüğünü görmek arzusu karşısındadır.

030	01			134	873	8
-----	----	--	--	-----	-----	---

I

3

Başbakanlıktan aldıkları sözlü emirle Barker Raporunu inceleyen heyetin
yaptıkları incelemenin önsözünün ilk sayfası

EK-3

ATAD

- 159 -

Barker Hey'eti Raporunun, Dış Ticaretimize ait
XII inci faslının tahlil ve tenkidi

Dış Ticaret

Barker Hey'eti Raporunda belirtildiğine göre, Türkiyenin Dış Ticareti, Dünya ticaretinde çok küçük br rol oynamakta ve memleketin millî gelirinin % 10 undan daha az bir miktara balığ olmakta ise de, memleket ekonomisi bakımından, büyük bir ehemmiyeti haiz bulunmaktadır.

Aşağıdaki cetvel, Türkiye'nin Dış Ticaret hacmiyle Millî Geliri arasındaki nisbeti muhtelif seneler zarfında göstermektedir:

Cetvel I
Milyon T.L. olarak

	<u>1938</u>	<u>1948</u>	<u>1949</u>	<u>1950</u>	<u>1951</u>
Dış Ticaret hacmi	295	1.321	1.507	1.537	2.005
Millî Gelir	1.606	7.814	6.950	8.228	9.607
Dış Ticaretin Millî Gelire nisbeti	18,37	16,91	21,68	18,68	20,87

Yukarıdaki cetvelde de görüldüğü veğhile, Türkiye'nin Dış Ticaret hacmi Millî Gelirine nisbetle % 16 il % 21 hadleri arasında tahavvül etmektedir. Son üç sene zarfında, Dış Ticaret hacminde Millî Gelire nisbetle bir artış temayüllü müşahade olunmaktadır.

Mezkr Rapora göre, gıda maddeleri bakımından harice muhtaç olmayan Türkiye'nin, iktisadî kalkınma hareketi için makine ve teçhizat ve bazı maml istihlâk eğyas ithal etmesi zarureti vardır. Türkiye'nin ihracatı ise eğitli zirai maddelerden tereküp etmektedir. Bunların bir çoğu yarı lüks mahiyetinde maddelerden ibarettir.

./.

CUMHURBAŞKANLIğI
İSMEYİNN ARŐIVI
Yer No : 2/13-36
Decimal No :
Print No : 11095-1

Barker Heyeti Raporunun, Dış Ticarete ait 12. kısmının tahlil ve tenkidi ilk sayfa

EK-4

Türkiyenin Ekonomik Kalkınma programı

Cumhuriyet 9 Eylül 1950

M. Barker: "Ekonomik kalkınma için hazırlıyacağımız rapor Türk ekonomisine bir hız verecekse, evvelâ bu raporun benimsenmesi ve hazmedilmesi lâzımdır,, dedi"

İmar ve Kalkınma bankasının Türkiye'ye gönderdiği heyetin başkanı James Barker

Cumh. 19. 06. 1950

İmar Bankası heyeti

Dün gelen James Barker, banka tarafından gönderilen heyetin Türkiye'de yapacağı tetkikleri izah etti

Uzun bir müddettenberi memleketimizde bulunan Milletlerarası Bankanın Türkiye heyeti başkanı Mr. James M. Barker, dün geç, memleketimizden ayrılmıştır. Milletlerarası Banka müessesisi, memleketimizden ayrılmadan evvel yaptığı basın toplantısında şunları söylemiştir:

«- Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının ekonomik heyet üyeleri, Türkiye'deki müşahede ve araştırmalarını ikmal ederek Bankaya sunulacak raporu hazırlamak üzere merkezlerine müvevvecihen Türkiye'den ayrılıyolar. Bu rapor - Arkası Sa. 2. Sü. 2 de -

Ticaret ve Ekonomi Bakanı Zühtü Velibey, dün sanayicilerin isteklerini dinlerken

Barker heyetinin Türkiye'ye geldiğini bildiren gazete kupuru ile Heyetin hazırlayacakları rapora ilgili görüşünü belirten gazete.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 17.03. 2021

Kabul Tarihi: 21.05. 2021

Article Type: Research article

Submitted: 17.03. 2021

Accepted: 21.05. 2021

Ömer EROĐLU¹

ATABEKLER DÖNEMİNE AİT ERBİL MUZAFFERİYE MİNARESİ

Öz: Günümüzde Irak Cumhuriyetine bağlı Federal bir yapının merkezi olan Erbil, ülkenin kuzeyinde bulunmaktadır. Bölge 1056 yılında Tuğrul Bey'in (M.909-1063) Abassi halifesinin isteyi üzerine Bağdat'a girmesiyle birlikte Türk hâkimiyetine geçer. Merkezi Selçuklu idaresinin 1157 yılında Sultan Sencer'in ölümü üzerine Atabeklerin kontrolüne girer. Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak Seferi esnasında (1535) Bağdat'la birlikte Osmanlı topraklarına katılır. Birinci Dünya Savaşına kadar Osmanlı kontrolünde kalır. Türk egemenliğinde uzun tarihsel bir süreç geçiren bölgede çok sayıda Türk dönemi yapılanması gerçekleşir. Bunun ışığında Erbil'de Türk İslâm mimarisi altın çağını; Selçuklu, Atabek ve Osmanlılar döneminde yaşamış, ancak bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Lakin Günümüze kadar ulaşabilen Muzafferiye Minaresi form, süsleme ve malzeme açısından farklı özelliklere sahiptir. Kalenin güneybatısında ve yaklaşık 1 km uzağında yer almaktadır. Kaleden sonra Erbil'in ikinci önemli simgesidir. Çift girişten, sekizgen bir kaide ve bunun üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşmaktadır. Ana gövdenin yukarıya doğru yükseldikçe hafifçe incelendiği görülmektedir. Ayrıca Sekizgen kaidesi, Silindirik gövdesi ve mozaik çini süslemesi ile tuğla minarelerin canlı bir örneğini temsil etmektedir.

¹ Doktora Öğrencisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi,Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi A.B.D, erogluomer0707@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3840-1286>

Ömer EROĞLU

Atabekler Dönemine Ait Erbil Muzafferiye Minaresi

Bu araştırmanın kapsamı ise minarenin inşa tarihinden günümüze kadar olan süre içinde geçirdikleri onarımlar tespit edilmiş, kaynaklardan derlenen bilgilerle tarihsel devinimleri saptanmış ve günümüzdeki durumları fotoğraflarla belgelenmiştir. Bunların yanı sıra bu minarelerin üslup özellikleri, geometrik kompozisyonları, süslemeleri ve mozaik çinileri belirlenerek Anadolu ve İran'daki örneklerle karşılaştırılmıştır.

Anahtar kelime: Erbil, Atabek, Minare, Muzafferiye, Çöli, Kültürel Miras.

Arbil Muzafferiye Minarets Belong To Period of Atabek

Abstract: Being centre of a Federal structure dependent on Republic of Iraq today, Erbil is located in the north of the country. When Tugrul Khan, Seljukian Sultan, came to Bagdat upon an invitation by khalif, the region entered into the domination of Turks. It came under domination of Ottoman after During the Iraq campaign of Suleiman the Magnificent (1535), he joined the Ottoman territories with Baghdad. It remained under Ottoman control until the First World War. Numerous Turkish period structuring takes place in the region, which has gone through a long historical process under Turkish rule. In the light of this, the golden age of Turkish-Islamic architecture in Erbil; He lived in the Seljuk, Atabek and Ottoman times, but most of these works have not survived. However, the Muzafferiye Minaret, which has survived until today, has different features in terms of form, decoration and material. It is located to the southwest of the fortress and about 1 km away. It is the second important symbol of Erbil after the castle. It consists of a double entrance, an octagonal base and a cylindrical body rising above it. It is observed that the main body becomes slightly thinner as it rises upwards. It also represents a vivid example of brick minarets with its Octagonal base, Cylindrical body and mosaic tile decoration. The scope of this research is to determine the repairs of the minaret from its construction date until today, its historical movements have been determined with the information gathered from the sources, and their current situation has been documented with photographs. In addition to these, the stylistic features, geometric compositions, ornaments and mosaic tiles of these minarets were determined and compared with examples in Anatolia and Iran.

Keywords: Arbil, Atabek, Minarets, Cultural heritage, Choli, Muzafferiye.

GİRİŞ

İslamiyet'in en önemli sembolü ve camilerin vazgeçilmez bir mimari elemanı olan minareler, sadece ezanın okunması için değil, önceki dönemlerde haberleşmek amacıyla da inşa edilmiş olan yapılardır. Ancak, İslam'ın ilk yıllarında bu durum bilinmemekteydi. Hz. Peygamber, Medine'ye ilk geldiği zamanlarda, İbn Hişam'a göre ibadete çağırma için bir ön hazırlık bulunmamaktaydı. Hz. Peygamber, Yahudilerin boru sesini, Hıristiyanların ise çanını işittikten sonra Bilal'i görevlendirerek bölgedeki en yüksek evin damından ibadete çağrı olan ezanı okuttuğu bilinmektedir².

Minareler camilerin yanlarındaki uzun, silindirik yapılardır ve genellikle cami ile fiziksel bir bağlantıları vardır. Minarelerin asıl amaçları müezzinlere ezan okumaları için yüksek bir platform sağlamaktır. Bu yüzden genellikle camiden yüksek oldukları kolaylıkla gözlenebilir. Aynı zamanda cami ile fiziksel bağlantısı olduğunda camide bir havalandırma etkisi olduğu da söylenebilir.³ Minareler tıpkı yapı malzemesinin, plan anlayışının, hacim biçimlenişinin, cephe düzeninin ya da süsleme öge ve kompozisyonlarının oluşumundaki gibi bölgelere ve dönemlere göre farklılık göstermiştir. Bölgesel etkenler şekil, hacim duygusu ve geleneği ile süsleme zevkleri, tipleri belirleyici ve birbirinden ayır edici unsurlar olmuştur⁴.

Ana hatlarıyla minare pabuç, gövde, şerife, kürsü, külâh, petek ve âlem kısımlarından oluşmaktadır. Minare camiye ayrı ya da bitişik, çokgen prizma, silindirik ve kübik biçiminde olabilmektedir. Camilerin en karakteristik unsurunu teşkil eden minarelere bazen medrese, türbe ve hankahlarda da rastlanmaktadır. Türker'in etkili olduğu yerlerden özellikle İran, Afganistan ve Türkistan bölgelerindeki minareler genelde yukarıya doğru tedricen daralan silindirik, konik ve çokgen gövdeli ve tuğla bir kaide ile tabana bağlanırlar⁵. İran'daki tuğla minareler, türbelerle birlikte büyük Selçuklu tuğla işçiliğinin en başarılı örnekleri sunmaktadır. Damgan, İsfahan, seve ve Gülpayegan minareleri İran'daki en başarılı örneklerdendir. Bunun ışığında çalışma

² Yurttaş, H, Gökler, B. (2020). "Bir Minare İki Usta" *Doğu Esintileri dergisi*, sayı: 13, s.117

³ Uğurlu, M, Günaslan, E, Karaşin, A. (2017). Dört Ayaklı Minarenin Modellenmesi ve Yapısal Analizi, *Mühendislik Dergisi*, cilt: 8, sayı: 2, s.414.

⁴ Uysal, O. (1990). Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeleri, *Fakülte dergisi*, cilt.33, sayı.1, Ankara, s.505.

⁵ Gündüz, F. (2005). Minare, *İslam Ansiklopedisi*, cilt.30, İstanbul, s.98.

Ömer EROĞLU

Atabekler Dönemine Ait Erbil Muzafferiye Minaresi

konumuz olan Erbil Muzafferiye (Atabek) minaresinde Selçuklu tuğla minarelerin geleneği devam ettiği görülmektedir.

Minare hakkında sanat tarihi açısından Abdüsselam Uluçam'ın "Irak'taki Türk Mimari Eserleri" adlı kitabında ve aynı yazarın "Irak Selçuklular ve Atabekler Döneminden Kalan Tuğla Minareler" adlı makalesinde Erbil Ulu Cami Minaresi olarak elle almış eski ve genel bilgilere yer vermiştir. Ancak bu makalede stratejik konumuyla şehrin önemli bir statüsünde bulunan Erbil Muzafferiye Minaresi güncel durumu incelenerek; yeni tanıtım ve bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Atabeklerin mimari yapısına ışık tutmanın yanı sıra Erbil'in klasik bir Türk şehrinin izlerini taşıdığını göstermesi bakımından makalemizi önemli kılacaktır.

Erbil'in Coğrafi ve Tarihî Yapısı

Irak Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Güneydoğuda 80 km Musul'dan, güneyde 75 km Kerkük'ten ve 170 km Süleymaniye'den, kuzeyden de 157 km Duhok'tan uzaktır. Sınırı batıda Karçuh Dağı ve Fırat Nehri, güneyde Zure Kezav Dağları, kuzeyde Türkiye ve doğuda İran'a komşudur⁶. Tarihçilerin çoğu Erbil'in öneminden söz etmişler. Bunlardan en ünlüsü Suriyeli biyograf ve coğrafyacı Yâkût El-Hamavî, Erbil'i önemli ve nadir bir şehir olarak vurgulamıştır. Sümerler döneminde Arbeloa, Asurlular döneminde Arba-İlu, Arbela, İran kaynaklarında ise Arbira, Büyük İskender döneminde Arbira ve Osmanlılar zamanındada Erbil olarak geçmiştir. Ayrıca o dönemde Arvel, Avlera, Havlera olarak da geçmiş ve bazı Türk kaynaklarda Arbl, Arbiril, Birubil şeklinde de yazıldığı olmuştur. Araplar ve Hristiyanlar Erbil adını kullanmışlardır. 1534-1918 yılları arasında bazı Avrupa kaynaklarında ise Arbiilie, Arbil olarak anılmıştır⁷.

Erbil'in tarihi M.Ö, 6000'lere kadar dayanmaktadır. İlk zamanlar küçük bir tarım köyü iken, sonralarda büyük gelişme kaydetmiştir. M.Ö, 2371-2316 yıllarında Akad Devleti Büyük Sargon komutanı Erbil'i ele geçirir. M.Ö, 2150-2050 yıllarında ise Gutilerin önemli bir merkezi haline gelir. M.Ö, 2050-1950' de de Erbil üçüncü Ur hanedanının hâkimiyetine geçer⁸. M.Ö, 1950-612'de Asurlular

⁶ Zirkani H. (2004). Erbil Kalesi Tarihin En İhtişamlardan Biridir, *Küfe Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 1, 197.

⁷ İbrahim, M. (2009). Erbil Tarihi ve Adı, *Erbil Ansiklopedisi*, 3, 12-13.

⁸ Arğuşi, Y. (2010). *Erbil Kalesindeki Kültürler Evler*. Ürdün: Muta üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 9-10.

hâkim olurlar. M.Ö, 612 yılından itibaren Pers İmparatorunun hâkimiyetinde olan Erbil büyük İskender'in III. Darius'u Gaugamela Savaşında mağlûp etmesi ile M.Ö, 331'de Erbil Büyük İskender'in ele geçeri ve Büyük İskender öldükten sonra imparatorluğu komutanları arasında paylaşıldıktan sonra Erbil I. Seleukos'un eline geçmiştir. III. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Sâsânî İmparatorluğu'nun kurucusu I. Erdeşîr'in eline geçip İslâm fethine kadar yaklaşık 400 yıl süreyle bir Sâsânî şehri olarak kalmıştır⁹.

Miladi 641'da ise Müslümanlar tarafından Erbil fethedilmiştir. Daha sonra Emevi ve Abbasilerin hâkimiyetinde kalmıştır. Irak Selçukluların idaresinden sonra 1144 yılında Baytekin Hanedanının ve Erbil Atabekleri'nin başkenti olmuştur¹⁰. Muzafferdin Kökböri döneminde 1136-1190 yılında imar edilen Erbil, iki kısımda gelişmiştir. Aşağı Erbil nehir kenarında, geniş bir vadide yayılıp, Yukarı Erbil ise tepe üzerinde kale içine sıkışıp kalmıştır. Kalenin surları, eski kalıntıları üzerine Kökböri zamanında yeniden yaptırılmıştır¹¹. Kökböri'nin varisi olmadığından dolayı vasiyeti üzerine Abbasî halifesine kalan Erbil, Moğol istilâsına karşı mücadele etmiş ve uzun müddet karışık ve sıkıntılı dönemler yaşamıştır.

Erbil safevilerden sonra Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine girmiştir. Erbil, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak Seferi sırasında (M.1535) Bağdat'la birlikte Osmanlı hâkimiyetine geçer¹² ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde olan Erbil, 1920 yılında Osmanlıların I. Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle birlikte İngilizlerin eline geçmiştir. Yaklaşık beş asır Osmanlı egemenliğinde kalan Erbil, idaresinin 1932 yılında yeni kurulan Irak hükümetine geçmesiyle Osmanlı egemenliği de son bulur¹³.

⁹ Es-Sakkâr, S. (1995). Erbil, *İslam Ansiklopedisi*, 11, s.272.

¹⁰ İsmail, Z. (1971). Erbil'deki Tarihi Yerler, *Erbil Belediye dergisi*, (4) 5, 83-84.

¹¹ İsmail, *Erbil'deki Tarihi Yerler*, 83-84.

¹² Bilal, Z. (2009). Tarihte Erbil, *Erbil Ansiklopedisi*, 3, 59-60.

¹³ Bilal, *Tarihte Erbil*, 59-60.

Ömer EROĞLU
Atabekler Dönemine Ait Erbil Muzafferiyeye Minaresi

Resim.1. Erbil Şehrinin Genel Görünümü. (Shafaq.com/ar, Erişim 16.03.2021).

Erbil Muzafferiyeye (Atabek) Minaresi

Tarihçesi

Erbil'in şehir merkezinde kendi ismi ile anılan minare mahallesinde bulunmaktadır. (Resim.2). Kalenin güneybatısında ve yaklaşık 1 km uzağında yer almaktadır. Minare Halk arasında Çöli¹⁴ minaresi olarak adlandırılmaktadır. Erbil kalesinden sonra Erbil'in ikinci önemli simgesidir. Minarenin tarihi için farklı görüşler bulunmaktadır. Abdüsselam Uluçam'a göre 1190 yılında¹⁵, Muhammed Hüseyin'e¹⁶ ve zidan Bradosti 'ye¹⁷ göre ise 1190 ve 1233 yılları arasında Muzafferinin Kökböri tarafından Mimar Mesud bin Ebi Saad'a yaptırılmıştır. Minarenin büyük bir kısmı günümüzde hâlen sağlam vaziyettedir. Geçmiş yıllarda Kültür Bakanlığı¹⁸ tarafından yapılan kazılar neticesinde, minarenin güneybatısında Erbil Ulu camiye ait olduğu anlaşılan kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Böylece, minarenin, Ulu Cami'ye ait olduğu

¹⁴ Sorani Kürtçesinde çöli ısız ve çorak anlamına gelmektedir. Eskiden o bölgenin ısız ve çorak olmasından dolayı halk arasında bu ismi ile anılmaktadır.

¹⁵ Uluçam, A. (1989). *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara, s. 123.

¹⁶ Hüseyin, M.H. (2014). *Erbil Atabek Dönemi*, Erbil, s. 242.

¹⁷ Bradosti, Z. (2007). *Atabek Minareleri*. Şam: Şam üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 86.

¹⁸ Erbil Eski Eserler Müdürlüğü.

kanıtlanmıştır. 2009 yılında Erbil Eski Eserler M¼d¼rl¼ğ¼n¼n İtalyan şirketi ile y¼r¼tt¼ğ¼ ortak çalışmayla minare restore edilerek g¼n¼mdeki h¼lını almıştır.

Resim.2. Genel G¼r¼n¼m¼.

Genel ¼zelikleri

Çift girişten, sekizgen bir kaide ve bunun ¼zerinde y¼kselen silindirik bir g¼vdeden oluşmaktadır. Ana g¼vdenin yukarıya doğru y¼kseldikçe hafifçe inceldiğ¼ g¼r¼lmektedir. Mevcut y¼ksekligi yaklaşık 37,00 m olup ¼st kısmının yıkılmış olduğu dikkat çekmektedir. Kırmızı tuğla malzemesinden inşa edilen Minare g¼n¼m¼zde 10,50 m çapındadır. 110 basamaklı iki merdiven sayesinde yukarıya çıkılmaktadır. Her iki merdivenin tas basamaklarının işlevsel acıdan simetrik d¼zende tasarlandığı, ancak taş basamaklara çıkıldığında iki kişinin birbirini g¼remeyeceğ¼ şekilde ele alınmıştır. Buda minareye ayrı bir ¼zelik katmıştır.

Ömer EROĞLU
Atabekler Dönemine Ait Erbil Muzafferiyeye Minaresi

Kaidesi

14,70 m olan sekizgen kaidesi Son zamanlarda yapılan restorasyon nedeni ile formunda bozulmalar meydana gelmiştir. Kaide üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümün her yüzeyi üst üste çift sathı nişten oluşmaktadır. Sivri kemerli sathı nişler, kenar yüzeylerini birleştiren ve dışta sekizgen köşegenleri oluşturan tuğla kuşakları ile Sınırlanmıştır. Alt kısımdaki nişler zeminden 3,00 m yüksekliktedir (Resim.3). Minare kaidesinin diğer alt kısım kenarında, bağlama duvarı olduğundan yalnız üst kısımda süsleme nişleri mevcuttur. Nişler alt ve üst olarak dizilmiş 2 sıra tuğladan oluşan değişik kompozisyonlarla süslenmiştir. Kemerleri ise oz damgası ve yıldız motiflerle süslenmiştir. Motifler arası Turkuaz ve mor renkli mozaik çinilerle doldurulmaktadır. Kemerlerin boş kalan üst Kısımları üçgen boşlukla ve farklı kompozisyonlarla geometrik şekili tuğla süslemelerle süslenmiştir. Araları firuze renkli mozaik çinilerle süslenmiştir. İkinci bölümde kitabe kuşağına yer verilmiş ancak günümüzde tahrip olmuştur. Irak'ın ünlü arkeoloğu Selman'ın Irak Eserleri adlı kitabında kalan Kitabe izlerinden yola çıkarak çiçekli kufi hatla Amele Mesud bin Ebi Saad yazıldığı yazmıştır. Kaidesinin batı yüzeyinde iki adet küçük pencere ve güney yüzeyinde ise küçük bir boşluk bulunmaktadır.

Resim.3. Alt Kısımdaki Sathı Nişler.

Üçüncü bölümde ise dörder dörder küçük sütlücelerle birbirinden ayrılmış Bursa kemerli toplam 32 niş bulunmaktadır (Resim.4). Nişlerin içindeki süslemelerin çoğu günümüzde dökülmüştür. Kalan diğer kısımlarında yıldız ve geometrik motifleri görülmektedir.

Gövdesi

Silindirik gövdenin sağlam bölümleri üç şeritle dört geniş bölüm ayrılmıştır. Bölümleri ayıran Birinci ve üçüncü şerit çarpı şeklinde yapılmıştır. İkinci şeritte ise iki sıra halinde Makılı hatla tekrar ve ters biçimde Muhammed kelimesi yazılmıştır. Şeritler Turkuaz renkli mozaik çinilerle süslenmiştir. Birinci bölümde tuğlaların farklı şekilde dizilerek ardışık olarak birbirini takip eden eşkenar dörtgen süslemesinden oluşmaktadır. İkinci bölümde mimarın tuğlaları farklı dizilerek dik köşeli karelere dayalı geometrik şekilleri ortaya çıkarmıştır. Üçüncü bölümde eşkenar dörtgen, düz ve kırık kareler şeklinde geometrik şekiller içerir. Burada mimarın tuğlaları bu şekilde dizmesi (sall'u) kelimesini ortaya çıkarmasını istemiştir. Dördüncü bölüm ise iri eşkenar dörtgen şeklinde dizilmiş tuğlalardan oluşan ve tepelerinde üçgen motifi bulunan zikzaklar ile uzatılmıştır. Üç sıra hâlindeki bu örnekler birbirinin içine geçecek şekilde yerleştirilmiştir. Bereket (eli belinde) motifini andırmaktadır (Resim.5).

Resim.4. Bursa Kemerli Küçük Nişler.

Ömer EROĞLU
Atabekler Dönemine Ait Erbil Muzafferiye Minaresi

Sekizgen kaidesi, Silindirik gövdesi ve mozaik çini süslemesi ile tuğla minarelerin ile canlı bir örneğini temsil etmektedir ¹⁹. Günümüzde ise koruma altına alınmış etrafı kendi ismi ile anılan park yapılarak açık bir müze hâlinde dönüştürülmüştür (Resim.6).

Resim.5. Gövde kısmındaki süsleme kompozisyonu

¹⁹ Uluçam, A. (1990). Irak Selçuklular ve Atabekler Döneminden Kalan Tuğla Minareler, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.1, Van, s.17.

Resim.6. Minare parkı. ([Http://bot.gov.krd](http://bot.gov.krd), Erişim 27.03.2021).

Sonuç

Erbil Muzafferiyeye Minaresi, tarihi konusundaki farklı görüşlerle birlikte Erbil’de günümüze ulaşan tuğla malzemeli en erken tarihli Atabekler dönemi minarelerindendir. Bölgesel özellikler yanında büyük Selçuklu minarelerinin özelliğini sürdürmektedir. Sekizgen kadesi sathi nişler ile bezemiş olup, üst kısımlarında ise Bursa kemerli küçük nişler ve açıklıklar bulunmaktadır. Silindirik gövdesi yukarıya doğru hafif daralarak yükselmekte olup, Şeritlerle çeşitli süsleme bölümlerine ayrılmıştır. Birinci ve üçüncü şerit çarpı şeklinde yapılmıştır. İkinci şeritte ise iki sıra halinde Makili hatla tekrar ve ters biçimde Muhammed kelimesi yazılmıştır. Şeritler Turkuaz renkli mozaik çinilerle süslenmiştir. Süsleme bölümleri geometrik kompozisyonlar, geçmeler, mozaik çiniler ile hareketlendirilmiştir. Çinli süslemelerde günümüzde hava şartlardan dolayı çoğunda dökülmekler meydana gelmiştir. Sekizgen kadesi, Silindirik gövdesi ve mozaik çini süslemesi ile tuğla minarelerin canlı bir örneğini temsil etmektedir. Ayrıca Anadolu ve İran’daki bazı minareler ile karşılaştırma yaptığımız zaman aynı özelliklere sahip minareler olduğu görülmektedir. Bunlardan; Harput Ulu Cami Minaresi (Resim.7), Siirt Ulu Cami Minaresi²⁰

²⁰ Öztürk, Ş, Kılavuz, B.N, Karakuş, Ü, C. (2007). Siirt Ulu Cami Minaresi, *Vakıflar Dergisi*, Sayı.30, Ankara, s.392.

Ömer EROĞLU

Atabekler Dönemine Ait Erbil Muzafferiyeye Minaresi

(Resim.8), Van kızıl Minaresi (Resim.9), Cizre Ulu Cami²¹ Minaresi²², (Resim.10), Sin Ulu Cami Minaresi (Resim.11), Damgan Cuma Cami Minaresi (Resim.12), Gülpayegan Minaresi²³ (Resim.13) örnek gösterilebilir. Ayrıca kırgızistan balasagun Burana minaresinin geleniği devam ettiği göze çarpmaktadır (Resim.14). Günümüzde koruma altına alınmış etrafı park hâline getirerek açık bir müze hâlinde dönüştürülmüştür. Atabekler 'in bu eseri tarih boyunca konuşulacak ve geleceğe geçmişten izler taşıyacaktır. Bizim amacımızda bu eseri gün ışığında tutmak ve bir belge niteliğinde olmasını sağlamaktır.

Resim.7. Harput ulu Cami Minaresi
(kulturportali.gov.tr, Erişim 27.03.2021)

Resim.8. Siirt Ulu Cami Minaresi
(sk.pinterest.com, Erişim, 27.03.2021).

²¹ TOP, M. (2010). Şırnak'taki Ortaçağ ve Sonrasına Ait Mimari Üzerinde Bir Değerlendirme, *uluslararası Şırnak ve çevresi sempozyumu*, s.324.

²² TOP, M. (2009). *Şırnak kültür Envanterleri, Cizre ulu cami, Şırnak*, s.23.

²³ Özkurt, K. (2005). *İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, Van: Yüzüncü yıl üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.145

Resim.9. Van Kızıl Minaresi

Resim.10. Cizre Ulu Cami Minaresi

Resim.11. Sin Ulu Cami Minaresi.

(Özkurt, 2005: 321).

Resim.12. Damgan Cuma Cami Minaresi

([Http://www.selcuklumarasi.com](http://www.selcuklumarasi.com), Erişim 13. 04. 2021).

Ömer EROĞLU
Atabekler Dönemine Ait Erbil Muzafferiyeye Minaresi

Resim.13. Gülpayegan Minaresi.

Resim.14. Balasagun Burana Minaresi

([Http://www.selcukluminirasi.com](http://www.selcukluminirasi.com), Erişim 13. 04. 2021).

Kaynakça

- Arguşı, Y. (2010). *Erbil Kalesindeki Kültürler Evler*. Ürdün: Muta üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı*, İstanbul.
- Bilal, Z. (2009). Tarihte Erbil, *Erbil Ansiklopedisi*, Cilt:3, Beyrut.
- Bradosti, Z. (2007). *Atabek Minareleri*. Şam: Şam üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- Es-Sakkâr, S. (1995). Erbil, *İslam Ansiklopedisi*, cilt.11, Ankara, s. 272-273.
- Gündüz, F. (2005). Minare, *İslam Ansiklopedisi*, cilt.30, İstanbul, s.98-101.
- Gündüz, F. (2005). Minare, *İslam Ansiklopedisi*, cilt.30, İstanbul, s.98-117.
- Hüseyin, M.H. (2014). *Erbil Atabek Dönemi*, Erbil.
- İbrahim, M. (2009). Erbil Tarihi ve Adı, *Erbil Ansiklopedisi*, Cilt:3, Beyrut.
- İsmail, Z. (1971). Erbil'deki Tarihi Yerler, *Erbil Belediye dergisi*, sayı: 4,5, Erbil. 83-84
- Özkurt, K. (2005). İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri, Van: Yüzüncü yıl üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Öztürk, Ő, Kılavuz, B.N, Karakuş, Ü, C. (2007). Siirt Ulu Cami Minaresi, Vakıflar Dergisi, Sayı.30, Ankara, s.385-405.
- TOP, M. (2009). *Şırnak kùltür Envanterleri, Cizre ulu cami, Şırnak.*
- TOP, M. (2010). Şırnak'taki Ortaçağ ve Sonrasına Ait Mimari Üzerinde Bir Değerlendirme, *uluslararası Şırnak ve çevresi sempozyumu*, s.321-341.
- Uğurlu, M, Günaslan, E, Karaőın, A. (2017). Dört Ayaklı Minarenin Modellenmesi ve Yapısal Analizi, *Mühendislik Dergisi*, cilt: 8, sayı: 2, s.414.
- Uluçam, A. (1989). *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara.
- Uluçam, A. (1990). Irak Selçuklular ve Atabekler Döneminden Kalan Tuğla Minareler, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.1, Van, s. 17-72.
- Uysal, O. (1990). Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeleri, *Fakülte dergisi*, cilt.33, sayı.1, Ankara, s.505-533.
- Yurttaş, H, Gökler, B. (2020). "Bir Minare İki Usta" Doğu Esintileri dergisi, sayı: 13, s.117
- Zirkani H. (2004). Erbil Kalesi, *Küfe Araştırmaları Merkezi Dergisi*, sayı.1, Küfe, s.197-212.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 02.04. 2021

Submitted: 02.04. 2021

Kabul Tarihi: 04.06. 2021

Accepted: 04.06. 2021

Aslıhan KILINÇ¹

KARAHİSÂR-I SÂHİP (AFYON) TÜRK OCAĞI'NIN KAPATILMASI, ALACAK VE BORÇLARI, EMLÂKININ TASFİYESİ

Öz: XIX. yüzyılın bitmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğunda Türkçülük kavramına hizmet amacıyla kurulan Türk Ocağı, aslında Osmanlı'da var olan bazı yapılara bir tepki olarak doğmuştur. Yeni Türk devletinin kuruluş aşamasında oldukça etkili Ocağın II. Meşrutiyet devrinde Türk milliyetçiliğinin teşkilatlanmasıyla varlığını daha da hissettirmiştir. Nitekim milliyetçilik fikrini telkin yoluyla uyandırmak için kurulmuş olan Türk Ocakları çok partili sisteme geçiş denemesinden sonra olumsuz siyasî şartların oluşması nedeniyle kapatılmıştır. Tüm malları Cumhuriyet Halk Partisi'ne devredilen Türk Ocaklarının tasfiyesi ise on yıldan fazla sürede tamamlanmıştır. Bu malların belirlenmesi için bir Tasfiyesi Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun çalışmaları sonucunda belirlenen mallarının bir kısmı Halkevleri'ne devredilmiş diğer mallarının satışıyla elde edilen para ile kalan borçları kapatılmıştır. Kapatılan ocaklar arasında Afyon Şubesi de bulunmaktadır. Bu çalışmada Arşiv belgeleri ışığında Afyon Türk Ocağı'nın kapatılma süreci ve borçlarının tasfiyesi konusu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Ocakları, Türkçülük, Cumhuriyet Halk Partisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası

¹ Dr., asl-han-7701@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8928-2961>

The Abolishment of Karahisâr-ı Sâhip (Afyon) Türk Ocağı and the Reclaim of Liabilities and Real Estates

Abstract: Türk Ocağı, which was established to serve the concept of Turkism in the Ottoman Empire after the end of the XIX century, actually emerged as a reaction to some structures existing in the Ottoman Empire. Quite effective in the establishment phase of the new Turkish state. During the Constitutional Monarchy, it made its presence felt even more with the organization of Turkish nationalism. As a matter of fact, the Türk Ocağı, which were established to awaken the idea of nationalism by suggestion, were closed after the attempt to transition to the multi-party system due to adverse political conditions. The liquidation of the Turkish Hearths, all of which were transferred to the Republican People's Party, was completed in more than ten years. A Liquidation Commission has been established to identify these properties. Some of the properties determined as a result of the work of the commission were transferred to the Community Centers and the remaining debts were paid with the money obtained from the sale of other properties. Among the closed quarries, there is also the Afyon Branch. In this study, in the light of archive documents, the closing process of Afyon Türk Ocağı and the liquidation of its debts are discussed.

Keywords: Türk Ocakları, Turkishism, Republic People's Party, Free Republican Party

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sosyal, siyasi, kültürel ve iktisadi alanda yaşanan bazı olaylar sonrasında ülkeyi ayakta tutmak için birçok çalışma başlatılmıştır. Bunlar arasında Türkçülük akımı Osmanlılık yerine yeniden hayat bulmuş, yeni bir kimlik olarak karşımıza çıkmıştır. Türk Ocağı II. Meşrutiyet döneminde Türk milliyetçiliğini uyandırmak ve bu anlayıőa yön

Aslıhan KILINÇ

Karahisâr-I Sâhip (Afyon) Türk Ocağı'nın Kapatılması, Alacak Ve Borçları, Emlâkının Tasfiyesi

vermek amacıyla 22 Mart 1912 tarihinde kurulmuştur. Türk Ocağı'nın² resmi olarak açılışı ise 23 Nisan 1923 tarihinde yapılmıştır³. Türk Ocağı başkanlığı görevini bu dönemde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan ve TBMM'de Antalya mebusu olarak görev yapmış olan Hamdullah Suphi Tanrıöver üstlenmiştir⁴.

1927 yılına gelindiğinde ülke genelinde üç yüze yakın şubesi olan Türk Ocakları aynı zamanda devlet tarafından da desteklendiği için Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan CHP ile de iç içe bir siyaset izlemiştir. Buna mukabil bu siyasal bütünleşme daha sonra farklı bir seyir izlemiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Mart 1931'de aldığı bir kararla Türk Ocaklarıyla CHP birleştirilmiştir⁵. Alınan karar Ocağın 10 Nisan 1931 kurultayında yürürlüğe koyulmuş ve böylece tüm Ocakların kapatılarak CHP'ne katılması kararı alınmıştır. Daha sonra Ocakların tüm mal varlığı CHP'ne devredilmiş ve yerine Halkevlerinin kurulmasına karar verilmiştir⁶. Bu karar dönemin gazetelerinde halka duyurulmuş ve Türk Ocaklarından alacağı olanlara, devralınan borçları CHP'nin ödeyeceği bildirilmiştir⁷. Türkiye Cumhuriyeti'nde en uzun ömürlü sivil toplum kuruluşu olan ve günümüzde hala faaliyetlerini devam ettiren Ocağın mallarının tasfiye kararından sonra Afyon Şubesi de kapatılmıştır. Bu makalede arşiv belgeleri ışığında Afyon (Karahisâr-ı Sâhip) Türk Ocağı'nın kapatılmasından sonraki süreçte mallarının tasfiyesi konusu ele alınmıştır.

² Mustafa Arıkan- Ahmet Deniz, Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkının Tasfiyesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı.15, (Konya 2004), 403.

³ Haluk, Ölçekçi, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ocağı'nın Ankara'daki Faaliyetleri ve Kapatılması Meselesi, (*USBA Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, Yıl 2, S. 4, (Aralık 2020), 672.

⁴ ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:332, G:52, B:52; *Yenigün*, 22 Teşrinievvel 1335, s.2

⁵ Ölçekçi, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ocağı'nın Ankara'daki Faaliyetleri ve Kapatılması Meselesi*, 683.

⁶ Yusuf, Sarıнай, Türk Ocağı, *TDVİA*, C.41, 2012, 545-546.

⁷ Arıkan- Deniz, *Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkının Tasfiyesi*, 420.

Türk Milliyetçiliği'ne Bağlı Diğer Dernekler, Türk Ocağı ve Kapatılması

Osmanlı'da Türk Ocaklarının kurulmasından önce *Türk Derneği*, *Türk Yurdu Cemiyeti*, *Halka Doğru Cemiyeti*, *Teavün'ü İçtimai Cemiyeti* gibi birçok Türkçü cemiyet kurulmuřtur⁸. Aslında 22 Mart 1912 tarihinde kurulan Türk Ocağının kuruluş aşaması ise Türk Yurdu Cemiyeti'nden önceye dayanmaktadır. İlk kurucuları askeri Tıbbiye öğrencileri olan Türk Ocağı yakın Türk tarihinde önemli kilometre taşlarındandır diyebiliriz⁹. Zira Türkçülük fikri bu dönemde en fazla Askeri Tıbbiye Mektebi'nde kabul edilmiş ve birçok yandaş toplamıştır. Burada etkili olan ise Tıbbiye mekteplerinde verilen modern eğitim anlayışıdır¹⁰. Ocak Osmanlı'nın kozmopolit yapısı içerisinde tepkisel bir oluşum olarak ortaya çıkmış olsa da siyaset ile uğraşmamaya büyük özen göstermiş ve sonrasında Ocağın ideolojisini beğenen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte hareket etmiştir. Hatta mütareke döneminde İttihatçılarla bir tutulan Ocak üyeleri çalışmalarına bir süre ara vermek zorunda kalmıştır. Buna mukabil Ocak üyeleri bu dönem içerisinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amaç ve gayesini desteklemekten geri kalmamışlardır¹¹.

1912 yılında yayınladıkları nizamname ile milli ve içtimai bir vaziyette kalmayı ve ayrıca kesinlikle siyasetle uğraşarak hiçbir siyasî fırkaya bağlanmayacakları hükmünü benimsemiş, 1918 yılında bu hükmü "*Ocak siyasetle uğraşmaz, hiçbir ocaklı cemiyeti siyasî emellerine alet edemez.*" şeklinde deđiřtirmişlerdir¹². Ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Ocak üyeleri gerek işgal güçlerine gerekse işgallere sessiz kalmayı tercih eden İstanbul Hükümeti'ne karşı siyasi faaliyetler gerçekleştirmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa tarafında yer almaları ve bu faaliyetleri İtilaf Devletleri'nin de dikkatini çekmiş ve Türk Ocak'ları İstanbul'un işgali sırasında ilk kapatılan yerler arasında olmuřtur¹³. Millî Mücadele döneminde yaşanan olaylar yüzünden şubeleri kapatılan Türk

⁸ Tarık Z., Tunaya, "*Türkiye'de Siyasî Partiler ve II. Meşrutiyet Dönemi*", C.I, (İletişim Yayınları, İstanbul. 2015), 58-59.

⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler ve II. Meşrutiyet Dönemi*, 58-59.

¹⁰ Tahir, Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* (Erzurum 2014), 296.

¹¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler ve II. Meşrutiyet Dönemi*, 59.

¹² Fusun, Üstünel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*, (İletişim Yayınları, İstanbul 2020), 124.

¹³ Arıkan- Deniz, *Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi*, 405.

Aslıhan KILINÇ

Karahisâr-I Sâhip (Afyon) Türk Ocağı'nın Kapatılması, Alacak Ve Borçları, Emlâkının Tasfiyesi

Ocakları, 1922 yılından sonra tekrar açılmaya başlamış ve Cumhuriyet döneminde şube sayısı üç yüze yaklaşmıştır¹⁴.

1923 yılında Ocaklara devlet desteği ile bina tahsis edilmiş ve ödenek ayrılmış, 1924'te Bakanlar Kurulu Kararıyla kamu yararına çalışan dernekler grubuna alındıktan sonra 1928 yılında Ocağın borçlarının bir kısmı hazine tarafından karşılanmıştır. 1929 yılında yaşanan ekonomik buhran ve sonrasında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması gibi başarısızlıkla sonuçlanan çok partili sistem denemesinden sonra Mustafa Kemal Paşa ve diğer Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticileri yeni bir politika izlemeye başlamıştır. Bunda Mustafa Kemal Paşa'nın yurt genelinde çıktığı bir gezi sırasında yaşadıkları oldukça etkili olmuştur. Bu gezide Türk Ocaklarının çalışmalarının yetersiz olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa yurtiçi ve yurtdışında tüm tehlikelere karşı Cumhuriyetçi ve Milliyetçi kuvvetleri bir noktada toplamaya karar vermiştir. Her ne kadar bazı Türk aydınları Türk Ocaklarının çalışmadığından ziyade çalıştırılmadığını düşünse de Mustafa Kemal Paşa 24 Mart 1931 tarihinde Çankaya Köşkü'nde Hamdullah Suphi Tanrıöver'in de katıldığı bir toplantıyla Türk Ocaklarının kapatılması kararı alındığını duyurmuştur. Daha sonra 10 Nisan 1931 Cuma günü toplanan olağanüstü kurultayda Türk Ocakları Cemiyeti feshedilmiş, tüm emlak ve mallarının Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmesine karar verilmiştir¹⁵.

Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından oluşturulan Tasfiye Komitesi 20 Mayıs 1931 tarihinden sonra taşrada bulunan şubelerle iletişime geçerek Ocakların mal varlığı hakkında ayrıntılı bilgi istemiştir. Ocakların mal varlıklarının tahmini değerlerinin bildirilmesi ve ayrıca bunlar arasında Halkevlerinin ve Partinin kullanılabileceği durumda olanların da belirlenmesi istenmiştir¹⁶. Nitekim Türk Ocaklarının kapatılarak CHP'ne devredilmesinden sonra Halkevlerinin kurulması için gereken şartlar

¹⁴ Ahmet, Deniz, *Kapanış Sürecinde Türk Ocakları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Konya, 2002). 42.

¹⁵ Bolat, Bozaslan, Neslihan, Türk Ocakları'nın kapatılması ve mallarının tasfiyesi Gaziantep Türk Ocağı örneği. *Turkish Studies- History*, 15(2), 2020, 411-412.

¹⁶ BCA,490.01/78.290.3.1; BCA, 490.01/80.298.2.11.

gerçekleşmiştir. Bu çalışmalardan sonra 19 şubat 1932 tarihinde 14 vilayette birçok Halkevi açılarak faaliyete geçmiřtir¹⁷.

Afyon (Karahisâr-ı Sâhip) Türk Ocağının Kapatılması ve Mallarının Tasfiyesi

Afyon (Karahisâr-ı Sâhip) Türk Ocağı şubesi Osmanlı döneminde ilk açılan Türk Ocağı şubeleri arasında yer almaktadır. 1914 yılında açılan Ocağa kendi hizmet binasını yapması için 1928 yılında Evkaf Bütçesinden ödenek verildiği görölmektedir¹⁸. Merkezde bulunan bu şube ile birlikte Afyon'da beş Türk Ocağı şubesi bulunmaktadır. Bunlar Afyon merkez, Aziziye (Emirdağı), Bolvadin, Dinar ve Sandıklı'da bulunan şubelerdir. Nitekim 10 Nisan 1931 tarihinde Türk Ocaklarının kapatılması kararından sonra bu şubelerin de mallarının tasnif işlemeine başlanmıştır. Tasfiye Komitesi öncelikle bir talimatname yayınlarak Ocaklardan sahip oldukları gayrimenkuller, spor teşkilatı, ocağa ait menkuller, Ocağın borçları ve alacakları konularında maddeler halinde bir rapor hazırlamalarını istemiřtir¹⁹. Aynı talimatname Afyon Türk Ocağına ulaşmış ve Ocağın malları tasnif edilmeye başlanmıştır. 1931 Mart'ında başlayan tasnif ve satış işlemleri 1940 yılına kadar devam etmiştir. Bu talimatnameden sonra şubeler arasında en erken tarihte devir teslim işlemini gerçekleştirip CHP genel merkezine mal beyanında bulunan şube Aziziye Türk Ocağı şubesi olmuştur. Ocak yetkilileri 24 Mayıs 1931'de CHP genel merkezine çektikleri telgrafla şubenin devir teslim törenini fırka idare heyetinden iki, Ocak azasından iki kişi huzurunda gerçekleştirmek kaydıyla tüm demirbaş eşyalarının tespit edildiğini ve CHP Aziziye şubesi tarafından teslim alındığını, bununla birlikte Ocağa ait nakit paranın ayrıca bina ve başka malının da bulunmadığını bildirmiştir.²⁰

Aziziye şubesinin devir teslim işlemleri gerçekleşmiş ancak diğeri şubelerden CHP genel merkezine herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bunun üzerine CHP genel merkezinden 3 Aralık 1931 tarihinde Afyon Türk Ocağı merkez şubesine çekilen bir telgrafta tüm Ocakların fırkaya devredilmesi üzerinden yedi ay geçtiği ve Ocaklardan fırkanın bütçesine yüklü miktarda borç kaldığı tekrar bildirilmiştir.

¹⁷ Fadime, *Kurnaz Şahin, Afyon Halkevi ve Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.2004. 29-34.

¹⁸ BCA, CHP, Nu: 30.18/30.57.11.1.

¹⁹ BCA,490.01/2.7.6.1

²⁰ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.102.

Aslıhan KILINÇ

Karahisâr-I Sâhip (Afyon) Türk Ocağı'nın Kapatılması, Alacak Ve Borçları, Emlâkının Tasfiyesi

Aynı telgrafta Afyon'dan dört kazada bulunan şubelerden o tarihe kadar genel merkeze hiçbir malumatta bulunulmadığı belirtilmiştir²¹

Genel merkezin bu talimatnamesinden sonra 1932 yılı başlarında tasnif işlemleri daha da hızlandırılmış ve şubelerdeki Ocaklara ait malların listesi Mart ayı içerisinde Ankara'ya bildirilmeye başlanmıştır. Buna göre ilk olarak 3 Mart 1932 tarihinde Afyon merkez ve Dinar Türk Ocağı şubelerinden CHP genel merkezine çekilen bir telgrafta şubelere ait malların tasnif edildiği bildirilmiştir²². Yapılan tasnife göre Afyon Türk Ocağı merkez şubesine ait malların listesi şu şekildedir. Ocağa ait gayrimenkul arsa üzerine fırka binası yapılmıştır. Bu arsanın satış kıymeti 500 liradır²³ Ocağa ait gayrimenkul borç yoktur. Zira Ocağa ait gayrimenkul tapuludur. Ocağa ait binalar, Fırka, Halkevi, Spor teşkilatına müsait değildir. Fırkanın nakledilebileceği bir Ocak binası da yoktur. Ayrıca menkul eşyalar da fırka binasında kullanılmaktadır²⁴.

Ocak binasında büyük 1 adet bayrak, 1 tanesinin camı kırık olmak üzere 5 camlı çerçeveli levha, 12 adet korniş, 12 adet yeşil kumaşlı perde, 32'si eski 14'ü yeni olmak üzere 50 adet sandalye, 2 adet beyaz masa örtüsü, 1 adet yeşil masa örtüsü, 3'ü kırık ikisi sağlam olmak üzere 5 tabak, 1 çingirak, 1 istampa, 10'u sağlam 4'ü kırık olmak üzere 14 sigara tablası, 1 adet hokka, 2 adet yazı kalemi, 1 adet cetvel tahtası, 1 adet zimba makinası, 1 adet Gazi Paşanın resmi, 1 adet el yazılı levha, 1 adet paspas, 2 adet eski su tenekesi, 2 adet soba, 3 adet soba borusu, 6 adet su bardağı, 40 adet kahve kaşığı, 3 adet eski çay süzgeci, 6 adet cezve²⁵ 1 adet kahve yedeği, 1 adet gaz ıbrığı, 1 adet çinko sutaşı, 2 adet fener, 3 adet ufak lamba, 2 adet lüks lamba, 8 adet çay fincanı ve tabak 2 adet çinko leğen, 1 adet küçük masa, 2 adet sağlam ve tabaklı bardak bulunmaktadır.²⁶ Kayıtlarda Ocağa ait mallar en küçük parçasına kadar tasnif edilmiş ancak malların ne kadar fiyatla satılabileceği belirtilmemiştir. Afyon'a bağlı bir diğer Türk Ocağı şubesi de Sandıklı Türk Ocağı'dır. Arşiv kayıtlarına göre hiç şüphesiz CHP genel merkezini malların tasnifi ve tasfiyesi konusunda en fazla uğraştıran şube

²¹ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.99.

²² BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.81.

²³ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.56.

²⁴ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.87.

²⁵ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.88.

²⁶ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.89

olmuřtur²⁷. Ocağın mal varlığına gelince o dönem Ocağa ait bina bulunmamakla birlikte 300 lira değerinde tapulu bir arsası bulunmaktadır ve mevcut arsa satılarak fırka binasının tadilatına tahsis edilmiştir. Ayrıca Ocağa ait fırka, halkevi, spor teşkilatı vs. bina yoktur²⁸.

Sadece Sandıklı'da CHP'ye devredilen binanın Sandıklı Belediyesi'ne 40 liraya satılmasına ve bunun için gerekli tüm işlemlerin yapılmasında CHP merkezi namına Sandıklı kazası CHP başkan vekili Ali Karagöz'ün vekil olarak görevlendirilmesine karar verilmiřtir²⁹. Ocağa ait malların tamamı liste olarak verilmiştir. Buna göre Ocağa ait mallar 6 adet Hazaran koltuk, 64 lira, 58 adet sandalye 275 lira, 5 adet pencere korneji 2 lira, pencere perdesi 86 lira 45 kuruş, 1 adet radyo lambası 24 lira, 2 adet müstamel soba borusu 34 lira 45 kuruş, 5 adet masa örtüsü 16 lira 22 kuruş, 2 adet Paşalar H. Z. Resimleri 11 lira 90 kuruş, 3 muhalif levha 6 lira, 2 adet Gazi ve İsmet Paşaların resmi 23 lira 60 kuruş, 1 donanma manzarası 3 lira, 2 İtalya manzarası 4 lira, 2 İstanbul manzarası 4 lira, 2 ceviz ayna 20 lira 50 kuruş, 2 kalın ayna 18 lira, 1 saat 10 lira, bir barometre 5 lira 37 kuruş, bir termometre 1 lira, bir mikyas rubato 3 lira 10 kuruş, bir kütüphane dolabı 15 lira 20 kuruş, bir demir fıçı 4 lira 61 kuruş, , 12 bira tabağı yedek keçe 4 lira 80 kuruş, bir çiçekli kahve tepsisi 1 lira 50 kuruş, 2 maden tepsi 3 lira 30 kuruş, , 3 tavlâ 10 lira 43 kuruş, 1 lira 38 kuruş, 6 cezve 3 lira 41 kuruş 6 pencere çubuğu, 569 lira 80 kuruş bir masa takımı Radyo, toplam 1217 lira 2 kuruş 148 parça bugünkü kıymetleri 300 liradır ve binadaki eşyalar fırka tarafından kullanılmaktadır³⁰.

Ocağın alacak miktarı ise aza taahüdatından 4124 lira 12 kuruş, koyun müzayede teberruatından 53 lira75 kuruş, Gazi Paşa H.Z. fotoğrafı müzayedesinden 162 lira 50 kuruş, muhtelif alacaklar 612 lira 49 kuruş, müsamere bilet bedelinden 477 lira 20 kuruş, takvim bedelinden 6 lira, piyango bileti bedelinden 486 lira olmak üzere toplamda 5922 lira 06 kuruřtur³¹.

Sandıklı Türk Ocağının borçları ise Söğütlüzade Mehmet Bey'e 61 lira 50 kuruş, Ocak icar bedeli olarak Bekir Çavuş'a 99 lira, gazino icarı olarak Hasan Bey'e 283

²⁷ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.33.

²⁸ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.78; BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.79.

²⁹ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.26; BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.27.

³⁰ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.80.

³¹ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.81.

Aslıhan KILINÇ

Karahisâr-I Sâhip (Afyon) Türk Ocağı'nın Kapatılması, Alacak Ve Borçları, Emlâkının Tasfiyesi

lira 27 kuruş, Fakıoğlu Ali Bey 500 lira, Fakıoğlu Ali Bey'e 500 liranın faizi 867 lira 67 kuruş, Burdurzade Mehmet Bey'e 15 lira 60 kuruş Müftüzade Mehmet Bey'e 100 lira olmak üzere toplam 1927 lira 4 kuruştur³² Yukarıda belirttiğimiz üzere CHP genel merkezini en fazla uğraştıran şube Sandıklı şubesi olmuştur. Nitekim Sandıklı şubesinin mallarının satılması işlemlerinin 1938 tarihinde halen devam ettiğini görüyoruz. Afyon il yönetim kurulu başkanlığı Ankara CHP genel sekreterliğine dağılan Sandıklı Türk Ocağının noksan eşyalarının olduğu ancak sorumlu olmaları gereken bazı kişilerin yapılan soruşturma sonucunda bunu kabul etmedikleri bildirilmiştir. Suçlamaların yönelttiği Ocağın eski reisi Avukat Mehmet Gülşeni, noksan eşyaların Ocağın kapatılmasından sonraki Sandıklı Türk Ocağı reisi olan ve halen Tokat'ta Ceza Hâkimi olarak görev yapan Yahya Naci Öztan'dan sorulmasını istemiştir³³.

Mehmet Gülşeni'nin bu telgrafından sonra Tokat ceza Hâkimi Yahya Naci Öztin de bir açıklama yaparak Sandıklı yönetim kurulu başkanlığına bir cevap göndermiş ve Sandıklı Türk Ocağından partiye devredilen demirbaş eşyalardan 556 lira 41 kuruşluk eşyanın eksik çıktığı Ocak hesabının tetkik edildiği komisyon tarafından rapor edildiği Ocak ayı başkanı Mehmet Gülşeni'ye sorulduğunda ise bununla bir alakasının olmadığını söylediği ve bunun da genel merkeze bildirildiğini söylemiştir³⁴.

Ancak başlatılan tüm işlemler sonuçsuz kalmış ve Afyon Valisi ve CHP İl Yönetim Kurulu sorunu uzun süre çözememiştir³⁵. Bunun üzerine Sandıklı Türk Ocağı'ndan alınması gereken toplamda 1738 liranın tahsil edilmesi için Sandıklı'da Zeki Aytekin isminde bir avukatla anlaşılmıştır. Bunun için kendisine yarısı peşin olmak üzere 150 lira artı 10 lira mahkeme masrafı ödenmiştir. Bu ücretten 85 liranın Türk Ocakları hesabına merkezde birikmekte olan paradan gönderilmesine karar verilmiştir³⁶. Sonuç olarak CHP genel merkezinden 5 Nisan 1938 tarihinde Afyon CHP başkanlığına gönderilen belgede Ocak ayına ait demirbaş eşyalarından elde edilmesi gereken 556 lira ile

³² BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.82.

³³ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.33.

³⁴ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.35.

³⁵ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.33; BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.34.

³⁶ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.37.

1738 liranın lazım gelen şahıslar yani Gülşen'i ve Yahya Bey zimmetinde bulunduğu anlaşılmıştır. Bu alacağın dava açılmak suretiyle alınması mümkün görünmediği için bu işin yine partililer tarafından borçlularla bir anlaşma yapılarak barış şeklinde alınması istenmiřtir³⁷.

Afyon Türk Ocaklarına bağlı bir diğer şube de Aziziye şubesidir. Bu şubeye ait menkul eşya listesi ise şöyledir. 1 adet kilim 20 lira, 1 adet seccade 5 lira, 4 adet perde 4 lira, 1 adet Masa 1 lira, 2 adet sehpa 25'er liradan 50 lira, 1 adet masa örtüsü 2 lira, 1 adet masa ve örtüsü 4 lira, 1 adet soba ve boruları 3 lira, 1 adet mangal 50 liradır³⁸. şubeye ait alacak iki gruba ayrılmıştır. Buna göre alınması mümkün görülen alacaklar, Mehmet Rıdvan Bey 107 lira 50 kuruş, Hoşaf Oğlu Hüseyin Efendi 33 lira 65 kuruş, Dur Alioğlu Eyyüp Efendi 3 lira 10 kuruş olmak üzere toplamda 143 lira 65 kuruřtur³⁹.

Bunun yanında ayrıca Mustafa oğlu Süleyman Efendi'den 39 lira 25 kuruş olmak üzere tahsili mümkün görünmeyen alacağı bulunmaktadır⁴⁰ Bir başka şube Dinar Türk Ocağı'nda ise tasnif sonuçları şu şekildedir. Ocağa ait tapusu olmayan inşası başlamış 2000 lira değerinde bina başlangıcı bulunmaktadır. Gayrimenkul borcu bulunmayan Ocağa ait fırka, halkevi, spor teşkilatına müsait tamam olmayan bina vardır. Fırka binası olmadığından Türk Ocağı binası bitince oraya nakledilecektir. Ocağa ait spor teşkilatı da yoktur. Menkul eşyalar fırka binasında kullanılmaktadır⁴¹. Bununla birlikte Dinar kaza merkezinde Çarşı meydanında iki göz oda 3 mağazadan mürekkep ahşap bir bina bulunmaktadır. Kıymeti tahminen 3000 lira olup fırkanın ihtiyacına yetmediği, halkevi olarak kullanılmasına da imkân olmadığı belirtilmektedir⁴². Ayrıca Sandıklı örneğinde olduğu gibi dağılan Dinar Türk Ocağından CHP'ye devredilen binanın peşin para ile satılmasına tapu dairesindeki işlemleri yapmak ve bunlar için icap eden işlemleri yerine getirmek için Dinar kazası CHP başkan vekili Ali Keskin görevlendirilmiřtir⁴³. Arşiv kayıtlarına göre Afyon CHP merkezinden Ankara'ya çekilen bir telgrafla Dinar kazasında fırkaya ait kullanılamayacak bir halde olan

³⁷ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.36.

³⁸ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.93.

³⁹ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.91.

⁴⁰ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.92.

⁴¹ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.90.

⁴² BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.74.

⁴³ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.17.

Aslıhan KILINÇ

Karahisâr-I Sâhip (Afyon) Türk Ocağı'nın Kapatılması, Alacak Ve Borçları, Emlâkının Tasfiyesi

köhne bir binanın bulunduğu ve bu binanın yıkılması, enkazından gelecek paraya vilayetinde para yardımı yapmasıyla halkevi ihtiyacını karşılayacak yeni bir bina yapılması için izin istendiği görülmektedir⁴⁴. Son olarak yapılan bir müzayede Dinar şubesine ait bir arsanın 100 liraya satıldığı partinin içinden vergi tapu ve diğer masrafları için paradan 26 lira 70 kuruş kestiği ve artakalan 73 lira 30 kuruşu 6 Aralık 1939 tarihinde Afyon İl İdare Heyeti Reisliğine sunulmak üzere postaya verdiklerini bildirmiştir⁴⁵. Ancak binanın akıbeti hakkında başka bilgi verilmemiştir.

Afyon'a bağlı son Ocak ise Bolvadin Türk Ocağıdır. Ocağa ait gayrimenkul ve spor teşkilatı bulunmamaktadır. Kayıtlarda Ocağın alacağı ve borcu da görünmemektedir. Sadece Ocağa ait eşyalar ise 2 adet sandalye (6 lira), iki temiz battaniye (2 lira), bir Masa (3 lira) dan ibarettir⁴⁶. Ayrıca aylığı 2 liradan 2 senelik kira icarı olarak 48 lira Ocağın borcu bulunmaktadır⁴⁷.

Sonuç

1931 yılında kapatılma kararı alınan Türk Ocaklarının mallarının tasfiyesi Afyon örneğinde de görüldüğü üzere uzun yıllar sürmüştür. Devir teslim işlemleri için bir Tasfiye Komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyon şubelerin mallarının tespit ve satışında tüm görevi üstlenmiştir. 1931 yılında başlayan tasnif işlemi, alacak ve borçların belirlenmesi 1934 yılına kadar büyük oranda tamamlanmış olsa da tüm gayrimenkul ve malların el değiştirmesi ve gelirlerinin toplanması 1940 yılına kadar devam etmiştir. Afyon Türk Ocakları örneğinde de aynı şekilde Afyon İl İdare Heyeti Reisliğine gelen belgelerde satılan malların parasının en son 1939 Aralık ayında Türk Ocakları tasfiye Komisyonu Reisliğine bildirildiği görülmektedir. Böylece Afyon Türk Ocağı gayrimenkul ve mallarının tasnif ve tasfiyesi tamamlanmıştır. Bu süre zarfında şubelerden Sandıklı kazasında bulunan Türk Ocağı'nın mallarının tasnifi konusunda yaşanan bazı olumsuz gelişmeler süreci uzatmış olsa da

⁴⁴ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.68; BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.69.

⁴⁵ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.5.

⁴⁶ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.83; BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.84.

⁴⁷ BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.85.

fırkanın genel olarak hukuki yollardan sorunları çözmeye çalıştığı görölmektedir. Ocaklarının kapatılması ve mallarının tasfiyesi aynı zamanda siyasi olarak da birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra şu da göz ardı edilmemelidir ki 1949 yılında tekrar açılan Türk Ocakları Türkçölük ve Milliyetçilik akımlarının her daim temsilcisi olmaya devam etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Gazeteler

ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:332, G:52, B:52.

BCA, CHP, Nu: 30.18/30.57.11.1.

BCA, CHP, Nu: 490. 01/2.7.6.1.

BCA, CHP, Nu: 490. 01/78.290.3.1

BCA, CHP, Nu: 490. 01/80.298.2.11

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.102.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.99.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.81.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.56.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.87.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.88.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.89.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.78.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.79.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.26.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.27.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.80.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.82.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.35.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.33.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.34.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.37.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.36.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.93.

BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.91.

Aslıhan KILINÇ

Karahisâr-I Sâhip (Afyon) Türk Ocağı'nın Kapatılması, Alacak Ve Borçları, Emlâkının Tasfiyesi

- BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.92.
BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.90.
BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.74.
BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.17.
BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.68.
BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.69.
BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.5.
BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.83.
BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.84.
BCA, CHP, Nu: 490.01/71.270.3.85.
Yeniğün, 22 Teşrinievvel 1335.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Arıkan, M. Deniz A. (2004). Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkının Tasfiyesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15, s.401-432.
- Bolat Bozaslan, N. (2002). Türk Ocakları'nın kapatılması ve mallarının tasfiyesi Gaziantep Türk Ocağı örneği. *Turkish Studies- History*, 15(2), s.407-419
- Deniz, A. (2002). *Kapanış Sürecinde Türk Ocakları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kodal, T. (2014). "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* (2014). 52.
- Kurnaz Ş. F. (2004). *Afyon Halkevi ve Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Ölçekçi, H. (2020). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ocağı'nın Ankara'daki Faaliyetleri ve Kapatılması Meselesi, *(USBA) Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, s.665-690.
- Sarınay, Y. (2012) Türk Ocağı, *TDVİA*, C.41, s.545-546.
- Tunaya, Tarık Zafer, (2015). *Türkiye'de Siyasî Partiler ve II. Meşrutiyet Dönemi*, C.I, İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (2020). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*, İletişim Yayınları.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 24.04. 2021

Kabul Tarihi: 04.06. 2021

Article Type: Research article

Submitted: 24.04. 2021

Accepted: 04.06. 2021

İnan YILMAZ¹

TÜRK MODERNLEŞMESİNE BİR ÖRNEK: BURHANIYE HALKEVİ VE FAALİYETLERİ

Öz: 19 Şubat 1932 tarihinde kurulan Halkevleri, cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte başlayan Türk modernleşme atılımlarının toplum tabanında kabul görmesi amacıyla faaliyet yürüttü ve cumhuriyet düzeninin getirdiği köklü yeniliklerle toplum arasında köprü vazifesi gördü. Yıldan yıla memleketin dört bir yanına yayılarak sayılarını giderek arttırdı. Burhaniye’de Halkevi faaliyetleri, 21 Şubat 1937 tarihinde Burhaniye Halkevi’nin kurulması ile başladı. Burhaniye Halkevi; Dil, Tarih - Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Kütüphane- Yayın ve Köycülük olmak üzere yedi şubeye ayrılarak faaliyetler yürüttü. Sosyal sınıf fark etmeksizin toplumun bütün kesimlerine temas ederek geniş kapsamlı kültürel etkinlikler icra eden Burhaniye Halkevi, cumhuriyetin kuruluş prensipleri ve Türk modernleşmesinin getirdiği yeniliklerin halk ile tanıtılmasında önemli bir vazife üstlendi. Burhaniyeli vatandaşlar, Halkevi’nin çoğu çalışmasına yoğun ilgi gösterdi. Burhaniye Halkevi, Halkevleri’nin resmen kapatılış tarihi olan 11 Ağustos 1951 tarihine kadar çalışmalarına devam etti. Bu çalışma Burhaniye Halkevi’nin kuruluşu ve

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, inannyilmaz@yahoo.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2088-3157>

İnan YILMAZ

Türk Modernleşmesine Bir Örnek: Burhaniye Halkevi ve Faaliyetleri

faaliyetlerine odaklanacaktır. Çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Halkevleri yayınları, dönemin gazeteleri ile konuyla ilgili tetkik eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Burhaniye, Halkevleri, Burhaniye Halkevi, Modernleşme.

An Example of Turkish Modernization: Burhaniye Community Center and its Activities

Abstract: People's Houses, founded on February 19, 1932, operated on the community base of Turkish modernization with the foundation of the republic. In addition, it served as a bridge between the society and the radical innovations brought by the republic. People's Houses have increased in number all over the country over time. The activities of the Community Center in Burhaniye started with the establishment of the Burhaniye Community Center on February 21, 1937. Burhaniye Community Center was divided into seven branches, namely Language, History - Literature, Fine Arts, Representation, Sports, Social Aid, Library-Publishing and Ruralism. Burhaniye People's House carried out wide-ranging cultural activities by reaching all segments of the society regardless of social class. In addition, Burhaniye Community Center played an important role in explaining the founding principles of the republic and Turkish modernization to the public. Citizens of Burhaniye showed great interest in many works of the Community Center. Burhaniye Community Center continued its activities until August 11, 1951, when the Community Centers were officially closed. This study will focus on the establishment and activities of Burhaniye Community Center. In this study, the Presidency Republic Archive, People's Houses publications, newspapers of the period and works related to this subject were used.

Keywords: Burhaniye, Community Centers, Community Center of Burhaniye, Modernization.

Giriş

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından, Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve kültürel yaşantısı, aralıksız süren modernleşme adımlarıyla birlikte hızla değişmeye başladı. Bu yenilik hareketlerinin canlı kalabilmesi ise toplum tabanında kabul görebilmesi ve topluma anlatılmasıyla mümkün hale gelecekti. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeniliklerin halka benimsetilmesinde Türk Ocakları görev üstleniyordu². Türk Ocakları 1923 yılının sonunda ülkede yeniden örgütlenmeye başlamıştı. Ülke yönetimi, Türk Ocakları'nın yoğun teşkilatlanma girişimlerine destek veriyordu³. 1927 yılında Türk Ocakları'nın tüzüğünde bir değişiklik yapıldı ve Türk Ocakları büyük oranda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kontrolü altında çalışmaya başladı. Mustafa Kemal, Türk Ocakları'nı CHF'nin programını halka tanıttak kültür kurumları olarak tanımlıyordu⁴.

1930'lu yılların başlarında denenen çok partili hayat CHF için öngörülemez sonuçlar üretmişti. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın keskin muhalefeti toplumsal tabanda CHF karşıtı bir kitlenin var olmasına sebebiyet veriyordu. Bu süreçten dersler çıkaran CHF yönetimi, ülkede kendi kontrolünü daha da arttırma yoluna gidecekti⁵. SCF'nin kapanmasından sonra Mustafa Kemal, yeni dönemin yol haritasını aynı hedefte olan tüm kuvvetlerin tek bir çatı altında birleşmesi olarak açıklıyordu⁶. Öte yandan Cumhuriyetin ilk yıllarında devrimlerin yılmaz savunucusu olan Türk Ocakları, 1920'li yılların sonlarında düşünsel olarak CHF ile aynı hedefler doğrultusunda ilerleyen bir kurum olmaktan uzaklaşmıştı⁷. Nihayet 10 Nisan 1931 tarihinde Türk Ocakları, kendini feshetti ve tüm taşınmazları CHF'ye devredildi. Türk Ocakları ile birlikte Mason Locaları gibi dernekler de faaliyetlerini sonlandırıyordu⁸. Tüm kuvvetlerin tek bir çatı altında toplanması fikrinin belirlediği bu süreçte, CHF kadroları dünyadaki eğitim ve kültür örgütlerini yakından takip etmekteydiler. Bu anlamda İsveç ve

² Sarınyay Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 303.

³ Üstel F. (2020). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 132, 133.

⁴ Arıkan Z. (1999). "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*,(6)23, 264.

⁵ Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 260-262.

⁶ Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*. Altın Kitaplar Yayınevi, 30

⁷ Çeçen, A. (2018). *Atatürk'ün Kültür Kurumları Halkevleri*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 98.

⁸ Özacun O. (1996). "Halkevlerinin Dramı", *Kebikeç*, (2)3, 90.

Türk Modernleşmesine Bir Örnek: Burhaniye Halkevi ve Faaliyetleri

Çekoslovakya'daki kurumlar hakkında raporlar hazırlatıldı ve özellikle Çekoslovakya'daki Sokol örgütleri üzerinde duruldu. Ardından Milli Eğitim Bakanı başkanlığında ve dönemin aydınlarından oluşan bir heyet toplanarak Halkevleri'nin temeli atıldı. 10-18 Mayıs 1931 tarihlerinde gerçekleşen CHF Üçüncü Büyük Kongresinde Halkevleri'nin kurulması kararlaştırıldı⁹.

19 Şubat 1932'de Halkevleri ülke genelinde kuruluşunu ilan etti¹⁰. Ülkede ilk kurulan Halkevleri İstanbul, Ankara ve ardından Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü, Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun Halkevleri'ydi¹¹. Bunun yanı sıra Halkevi kurulması açısından yetersiz bulunan köy ve kasabaların Halkevi faaliyetlerinden mahrum kalmaması için Halkodaları açıldı¹². Halkevleri kuruldukları yerlerde faaliyetleri açısından farklı kollara ayrılarak şube şube hizmet verdiler. Bu şubeler Tarih, Dil ve Edebiyat Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Temsil Şubesi, Spor Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, Kütüphane ve Yayın Şubesi, Köycülük Şubesi ve Müze ve Sergi Şubesi'ydi¹³. 1932 ile 1942 yılları arasında toplamda 389 Halkevi, 217 Halkodası kuruldu. 1942 yılından 1948 yılına kadarki süreçte Halkevi sayısı 469'a, Halkodası sayısı ise 4261'e ulaştı¹⁴. 1949 yılına gelindiğinde ise toplam Halkevi sayısı 474'ü, Halkodası ise 4306'yı buldu¹⁵. Halkevleri'ne üye olabilmek için tek şart yüreğinde memleket sevdası taşımaktı. Yalnızca Halkevi idare heyetinde ve şube yönetimlerinde görev alacaklar için CHF üyesi olma zorunluluğu söz konusuydu¹⁶. Kurulduğu 1932 yılından itibaren milyonlarca vatandaş Halkevi faaliyetlerinden istifade etti¹⁷.

⁹ Uluskan S.B. (2017). *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 42, 43.

¹⁰ "Halkevleri Bugün Büyük Merasimle Açılıyor" *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1932, 1.

¹¹ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942* (1942). Ankara: Alaeddin Kırıl Basımevi, 3.

¹² C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942* (1942), 17.

¹³ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942* (1942), 3.

¹⁴ C.H.P. *XVI Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları* (1948) Ankara: Ulus Basımevi, 26.

¹⁵ C.H.P. *17inci Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları* (1949) Ankara: Ulus Basımevi 7.

¹⁶ C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi* (1932). Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası, 5.

¹⁷ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942* (1942), 32

Balıkesir’de Halkevi faaliyetleri 24 Şubat 1933’de Balıkesir Halkevi’nin açılmasıyla başladı¹⁸. Ardından Ayvalık ve Edremit Halkevi kuruldu. Bandırma ile Gönen’de Halkevi faaliyetleri de 23 Şubat 1936’da başladı. Sonrasında 19 Şubat 1938’de Sındırgı Halkevi kuruldu. Balya Halkevi ise 20 Şubat 1938’de faaliyete geçti¹⁹.

1. Burhaniye Halkevi ve Faaliyetleri

Burhaniye Halkevi 21 Şubat 1937’de kuruldu²⁰. Kurulduğunda başkanı İbrahim Çakıroğlu idi.²¹ Halkevleri’nin kuruluş yıldönümü vesilesiyle Başkan İbrahim Çakıroğlu’nun çekmiş olduğu kutlama telgrafı, Kızılay gazetesinde yayımlanmıştı. Başkan Halkevleri’nin kuruluş yıl dönümlerinde şu ifadeleri kullanmaktaydı²²:

“Türk bütününiün en yüksek manasıyla maddi ve manevi kalkınmasında rol alan ve onu dünya üzerinde şerefli olarak tanıtma yolundaki vazifesine başlamak üzere olan Halkevleri’nden Burhaniye Halkevi mensupları şu anda duydukları büyük sevincin bahtıyarlığı içinde sonsuz saygılarla ellerinizden öper.”

Burhaniye Halkevi’nin açılış törenleri eski Türk Ocağı’nın büyük salonunda yapıldı. Bu salon aynı zamanda Halkevi’nin faaliyetleri için tahsis edilmişti. Törende açılış konuşmasını İbrahim Çakıroğlu gerçekleştirdi. Ardından Fahri Güney tarafından Halkevleri nizamnamesi üzerine bir konuşma yapıldı. Akşamunda Himmet’in Oğlu operati temsil edildi²³.

¹⁸ Tekdurmaz, B. (2004). *Balıkesir Halkevi Çalışmaları ve Kaynak Dergisinin Sistematik İndeksi*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 32.

¹⁹ Taşdemir, S. (2017). “Halkevlerinin Taşradaki Yansımalarına Bir Örnek: Ayvalık Halkevi”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 220.

²⁰ *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, 490.01.981.805.1.

²¹ “Burhaniyede Çocuk Bayramı İyi Geçti” *Tan Gazetesi*, 5 Mayıs 1938, 8.

²² “Halkevleri Bayramı Dolayısıyla” *Kızılay Gazetesi*, 21 Şubat 1937, 1.

²³ “Bürhaniyede Halkevi Merasimle Açıldı..”, *Türk Dili*, 28 Şubat 1937, 1.

Burhaniye Halkevi maddi gücünü hususi idare ve belediyeden sağlamaktaydı²⁴. Halkevi'nin belediyeden ve hususi idareden aldığı ödeneklerle 1939 yılındaki toplam bütçesi 720 lira idi²⁵. 1940 yılında belediye bütçesinden Halkevi'ne 400 lira, hususi idare bütçesinden ise 800 lira yardımda bulunulmuştu. Halkevi'nin 1940 yılındaki toplam bütçesi 1200 liraya ulaştı²⁶. 1942 yılında belediye bütçesinden Halkevi'ne yardım gelmezken hususi idare bütçesinden ise 600 liralık yardım yapıldı²⁷. 1943 yılında belediye bütçesinden 100 lira hususi idare bütçesinden 800 lira yardım yapılmış olup Halkevi'nin toplamda 900 liralık bir bütçesi oluşmaktaydı²⁸.

2. Burhaniye Halkevi Şubeleri ve Faaliyetleri

Burhaniye Halkevi'nin Dil-Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Kütüphane ve Yayın ile Köycülük olmak üzere 7 şubesi vardı²⁹.

2.1. Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi

Dil Tarih ve Edebiyat Şubeleri'nin temel amacı, kuruldukları yerde vatandaşların dil, tarih ve edebiyat hususundaki genel bilgilerini geliştirmek amacıyla çalışmalar yapmak ve dil, tarih ve edebiyata merak duyan gençlerin bu alanlara teşvikini sağlamaktı³⁰. Burhaniye Halkevi, Dil- Tarih ve Edebiyat Şubesi'nde 31 Aralık 1937 itibariyle 1 adet toplantı yapılmıştı³¹. 13 Ekim 1945 tarihinden itibaren ise şubenin 15 erkek 4 kadın toplamda 19 üyesi bulunmaktaydı³².

²⁴ CCA, 490.01.1475.24.1

²⁵ CCA, 490.01.1475.24.1

²⁶ CCA, 490.01.1475.24.1

²⁷ CCA, 490.01.1475.24.1

²⁸ CCA, 490.01.1475.24.1

²⁹ CCA, 490.01.981.805.1.

³⁰ C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi* (1932), 10

³¹ CCA, 490.01.985.805.1

³² CCA, 490.01.1036.984.1.

2.2. Güzel Sanatlar Şubesi

Güzel Sanatlar Şubeleri'nin temel amacı müzik, resim, heykel gibi alanlarda çalışmalar yürütmek, sanatçı ve amatörleri bir araya toplamak ve hüneri olan gençlerin nn amaktı³³. Burhaniye Halkevi'nin faaliyet raporlarına göre Güzel Sanatlar Şubesi'nin müzik kolunun açılması şu sözlerle ifade ediliyordu³⁴:

“Ar (güzel sanatlar) kolunun ancak müzik Őubesini aabildik. Bu memleketteki genç kapasiteleri yetiştirmek yolunda çok önemli oldu. İlk açılış gününde yazılan 35 genç arasında evvelce müzikle uğraşanlar ve hiç uğraşmayanlar A ve B bölümleriyle 2 gruba ayrıldı. Haftanın muayyen günlerinde bu gruplar muayyen saatlerle çalıştırılmaya başlandı. Çok az zamanda elde edilen sonuç şayani memnuniyettir. Evvelce müzikle meşgul olanlar 15 gün geçmeden muntazam konserler vermeye başladılar. Acemiler de büyük bir hızla ilerlemeye başladılar.”

1937 yılının sonlarında Güzel Sanatlar Şubesi'nin 36 erkek 5 kadın ile birlikte toplam 41 yesi bulunmaktaydı. 1937 yılında Güzel Sanatlar Şubesi'nin yönetimi 17 kez toplanmıştı ve bu toplantılara 49 kişi katılmıřtı³⁵. Burhaniye'de müziğe ilgisi olan gençlerin eğitimini sağlamak ve onları müziğe kazandırmak, Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi'nin üstlendiği önemli bir vazifeydi. Bu anlamda Halkevi bünyesinde müzik kursları düzenlendi. Müzik derslerini alan gençler A ve B olmak üzere iki sınıfa ayrılıyorlardı ve belirli bir program dâhilinde dersler alıyorlardı. Bu derslere 16 talebe devamlı olarak katılmaktaydı³⁶. Güzel Sanatlar Şubesi, düzenlediği konserlerle modern müziği Burhaniye ile taşıtırıyordu. 7 Mart 1937 gecesi kişlık sinemada 400 kişi karşısında müzik konseri verdi. 22 Mart 1937 gecesi kişlık sinemada 9 kişi tarafından 400 kişiye 9 parçalık bir konser düzenlendi. 4 Nisan 1937 günü kişlık sinemada 7 kişi tarafından 350 kişiye ulusal ve uluslararası olmak üzere 12 parça müzik çalındı. 22 Nisan 1937 gecesi kişlık sinemada 7 kişi tarafından 300 kişiye 9 parçalık ulusal ve uluslararası müzik parçaları dinletildi. 21 Haziran 1937'de Kızılay gecesi vesilesiyle bir konser tertip edildi ve 600 seyirciye halk türküleri ve seçme parçalar dinletildi. 26 Haziran 1937 günü Temsil Şubesi ile müşterek Skt-u Hayal piyesi müzikal olarak

³³ C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi (1932), 10

³⁴ CCA, 490.01.981.805.1.

³⁵ CCA, 490.01.981.805.1.

³⁶ CCA, 490.01.981.805.1.

İnan YILMAZ

Türk Modernleşmesine Bir Örnek: Burhaniye Halkevi ve Faaliyetleri

oynatıldı ve 500 kişiden fazla Burhaniyeli bu etkinliğe katılım gösterdi. 27 Temmuz 1937 gecesi öğrenciler adına verilen konserde öğrenciler tarafından çalınan parçalar dinlendi. 5 Eylül 1937'de 450 kişinin katıldığı seçme parçalardan oluşan bir konser tertip edildi³⁷.

Modern müzik konserlerinin yanında, Anadolu'nun kendine has oyun havalarını da unutmayan şube, düzenlediği oyun havaları etkinlikleriyle Burhaniyelilere unutulmaz dakikalar yaşatmıştı. 21 Ağustos 1937 gecesi Temsil Şubesi'nin düzenlediği piyesin aralarında Anadolu havaları çalındı. Bu etkinlik 400 kişiden fazla Burhaniyeliye hitap etmişti. 30 Ekim 1937'de ise Anadolu havaları konseri tertip edildi³⁸. 1945 yılında milli günlerde halk oyunları ve halk türküleri etkinlikleri düzenlendi. Halkevi hoparlörleri vasıtasıyla okulda öğrenim gören gençler tarafından hazırlanan halk türküleri ve koroları neşredildi³⁹.

Güzel Sanatlar Şubesi, kaza merkezindeki etkinliklerinin yanı sıra civar köylerdeki vatandaşların güzel sanatlar faaliyetlerinden mahrum kalmaması için köylere giderek etkinlikler düzenlemişti. 10 Temmuz 1937 günü Karaağaç köyünde temsil ve Köycülük Şubesi ile birlikte müşterek İnsan Sarrafı isimli müzikal komedi oyunu 600 kişiden fazla köylüye hitap etti⁴⁰.

Ulusal günlerde günün anlam ve önemini belirten etkinlikler düzenlemek şubenin bir diğer göreviydi. 23 Nisan 1937'deki Çocuk Bayramı'nda Gömeç'te 300 kişi karşısında 7 kişi tarafından ulusal parçalardan ve çocuk rontlarından oluşan bir gösteri tertip edildi. 26 Nisan 1937 gecesi ilkökul talebelerinin verdiği müsamerede 8 kişi tarafından 250 kişiye 5 parça ulusal müzik ve çocukların rontları çalındı. 19 Mayıs 1937'deki Atatürk Günü'nde yazlık bahçede 600 kişi karşısında 7 kişi tarafından İnsan Sarrafı operatinin parçaları çalındı⁴¹.

İstiklal Marşı ve diğer milli marşların halk arasında bilinebilmesinde Güzel Sanatlar Şubesi'nin yadsınamaz bir payı vardır. Şube, düzenlediği milli marş

³⁷ CCA, 490.01.981.805.1.

³⁸ CCA, 490.01.981.805.1.

³⁹ CCA, 490.01.1036.984.1.

⁴⁰ CCA, 490.01.981.805.1.

⁴¹ CCA, 490.01.981.805.1.

geceleleriyle Burhaniyelilere milli marşları eksiksiz bir şekilde öğretmeyi hedeflemiřti⁴².

2.3. Temsil şubesi

Halkevleri'nde Temsil şubeleri'nin temel amacı temsil sanatına ilgi duyan vatandaşları bir araya getirmek, bir temsil ekibi oluşturmak ve piyesler temsil etmektir⁴³. Burhaniye Halkevi Temsil şubesi'nin 1937 yılı itibariyle 21 erkek 3 kadın toplamda 24 üyesi vardı. 1937 yılında Temsil şubesi'nin yönetim toplantısı sayısı 15 iken bu toplantılara 40 kişi katılım sağladı⁴⁴. Temsil şubesi, faaliyetlerini yaz ve bahar aylarında "yazlık bahçe", kışın ve elverişsiz havalarda ise "kışlık sinema" isimli mekânlarda yürütüyordu⁴⁵.

Halkevi Temsil şubesi, düzenlediği temsil geceleriyle Burhaniye'nin sosyal hayatına renk katmaktaydı. Modern sahne sanatları Burhaniye'de Temsil şubesi sayesinde vücut buluyordu. şube, 15 günde bir temsil vermeye gayret etmişti. Halkevi'nin açılış töreninin yapıldığı 21 şubat 1937 gecesinde kışlık sinemada 350 kişiden fazla seyirci huzurunda Himmetin Oğlu opereti temsil edildi. 7 Mart 1937 gecesine kışlık sinemada büyük bir kalabalık karşısında ve Ayvalık Halkevi bandosunun da teşrif ettiği bir gecede Kasırđa piyesi ile bir perdelik komedi müzikal tertip edildi. 22 Mart 1937 günü kışlık sinemada İstiklal piyesi temsil edildi⁴⁶. 27 Mart 1937'de Keçiborlu Himmet isimli bir oyun temsil edildi⁴⁷. 4 Nisan 1937 günü kışlık sinemada Türk Kanı isimli milli piyes temsil edildi. Bu piyese 350 kişiden fazla seyirci katıldı. 21 Nisan 1937 günü kışlık sinemada Deliler Hekimi isimli bir piyes temsil edildi ve bu piyese 300 kişiden fazla seyirci katıldı. 19 Mayıs 1937'de yazlık bahçede 600 kişi kadar seyircinin katıldığı bir programda İnsan Sarrafı temsil edildi. 21 Haziran 1937'de yazlık bahçede Kızılay haftasının başlaması vesilesiyle 600 seyirci karşısında Kızılay yararına bir perde

⁴² CCA, 490.01.981.805.1.

⁴³ C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi* (1932), 11

⁴⁴ CCA, 490.01.981.805.1.

⁴⁵ CCA, 490.01.981.805.1.

⁴⁶ CCA, 490.01.981.805.1.

⁴⁷ "Bürhaniye Halkevinin Verdiği Bir Temsil", *Türk Dili*, 31 Mart 1937, 2.

Türk Modernleşmesine Bir Örnek: Burhaniye Halkevi ve Faaliyetleri

müzikal komedi etkinliği düzenlendi. 5 Eylül 1937'de Sana Kıyan Eller adında bir piyes temsil edildi ve 350 kişi katılım sağladı⁴⁸.

Temsil Şubesi, modern sahne sanatlarının yanında geleneksel Türk perde oyunlarına da önem vermişti. 25 Haziran 1939 akşamı Belediye Parkı'nda bir açık hava gösterisi düzenlendi ve burada halka Karagöz oyunu seyrettirildi⁴⁹.

Şube, yardım amaçlı konularda da görevler üstleniyordu. 1938 yılında Halkevi Temsil Şubesi'ne mensup gençler ile orta mektepte öğrenim gören öğrenciler Vatan ve Vazife piyesini temsil etmişlerdi. Piyesten elde edilen gelirler ise depremzedelere yardım için kullanıldı⁵⁰.

2.4. Spor Şubesi

Halkevleri'nde Spor Şubeleri'nin temel amacı vatandaşların spora ve beden terbiyesine olan ilgilerinin arttırılması ve teşvikiydi⁵¹. Burhaniye Halkevi Spor Şubesi'nin 1 öğretmeni vardı ve şubenin toplam 20 üyesi mevcuttu⁵². Spor Şubesi, Balıkesir'deki bazı spor kulüpleriyle sıkı temas kurarak spor etkinlikleri yürüttü. Bu faaliyetler oldukça dostane bir ortamda gerçekleştiği için birlikteliği ve dayanışmayı sağlıyordu. Aynı zamanda Balıkesir ve çevresindeki spor faaliyetlerinin gelişmesine önemli katkılarda bulunuyordu. Vatandaşların bu etkinliklere katılımı oldukça yoğun oluyordu. Örneğin 1937 yılında Ayvalık İdman Spor ile bir müsabaka düzenlenmişti. Bu müsabakada kazanan taraf 2-0'lık sonuç ile Ayvalık ekibi oldu. Bu karşılaşmayı 2000'e yakın seyirci takip etmişti⁵³. 18 Haziran 1937'de Ayvalık Akın Spor Kulübü'nün daveti üzerine Ayvalık'a gidilerek bir müsabaka tertip edildi. Maçın sonucunda 3-1 mağlup olundu. Maçı 2000 kişi takip etmişti. Oldukça dostane bir ortamda gerçekleşen bu müsabaka sonrası Ayvalıklı sporcular bir ziyafet düzenlediler. 2 Eylül 1937'de Ayvalık İdman Yurdu Kulübü ile bir müsabaka düzenlenmiş ve 5-1 mağlup olunmuştu⁵⁴. 1939 yılında ise Balıkesir'de futbol etkinliklerinin sürekliliğini

⁴⁸ CCA, 490.01.981.805.1.

⁴⁹ "Bürhaniyede Şehir Planının Tatbiki", *Türk Dili*, 2 Temmuz 1939, 1.

⁵⁰ "Burhaniyede Gençlerin Yardımı" *Tan Gazetesi*, 5 Haziran 1938, 8.

⁵¹ C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi* (1932), 11

⁵² CCA, 490.01.981.805.1.

⁵³ "Bürhaniye Halkevinin Çalışmaları.." *Türk Dili*, 18 Mart 1937, 2.

⁵⁴ CCA, 490.01.981.805.1.

sağlayacak önemli bir adım atıldı. 5 yıl sürecek olan bir turnuva oluşturuldu. Bu turnuvada Karaağaç, Gömeç ve Burhaniye İdman Yurdu gibi Balıkesir temsilcileri vardı⁵⁵.

Şube, yalnızca Balıkesir'deki spor kulüpleriyle değil, diğer illerdeki spor kulüpleriyle de temas kuruyordu. Örneğin 23 Ağustos 1937 günü Bergama İdman Yurdu'nun daveti üzerine Bergama'ya gidilerek bir müsabaka düzenlenmişti. İki takım arasındaki müsabaka 1-1 berabere bitti⁵⁶. Bu yönüyle şube, şehirlerarası spor faaliyetlerinin gelişimine de katkı sağlıyordu. Köylerde sporun gelişmesi ve teşviki, Spor Şubesi'nin eğildiği bir diğer konuydu. 8 Eylül 1937'de Burhaniye'deki tüm köylü gençlerin davetli olduğu ve yaklaşık 2000 kişinin katıldığı bir atletizm etkinliği düzenlendi⁵⁷. 1938 yılının mayıs ayında köylerdeki spor faaliyetlerinin iyileştirilmesi için Pelitköy ve Karaağaç köylerine ziyarette bulunuldu⁵⁸.

2.5. Sosyal Yardım Şubesi

Halkevleri'nde Sosyal Yardım Şubeleri'nin temel amacı, güçten kesilmiş, malül, kimsesiz, ihtiyar, fakir, işsiz ve hasta kimselere yardımda bulunmaktı⁵⁹. Burhaniye Halkevi, Sosyal Yardım Şubesi'nin 1937 yılının sonunda 20 üyesi vardı. Bu şubenin 15 adet yönetim kurulu toplantısı yapılmıştı ve toplantılara katılan kişi sayısı 42'ydi. Umumi olarak yapılan 8 toplantıya ise 92 kişi katılmıştı. Şubenin sosyal yardımlarda kullandığı maddi kaynak, Halkevi'nin kendi parasal gücünün dışında gösterit, pehlivan ve deve güreşlerinden gelmekteydi. 1937 yılında düzenlenen bu etkinliklerde şube 450 lira kazanç sağlamıştı⁶⁰. Sosyal Yardım Şubesi, eğitim gören ve imkânı olmayan öğrencilerle yakından ilgilenmiş, onların maddi sıkıntılarının eğitimlerine yansımaması adına birtakım faaliyetlerde bulunmuştu. Ortaokulda 3, lisede 1 öğrenci okutulmak için bütçeye yeterli miktarda ödenek tahsis edilerek çocukların eğitimi sağlandı. 60 ilkokul

⁵⁵ "Burhaniyede Kupa Maçları" *Tan Gazetesi*, 3 Haziran 1939, 6.

⁵⁶ CCA, 490.01.981.805.1.

⁵⁷ CCA, 490.01.981.805.1.

⁵⁸ "Burhaniyede Köylerde Spor Temasları Yapılıyor" *Tan Gazetesi*, 26 Mayıs 1938, 8.

⁵⁹ C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi* (1932), 14

⁶⁰ CCA, 490.01.981.805.1

İnan YILMAZ

Türk Modernleşmesine Bir Örnek: Burhaniye Halkevi ve Faaliyetleri

öğrencisine giyecek yardımı yapıldı. Bunlar elbise, ayakkabı ve çamaşırdan oluşmaktaydı. 12 ortaokul öğrencisine ayakkabı, elbise ve kitap yardımı yapıldı. 12 ortaokul öğrencisine ise para yardımında bulunuldu⁶¹.

Sosyal Yardım Şubesi, hastalara, işsizlere ve dar gelirlilere yardımda bulunuyordu. 220 hastanın tedavisine vesile olundu ve 40 kişinin ilaç reçeteleri ücretsiz karşılandı. Şube adına çalışmakta olan üyelerin desteğiyle ihtiyaç sahibi öğrencilerin ve yardıma muhtaç hastaların tespiti yapılarak doktor muayenesine tabi tutulmaları sağlandı. 20 kişiye para yardımında bulunularak ihtiyaçlarının giderilmesine çalışıldı. İşsiz olan 10 kişiye fabrika ve birtakım yerlerde iş bulunmasına vesile olundu⁶². Köylerdeki vatandaşların sağlığıyla yakından ilgilenen şube, 8 Mayıs 1937'de Zeytinpınarı, Şahinler ve Hisar köylerine bir doktor eşliğinde ziyarette bulundu. Hasta vatandaşlar ücretsiz muayene edilerek ilaçları ücretsiz karşılandı⁶³. 1938 yılında ise doktor eşliğinde Börezli, Büyükdere, Dutluca ve Kızıklı köyleri ziyaret edildi. Bu ziyaretlerde 25 hasta muayene edildi ve ilaçları ücretsiz verildi⁶⁴.

2.6. Kütüphane ve Yayın Şubesi

Burhaniye Halkevi Kütüphane ve Yayın Şubesi'nin 1937'nin sonunda toplamda 23 üyesi bulunmaktaydı. Halkevi, vatandaşların okuma ihtiyacını karşılayabilecek 1500 kitaptan oluşan bir kütüphane kurmuştu. Bu kütüphane, Burhaniyelinin bilgiye erişimi için büyük bir hizmetti. 1937 yılında bu kütüphanede 769 kitap okundu. Bunun yanında kütüphane, Resmi Gazete ve Ulus Gazetesi abonesi idi⁶⁵. Kütüphanedeki kitap sayısı 1945 yılı itibarıyla 1700'ü bulmuştu⁶⁶. Kütüphane ve Yayın Şubesi, kütüphanecilik dışında bir de yayın faaliyetlerine önem verdi. Özellikle Burhaniye'nin tarihi, coğrafi yapısı, gelenek

⁶¹ CCA, 490.01.981.805.1

⁶² CCA, 490.01.981.805.1

⁶³ "Bürhaniyede Belediye Faaliyetleri İlerliyor" *Türk Dili*, 14 Mayıs 1937, 2.

⁶⁴ "Burhaniyede Yoksullara İlaç Verildi" *Tan Gazetesi*, 5 Haziran 1938, 8.

⁶⁵ CCA, 490.01.981.805.1

⁶⁶ CCA, 490.01.1036.984.1.

ve görenekleri üzerinde yoğunlaşan şube, 1939 yılında *Burhaniye* isimli bir kitap yayınladı⁶⁷.

Kütüphane ve Yayın şubesi ayrıca toplumu yakından ilgilendiren konularda bilgilendirme çalışmaları yürüttü. Burhaniye’de zehirli gazlardan nasıl korunulacağı hususunda kimyagerler tarafından halka bilgilendirmelerde bulundu⁶⁸.

2.7. Köycülük şubesi

Halkevleri’nde Köycülük şubeleri’nin temel amacı köylü vatandaşların hayat koşullarını iyileştirmek ve şehirli ile köylü arasındaki bağları gçlendirmektir⁶⁹. Burhaniye Halkevi Köycülük şubesi’nin 1937 yılında toplam 36 yesi vardı. Köycülük şubesi’nin 15 kez yönetim toplantısı gerçekleşti ve bu toplantılara 40 kişi katıldı. Ayrıca 10 kez de halka açık toplantılar yapıldı. Bu toplantılara da 110 kişi katıldı⁷⁰. Köylerde kültürel yaşamın gelişmesi, köylü vatandaşların kentte gerçekleşen etkinliklerden mahrum kalmaması Köycülük şubesi’nin temel vazifesiydi. Köycülük şubesi köylerde piyesler, konserler ve konferanslar tertip etti. Karaağaç köyünde İnsan Sarrafı piyesi 600 kişiden fazla köylüye izlettirildi ve Köycülük Halkevi isimli bir konferans tertip edildi. Civardaki köylerin katılımı da sağlanarak Gömeç nahiyesinde Sktu Hayal isimli resimli piyes oynatıldı. Büyükdere köyünde Güzel Sanatlar şubesi’nin de katılımıyla bir konser tertip edildi⁷¹.

şube, köylerde sportif etkinliklerin gelişebilmesine ve köylünün spora olan ilgisinin artmasına özel önem göstermişti. 1 Temmuz Denizcilik ve Kabotaj Bayramı’nda civar köylerden 1000’den fazla köylünün katılımıyla yüzme etkinlikleri tertip edildi. 8 Eylül 1937 günü Burhaniye’nin kurtuluşu vesilesiyle civar köylerden gelenlerin de katılımıyla bir atletizm müsabakası dzenlendi⁷².

⁶⁷ CCA, 490.01.1036.984.1.

⁶⁸ CCA, 490.01.981.805.1

⁶⁹ C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi* (1932), 19

⁷⁰ CCA, 490.01.981.805.1

⁷¹ CCA, 490.01.981.805.1

⁷² CCA, 490.01.981.805.1

Türk Modernleşmesine Bir Örnek: Burhaniye Halkevi ve Faaliyetleri

Köycülük Şubesi'nin diğer bir hedefi de civar köylerde yaşayan köylülerin bir araya gelerek karşılıklı fikir alışverişi yapmalarını ve kaynaşmalarını sağlamaktı. 8 Eylül 1937 günü Burhaniye'nin kurtuluşu vesilesiyle her köyden iki mümessilin katılımıyla 100 köylünün davetli olduğu bir yemek tertip edildi⁷³. Köycülük Şubesi, Türk diline özel önem göstermekteydi. Köylerde Türk dilinin gelişmesi adına memurlar görevlendirilerek Türk dili hakkında bilgilendirmeler yapıldı⁷⁴. Köylerde yaşayan vatandaşların sağlıklarıyla da yakından ilgilenen şube, köylerden 260 kişinin muayenesini yaptırdı ve 50 hastanın ilaçları ücretsiz olarak temin edildi⁷⁵.

Çok partili yaşama geçişle birlikte CHP'ye muhalif konumda olan DP, Halkevleri'ni CHP'nin yan kuruluşları olarak eleştirmeye başlamıştı⁷⁶. Bu konu CHP içerisinde de tartışılmış hatta Halkevleri'nin CHP'den bağımsız kurumlar olarak faaliyet göstermesi için çalışmalar yürütülmüştü. Ancak bu çalışmalarda başarı elde edilemedi⁷⁷. 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesinden sonra, CHP ve Halkevleri arasındaki bağlantı ve CHP'nin Halkevleri üzerinden edindiği mal varlığı iktidar partisi tarafından sık sık dile getirildi ve bu kurumların kapatılması yönünde bir kamuoyu oluşturuldu⁷⁸. Ardından 8 Ağustos 1951 tarihinde TBMM'ye bir kanun teklifi sunuldu. TBMM'de görüşülerek yasalanan kanun teklifi 11 Ağustos 1951 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlandı. Böylece Halkevleri resmen kapatıldı⁷⁹. Söz konusu yasayla birlikte Burhaniye Halkevi de tüm yurttaki Halkevleri gibi faaliyetlerine son verdi.

Sonuç

⁷³ CCA, 490.01.981.805.1

⁷⁴ CCA, 490.01.981.805.1

⁷⁵ CCA, 490.01.981.805.1

⁷⁶ Özdemir, Y., Aktaş, E. (2011). "Halkevleri 1932'den 1951'e". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (45), 259.

⁷⁷ Çeçen, 98.

⁷⁸ Obuz, Ö. (2015). "Halkevlerinin Kapatılmasının Türk Basınına Yansımaları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 501-502.

⁷⁹ Çakmak, F. (2015). "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması". *History Studies Journal of History*, 7(3),9.

Yeni kurulan cumhuriyetin getirdiği modern ve çağdaş yaşam biçiminin halka tanıtılması, toplumun yeniliklere ayak uydurabilmesi ve kültür birikiminin artırılması amacıyla 19 Şubat 1932 ve 11 Ağustos 1951 tarihleri arasında faaliyet veren Halkevleri ülke çapında birçok çalışma yürüttü. Bu çalışmaların bir örneği de Burhaniye’de yürütüldü.

Dil-Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Kütüphane ve Yayın ile Köycülük olmak üzere 7 şubesiyle birlikte Burhaniye Halkevi, Burhaniyelileri Türk devriminin bütün yönleriyle buluşturan öncü bir kurumdu. Düzenlediği konserler ve temsillerle Burhaniyelilere unutulmaz dakikalar yaşattı. Futbol, atletizm ve yüzme etkinlikleriyle gençlerin spora olan ilgisini arttırmaya çabaladı. Burhaniye civarındaki köylere düzenlediği gezilerle vatandaşların yaşam koşullarını iyileştirilmeye çalıştı. Aynı zamanda kaza merkezinde düzenlediği temsil ve konserleri köylere de ulaştırdı. Böylelikle köylü vatandaşların bu sosyal faaliyetlerden mahrum kalmamasını sağladı. Yürüttüğü sosyal yardım faaliyetleriyle Burhaniye’de yoksul, kimsesiz, hasta ve işsiz vatandaşların yanbaşındaydı. Bünyesinde teşkil ettiği Halkevi Kütüphanesi ile vatandaşların bilgi birikimini arttıran önemli bir merkez haline geldi. Burhaniye'nin tarihi ve kültürel geçmişine de oldukça önem gösteren Burhaniye Halkevi, yörenin tarihini, gelenek ve göreneklerini araştırarak Burhaniye isimli bir kitap eser meydana getirdi. Bu yönleriyle Burhaniye Halkevi, faaliyette olduğu dönem içerisinde Burhaniye'nin sosyal yaşantısını canlandıran, Burhaniye'nin modern bir cumhuriyet yaşantısına sahip olması için canla başla çalışan önemli bir kültür kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnan YILMAZ

Türk Modernleşmesine Bir Örnek: Burhaniye Halkevi ve Faaliyetleri

Kaynakça

1. Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 490.01.981.805.1

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 490.01.1036.984.1

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 490.01.1475.24.1

2. CHP Halkevi Neşriyatları

C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi (1932). Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-194 (1942). Ankara: Alaeddin Kırıl Basımevi.

C.H.P. XVI Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları (1948) Ankara: Ulus Basımevi

C.H.P. 17inci Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları (1949) Ankara: Ulus Basımevi

3. Gazeteler

“Halkevleri Bugün Büyük Merasimle Açılıyor” *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1932, 1.

“Halkevleri Bayramı Dolayısıyla” *Kızılay Gazetesi*, 21 Şubat 1937, 1.

“Burhaniyede Çocuk Bayramı İyi Geçti” *Tan Gazetesi*, 5 Mayıs 1938, s.8.

“Burhaniyede Kupa Maçları” *Tan Gazetesi*, 3 Haziran 1939, 6.

“Burhaniyede Köylerde Spor Temasları Yapılıyor” *Tan Gazetesi*, 26 Mayıs 1938, 8.

“Burhaniyede Gençlerin Yardımı” *Tan Gazetesi*, 5 Haziran 1938, 8.

“Burhaniyede Yoksullara İlaç Verildi” *Tan Gazetesi*, 5 Haziran 1938, 8.

“Burhaniyede Belediye Faaliyetleri İlerliyor” *Türk Dili*, 14 Mayıs 1937, 2.

“Burhaniye Halkevinin Çalışmaları..” *Türk Dili*, 18 Mart 1937, 2.

“Burhaniyede Halkevi Merasimle Açıldı..” *Türk Dili*, 28 Şubat 1937, 1.

“Burhaniye Halkevinin Verdiği Bir Temsil”, *Türk Dili*, 31 Mart 1937, 2.

“Burhaniyede Şehir Planının Tatbiki”, *Türk Dili*, 2 Temmuz 1939, 1.

4. Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- Arıkan Z. (1999). "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*,(6)23, 261-281
- Çakmak, F. (2015). "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması". *History Studies Journal of History*, 7(3), 1-21.
- Çeçen, A. (2018). *Atatürk'ün Kültür Kurumları Halkevlere*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Obuz, Ö. (2015). "Halkevlerinin Kapatılmasının Türk Basınına Yansımaları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 499-515.
- Özacun O. (1996). "Halkevlerinin Dramı", *Kebikeç*, (2)3, 87-96
- Özdemir, Y. , Aktaş, E. (2011). "Halkevleri 1932'den 1951'e". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (45), 235-262.
- Sarıay Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul: Ötüken Yayınları
- Taşdemir, S. (2017). "Halkevlerinin Taşradaki Yansımalarına Bir Örnek: Ayvalık Halkevi". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 215-238.
- Tekdurmaz, B. (2004). *Balıkesir Halkevi Çalışmaları ve Kaynak Dergisinin Sistematik İndeksi*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uluskan S.B. (2017). *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Üstel F. (2020). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.